

ZUKO DŽUMHUR

NEKROLOG JEDNOJ ČARŠI

DANI

ZUKO DŽUMHUR

PUTOPISI

BOŠNJAČKA KNJIŽEVNOST U 100 KNJIGA *Urednik*

MIRZA FILIPOVIĆ

Priredio

FAHRUDIN RIZVANBEGOVIĆ

Recenzenti:

JASMINA MUSABEGOVIĆ

Likovno oblikovanje

MEHMED ZAIMOVIĆ

Redakcioni odbor:

ĐENANA BUTUROVIĆ, ENES DURAKOVIĆ, HADŽEM

HAJDAREVIĆ, MUNIB MAGLAJLIĆ, EMINA MEMIJA, JASMINA
MUSABEGOVIĆ, FAHRUDIN RIZVANBEGOVIĆ

ISBN 9958-820-02-1

PJESNIK ZELENE BRADE

Radoznanost je ključni pojam za ulazak u stvaralaštvo Zulfikara Zuke Džumhura. Kad se pročitaju mnogobrojni intervjui ovoga slikara, karikaturiste, filmskog i televizijskog scenariste, pozorišnog scenografa i kosti-mografa, umjetničkog direktora filma, likovnog kritičara, a prije svega, autora putopisnih proza, sasvim je vidljivo naglašena njegova duhovna ljubopitljivost. On je njeguje i

preporučuje drugima, stalno naglašavajući da je radoznalost skoro jedini otpor prolaznosti i starenju.

Zaista, vitalizam Zuke Džumhura, ako se prati njegovo mnogostruko stvaranje od prvih crteža, u sarajevskoj gimnaziji, do posljednje besjede, o akvarelima Ismeta Rizvića u Stocu, pred samu smrt, proizlazi iz vječite budnosti duha. Međutim, nije to jednostavna radoznalost mnogoznalca. Čega se god dotakao, Džumhur je ostavio siguran, prepoznatljiv i nesumnjiv otisak svojih prstiju.

Zuko Džumhur se javio kao student likovne akademije svojim slikama i crtežima, a crtaćeg se pera nije ostavio do zadnjeg dana svoga života. Višekratno je u intervjuima govorio o značaju i ulozi slike i crteža, a u *Nekrologu jednoj čaršiji*, već na početku spisateljske karijere, sasvim suvereno će se iskazati: "Samo se slike dugo pante, a riječi već sutradan promijene svoj red."

Ovo zrelo razmišljanje zapravo je životno opredjeljenje Zuke Džumhura. Zavodljivosti riječi nije se mogao oteti, ali mudrost crteža i slike ostala je osnova njegova umijeća plastike, ali i umjetnosti riječi. Odonda, otkad se upustio u avanturu riječi, a i to je, i opet, bilo skoro na samom početku stvaralačkog puta, borio se s tim slatkim izazovom i porokom. Dovoljno je pogledati varijacije iste teme, bilo u reportaži i putopisu, bilo u ekspresionističkim i fantazmagoričnim pričama naslonjenim na putopis, pa da se vidi taj beskrajni niz i spoj, ali i mejdan riječi i slika u kome se stvaralac djetinje muči i uživa.

Riječ je varljiva, pa izazovna, slika stamena, pa nedovoljna da obuhvati svekoliku arabesknju razigranost doj-mova, misli i čuvstava. Zato će se kao stilska karakteristika i putopisa i njegove drugostranosti - slike javljati nizovi asocijacija i udvostručenih i utrostručenih komparacija i metafora u pokušaju umjetničkog pripitom-ljavanja nepoznatog.

Prva knjiga Džumhurovih putopisa *Nekrolog jednoj čaršiji* započinje zapisom o Počitelju, a ova priča nosi karakterističan naslov *Grad zelene brade*. Taj simbolički i bajkovito slikoviti naslov, zapravo otkriva izvorišta Zulfikarovih, Džumhurovih traganja. Bajkovitost

priče, slikovitost i simbolika kazivanja o Gradu, životna je i duhovna magistrala njegova stvaralaštva. Obredna smirenost, a stvaralački drhtaj i užitak karakteristika je njegova umjetničkog postupka. On se otkriva i stilom is-točnjačkog arabeskog veza u prepletu slika i riječi baj-kovite omame. Lociranost priča u Grad kao opsesivno mjesto događanja i bilježenja zapravo je svojevrsni locus amoenus kome se stalno hrli tražeći zelenu bradu kojom će se bazati i o njoj pisati i živopisati. To traženje bajke u zelenoj bradi Počitelja, a istovremeno i naporedo, i u zagrade zaključano, takozvano realističko poimanje historije Grada, ekspresionističko je živo pjevanje i za-gradno pričanje povijesti, ali pričanje je to koje krase svojevrsni nemar, jer i ono, to pričanje, mora biti ekstrakt; traženje bajke će nas pratiti kroz sve putopise Zuke Džumhura, baš kao što će nas cijeloga našega vijeka čitanja njegovih književnih ostvarenja pratiti ta zelena brada koja se spušta u rodnu mu Neretvu kao Rijeku bez koje nema ni Grada ni Priče. Smjenjivanje slika iz mašte sa slikama iz žive stvarnosti i historije prapočetak je svakog razumijevanja Džumhurova stvaralaštva. "Davno je pojeo svoje posljednje kapetanske čakšire sa lampasima. Jutros mu pred otvorenim gradskim kapijama presvisnu nekoliko posljednjih vojnika žutih kao takiše". To je ekspresija historije (iz ekspozicije *Grada zelene brade*) što relativizira sve odnose vremenosti i obezvremenjivanja osnovne poruke, čineći ih tako zapravo slikama za sva vremena to jest tvoreći umjetninu. Tako je moderno poimanje relativnosti vremenskog proricanja potka piščeva doživljaja svijeta. Za-to on skoro da i ne poznaje geografska, nego historijska prostranstva. Međutim, osnova toga doživljaja je osjećaj svevremenosti, bezvremenosti, dakle, a to znači trajnog humanizma i kosmičke povezanosti ljudskih postupaka, nespokojstva, traganja, uživanja, udivljanja, mahana i poroka, svega onoga što će Džumhur pronaći na svome putovanju od zavičajnoga Počitelja do mitskog Babilona.

Isto tako kao što svoja zapažanja i dojmove o sadašnjem Gradu bilježi u umjetnički nadahnutim slikama, Zuko Džumhur i povijest, historijski dokument, bilježi kao sliku: "... hiljadu četiri stotine četrdeset četvrte prvi put ga pomenuše *na dnu stare povelje*" (*Grad zelene brade*).

Iz "zelenog Grada", iz Počitelja, ovaj će putopisac i hodoljub 11 *Nekrologu jednoj čaršiji* odjezditi u Istanbul, to duhovno središte njegova svijeta i na Juksek-Kaldrmi otkrivati cijele scenografije što nam ih predočava ri-ječima. Poriv je opet slikarski, ali pozorišna crta putopisa Zuke Džumhura što se i u slapovima prelijeva pričom *Juksek-Kaldrma*, ne napušta ga ni u *Pismima iz Azije*, ni u *Hodoljublju*, ni u *Pismima iz Afrike*. Taj mediteransko-

-orijentalni krug kojim se suvereno kretao, uspoređen sa, recimo, skandinavskim ili, bliže, evropskim krugom, gdje se ovaj putopisac mučio da pronađe odgovarajući iskaz svoga, ipak površnijeg, doživljaja svijeta, pokazuje daje prirodni ambijent, pa skoro se usuđujem reći, medij je to u kome se ovaj meraklija riječi, riječi - slika i crteža, kretao. To je duhovni prostor ugrađen u njegov doživljaj života, pa kad krene tom svojom juksek kaldrmom stambolskom, on istovremeno bilježi i stvara scenografiju kojom se kreću u fresko slikama, cijeli slojevi stanovništva, a da čitalac nikada ne ostane bez sigurna detalja što individualizira i ličnosti i pojave: "Juksek-Kaldrma je posljednja pritoka ovog čudovišnog ljudskog logora što je do danas ostao samo skica velike metropole - više veliki prizor nego veliki grad. Ona je beskrajna scenografija po kojoj su ispisane zagađene kapije dotrajalih

'apartmana' u čijim odajama nedjeljom sjede uparađeni gosti, dok iznad šifonjera u stjeničavim okvirima pod lepezama crnih evnuha lješkare kao bijele limuzine dokone bajadere gojazne od rahatluka i sutlijaša.

U kući broj 4, ispod firme s koje se osmjehuje mladić u zelenom kačketu, ovlašćeni majstor Menahem Safada šest dana veze maslinove grančice po generalskim kapama a sedmog dana, uramljen u malom formatu sirotinjskog pendžera, tužno gleda kako ukrućeni remci rasipaju ajluk na kućne pomoćnice".

Tu se, međutim, ne završava scenografija i živopi-sanje s puta po juksek kaldrmi. Nepogrješivom rukom umjetnika Džumhur je naslikao zemlju, slika nebo i to tek kada "Menahem Safada zatvori prozor svog malog svijeta u vrhu Juksek-Kaldrme...

Onda se oglasi mjesec riđ i izglednio kao Nasrudin-

-hodžino magare.

Pobrsti sve zelene zvijezde i cijele noći kunja povrh bijelih minareta kao iznad ogromnih zašiljenih olovaka kojima su davno pomrli anđeli ispisivali po nebu grijehove trećerazrednih smrtnika."

Baš to poređenje u slikama od kojih je jedan od članova komparacije iz duhovne sfere - Nasrudin-ho-džino magare, karakteristika je izražaja ovoga putopisca.

Slika ostaje upečatljiva, a drugi član komparacije, s kojim je uspoređen konkretni mjesec, zapravo je metafora, da bi i mjesec odmah, u slijedećoj komparaciji, postao nestvarno personificiran, a sada drugi član poređenja - "bijelih minareta kao iznad ogromnih zašiljenih olovaka" - sasvim konkretan i plastičan. Ta višestepena komparacija s metaforama i personifikacijama, jedan je od temeljnih stvaralačkih postupaka u cjelokupnom djelu Zuke Džumhura.

U slij edećem putopisu zbirke *Nekrolog jednoj čaršiji* Džumhur se vratio, morao se zapravo vratiti, u Edirne, Jedrene, da bi pronašao, a baš to je stalno tražio, u jednoj od sultanskih prijestonica, svoj historijski ironični pogled. Ovdje opet susrećemo slike *Juksek-Kaldrme*, historijska sažimanja iz *Grada zelene brade*, pa tako ovaj putopisac zapravo nastavlja svoje hodoljublje kome neće biti kraja ni konca, a slike su i riječi stalno iz jednog te istog, džumhurovskog, prepoznatljivog duhovnog prostora. Počiteljska je slika kad pisac kaže: "Jedrene me dočekalo u velikim zlatnim šalvarama sjedeći u ravnici kojom teče i šumi Marica, mlitavo i tromo kao bugarska himna". Zar nisu to iste one varljive riječi kojima je opisao "grad zelene brade", ali zar to nije nešto sasvim drugo samo zato što su riječi promijenile svoj red. Slike, a one se pamte, sada su druge iako ih kazuju prepoznate riječi.

Od scenografije *Juksek-Kaldrme* prema filmu, koji će biti velika opsesija Zuke Džumhura do kraja njegova života, a slutio je ogromne mogućnosti filmskog izraza, bio je potreban jedan korak

nazad, kao daje nešto zaboravio, baš u Edirne, Hadrinopolis. Rečenica koja slijedi maloprije citiranu: "U prvim kadrovima stajala je dugo Neimar-Sinanova Selimija, sama i nesretna među ćepencima i vrbama", donosi ključnu riječ: kadar i tako otvara jedan novi pogled i pristup ovoga putopisca. Baš to "kadriranje" sa općim planom: "Iz kukuruza se tek kasnije pojavilo smeđe naselje izgubljeno u tarabama. Kasaba iz koje je iscurio život kao voda iz raspukle stare činije po čijoj se ivici zadržao blijedi trag starinske pozlate", pa srednjim planom u kome se slika i željeznička stanica i džamija i kasarna, da bi se ta svojevrsna kamera zaus-tavila na "ugojenom kurbanu", kao krupnom planu pro-matranja, to, dakle, kadriranje je otkriće kojega će se Džumhur držati gradeći svoje putopise. On je bio potpuno svjestan da u "crtačku bilježnicu ne može stati bezbroj varijacija mahalskog urbanizma razapetog od Slavenskog Broda do Bagdada i Dijar-Bekira" i da "sokacima se sada odvija dosadni nijemi film u sto hiljada činova pun teferiča, aščinica i pospanih statista koji čekaju hepiend".

Otkrio je dakle, kadar, ali usprkos tom otkriću filmskog pogleda, on je sasvim dobro osjećao, nepogrješi-vošču umjetnika riječi, daje kamera, ma koliko važna, nedovoljna da izrazi puninu. Zar kamera može zabilježiti, nakon što je otkrila Selimiju, u maloprijašnjem citatu, misao: "Lijepa i rijetka stvar po koju se niko nije vratio. Ostala je za carstvom koje se nomadski selilo, nepokretna i bespomoćna!?"

Otkriće promatračkog oka kamere hoće ostati od sada karakteristika proza Zulfikara Džumhura, a riječima će se, baš kao kamerom udaljiti u povijesnu sliku-meta-foru, ustrijemiti se na krupni plan-detalj, pa će to biti značajka ne samo načina gledanja na putovanju nego će to biti mogućnost stvaralačkog postupka, koju ovaj vrsni hodoljub u svojim prozama neće više napuštati. Nikada neće zaboraviti, isto tako, da njegovo oko i njegova ruka nenadoknadivom linijom, za koju nikad ne zna gdje će se, kao ni misao, zaustaviti, treba daje prisutna bilo kao crtež - nadopuna riječi, bilo samo kao riječ što će se pretvoriti u arabesknu liniju beskonačnu i beskrajnu. Sve ovo pisanje što kao da snima kamera i crta ruka i govore usta, sve je to pretvoreno u riječ Zukina pripovijedanja pa ta plastika riječi

daje njegovu putopisu šarm i dubinu neponovljivosti umjetnine. Ipak otkriće rakursa i kadra kao eminentno filmskog fenomena, ostat će jedno od osnovnih sredstava njegova pogleda i iskaza. Čak će i megalopolis kakav je Istanbul baš u *Nekrologu jednoj čaršiji* gledati kroz filmski kvadrat: "Uramljena u malo okno brodarskog prozora odmiče sporo, kao na starinskom filmu, dugačka siva panorama starog Stambola. Ivicom vidika prolaze džamije sultana i velikih vezira.

Cijeli prozor ispuni Sulejmanija, velika bogomolja još većeg osvajača, za koju je neimar godinama odabirao mjesto. Poslije dođoše kvartovi drvenih kuća isječeni uskim sokacima po kojima od jutra do mraka, kao u crijevima ogromnog džina, jure ljudi i ševroletii." Putopis tako postaje svojevrsni scenario, jedna posebna, samo-svojna i neponovljiva knjiga snimanja Zuke Džumhura.

Čak i kad se čitaocu učini da je to samo ram za sliku ili crtež u koji želi smjestiti "slike, ljude i predjele", čak i tada, ako se malo bolje zagleda, vidjet će da je to zapravo filmski kvadrat. Pa i onda kad je slika statična kao na fotografijama u izlozima pred kojima je pisac u djetinjstvu stajao, a one su vrlo često, kao sjećanje, bile polazišta da bi se krenulo na put, i tada je tu fotografiju zapravo zabilježila piščeva kamera koja će od općeg plana i panoramskog pogleda na sliku u izlogu filmski krenuti konkretnim gradom, dijelom grada i predjelom prema izdiferenciranim likovima. Tako ova panoramska naracija teče i teče, epska je i pomalo troma, ali odjednom se i iznenada, pa ma kako čitalac bio pripravan u njenom iščekivanju, ustremkuje na detalj, dobij a lirsku zgusnutost bilo metafore, bilo neočekivane komparacije, bilo paradoksa. Je li to onaj isti, baštinjeni, doživljaj što se javlja kad se pročita *Hasanaginica* u kojoj priča stalno teče i drži nas u zabludi d a j e to naracija, a odjednom budemo ulovljeni u najdubljem osjećaju vrhunske li-rike!? Možda je to iskustvo rubaije što se mogla roditi iz pustinj ske j ednoličnosti, da bi se u oazi, u zadnj em svome dijelu, mogla lirski iskazati!? Sve ovo sukladno je više puta ponovljenoj Andrićevoj misli o Džumhurovu crtežu, to jest "liniji što gola i tvrda polazi od neočekivane tačke, ide pravo i kruto, čini vam se da će tako i u tom pravcu ići do u

nedogled, ali se odjednom negdje lomi i neočekivano zakreće kud nikad pomisao ne bi."

Riječ i crtež su u duhovnoj korespondenciji bilo da su opis, kroki, životnih pojava i likova, bilo da su kari-katuralan iskaz. Međutim, u *Nekrologu jednoj čaršiji* još nemamo na crtežu riječ kao jedinstven izražaj. To će se dogoditi tek u *Pismima iz Azije* kada putopisna proza Zuke Džumhura dobija i nešto od draži srednjovjekovnih manuskripata, a čiji je izražaj sasvim moderan. Svoju stalnu opsjednutost riječima i slikom koje je osjećao i kao jedinstvo i različitost, pokušao je ovaj izuzetni putopisac spojiti u sklad o kome je maštao cijeloga svoga stvaralačkog vijeka. Skupljajući na putovanjima dojmove, historijske reminiscencije i sve to sedimentirajući u slike, likove, ljude i običaje, Džumhur je razmještao ovaj književni materijal u svoje proze, a da pri tome ne samo da nije uništio onu nevinost arome vremenskog i prostornog doživljaja, nego ga je zapravo oplemenio, pa smo tako dobili jedinstvenu plemenitost duhovnosti kao umjetnički izričaj i u riječi i u crtežu što su utkane u živo tkivo putopisa. Sve te slike otkrivaju neku djetinju bezazlenost, ali to je bezazlenost "sijedog dječaka" koji je nata-ložio u svoje sjedine dubinsko iskustvo neke istinske zagledanosti u život. Zato, valjda, njegova razigranost, paradoksalno, djeluje kao neka elegična smirenost što ima nešto od suštinskog predavanja sudbini, nešto od obreda koji niko ne može poremetiti. Zbog toga njegov u biti humoran pogled u putopisu nije prosta ironija, a još manje podsmijeh. To je onaj oblik humora koji je Zulfikar Džumhur baštiniio od orijentalških priča i Nasrudin-

-hodžinih anegdota što ih mi stalno osjećamo kao svoje.

Taj humor jest pomalo iskrenuta perspektiva, to jest paradoks kao stil i pogled, ali nikad nije čuđenje, nego je, zapravo, paradoks bez začudnosti i s duboko humanim, otmjenim osmijehom mudraca. Onda kad je to karikatura, ona, opet, u Zukinom djelu nije da ismije nego da potcrta i upozori, da demistificira i aforistično istakne. Džumhurova je karikatura, zapravo, puna razumijevanja za ljude,

njihove mahane i zablude, zastranje-nja i deformacije. (Dovoljno je sjetiti se da su recimo: "U

Jerihonu odjekivale trube automobila" i da "U svetoj rijeci Jordan nekakav vojnik prao je čarape", pa da se vidi kamo stremi[^] i dokle seže paradoks karikature Zuke Džumhura.) Čitalac, međutim, i baš stoga, ima priliku da stalno upitno gleda lice i naličje, pjesnički san i javu, ne težeći, pretjerano, da razabere šta je jedno, a šta drugo bez obzira da li pisac govori o ljudima ili gradovima, o prošlosti ili sadašnjosti. Međutim, crtež kao izražaj, kao pogled na svijet, kao likovno saopćenje stava, zapravo kao tiho razmišljanje i smisljena priča, ako je u *Nekrologu jednoj čaršiji* i mogao stajati autonomno, od *Pisama iz Azije* on sigurno ostvaruje stvaralački sklad s tekstom, pa se pitamo bi li mogao i preživjet bez riječi s kojima je usaglašen. Vizuelizacija jezika, slikovitost i ekspresiv-nost njegova, od samog početka Džumhurov je stil, ali otkada jezik prodire u crtež, otada se ostvaruje ono prepoznatljivo jedinstvo koje daje siguran pečat i prijelom u povijesti našeg putopisa. Tom karakteristikom Zuko Džumhur kao da je napravio privremeno zaboravljeni priklon tradiciji bošnjačkog putopisa-manuskrip-ta i formalno segnuo sve do Hadži-Jusufa Livnjaka.

Kao i svi umjetnici ovaj će putopisac svoja bilježenja s puta ekstrahirati i kao poetski ekstrakt ponuditi u stalnim korelacijama sa zavičajem, a zavičaj sa viđenim svijetom. Zavičaj je duboka duhovna mjera, onaj aršin koji ne može iznevjeriti emociju, a objektivnost korelacije osigurava usporedba. Zapravo poetičnost putopisa Zuke Džumhura uvelike se ostvaruje i kao ona zelena brada sjećanja na fizički i duhovni smaragdni prostor iz koga je ponikao ovaj pisac, a to što ne možemo nikada predvidjeti kad će se takvo "horizontiranje svijesti" pretvoriti u vertikalu, pa smo uvijek iznenađeni šikljanjem iz srčike duhovitosti, kvalitet je koji rijetko susrećemo, i to ne samo u putopisu, a putopis jeste književno-teorijski neuhvatljiva kategorija što omogućuje sve oblike i nači-ne iskaza. Zavičajnost kao dominantni emotivni naboj u Džumhurovu putopisu nosi sve elemente one melanholične, sjetne doživljenosti svijeta poznate iz izričaja svih dobrih pjesnika. Zapravo je to Zukin prepoznatljivi,

jedinstveni emotivni sediment koji se najčešće pojavi kao magleno podsjećanje na djetinjstvo sijedog dječaka zelene brade. Možda se baš zato ovaj putopisac nigdje ne osjeća strancem. Riječ strano i inostrano u njega ne postoji kao osjećaj i misao, pa se zato nikada i nigdje ne čudi. Sve je kod Džumhura ovdje i ovako. Sve on mjeri, reći će u jednom intervjuu, "aršinom srca svoga za-vičaja". "Prestaću da putujem onda kad zavičaj prestane da mi osvjetljava put" - kaže sugestivno Zuko Džumhur i time zapravo daje najprirodniji odgovor autentičnog pjesnika-putopisca.

A kolika je ta samosvojnost možemo se uvjeriti ne samo u putopisu kao dominantnoj vrsti iskaza, nego i u onim pričama sa formalno putopisnom osnovom, a čudesnim, fantazmagoričnim sadržajem kakva je, recimo, *Pustolovina vremena* ili cijela serija *Ada-Kale*. Zuko je Džumhur u *Pustolovini vremena*, u historijski milje ulazio vrlo suvereno. Njegove probrane, potpuno svjesne sonde u povijesne tokove, iako se radi o prostudiranim prozorima jednog fascinantnog znalca, prodori su, zapravo, fasciniranog pjesnika. On ne sudi vjekovima, nego iz njih izvlači, na prvi pogled, nevažan događaj i ispriča ga pjesnički bezobzirno i plastično da mu se, kao piscu mora vjerovati. Zaokupljen, a kako putovati nego tako, historijskom i poetskom podlogom prostora kojim se kretao, Džumhur se upustio u još jednu stvaralačku avanturu, pa je o Travniku i Bosni napravio cijelu jednu seriju priča u povodu stogodišnjice ulaska Austrije u Bosnu i Hercegovinu 1878. godine. On je intezivno osjećao daje to epohalan događaj, baš kao što je fascinantno pričao o prijelomnoj 1903. godini u Srbiji i po-sljedicama tog prevrata na južnoslovenske prostore. Iza-zovu kome nije mogao odoljeti skoro nijedan bosansko-hercegovački, a napose bošnjački, pisac do dana da-našnjeg, nije odolio ni Zuko Džumhur. Međutim, ovaj autentični putopisac i pripovijedač u *Stogodišnjim pri-*

čama, baš kao i u monografijama o Mostaru i Sarajevu, ipak ograničen namjenom i prigodama nastanka tekstova, nije uvijek uspijevao ostvariti umjetnički nivo što gaje dosegao putopisima i pripovijetkama. Zahtjevi koji su bili pred njim nisu odgovarali Zukinu temperamentu i umjetničkom izričaju. Opširni tekst monografije

tražio je činjenice, a Džumhur je trebao sažetak, historijski pregled je tražio autentičnost, a pisac je trebao istinu, opširni tekst je želio saznanje, a pjesnik nudio, cijeloga života, najfiniju derivaciju simbola i poetskih slika. Stranice na kojima je pisac i živopisac u ovim tekstovima progovorio autentično, najbolji su dijelovi ovih, za Zukin poetski duh, predugih, ostvarenja. Međutim, kad je na svome nepočin polju, kadje povijesna zbilja samo povod i polazište, a kad mašta stvaraoca nadvlada puke činjenice, Džumhur nam ostavlja ono što je najbolje. Zato su fantastične priče iz ciklusa *Ada-Kale* samo svojim historijskim povodom oslonjene na događaj, a sve ostalo je pjesnička istina, ekspresionistička i skoro nadrealna.

Taj izuzetni ciklus možda ponajbolje upozorava na literarne pripovjedačke mogućnosti putopisca Zuke Džumhura. Je li se mogao više i češće ostvariti pripovijetkom, pitanje je bez odgovora, jer je pitanje sudbine, a ne htijenja. Bez obzira na to potpuno nepotrebno pitanje, mjesto Zulfikara Zuke Džumhura u književnosti je izuzetno. On je objedinjavao u sebi tradicije literatura pisanih jezikom koji je on stvarao, pa se mogu pronalaziti korelacije i sa Crnjanskim, i Andrićem, i Rastkom Petrovićem i Krležom, na koje se on kao uzore ponekad i pozivao, što je inače i književna kritika činila, ali korijeni njegova stvaranja, uz svo uvažavanje tih korelacija, su u bošnjačkoj književnosti. Zuko Džumhur se duboko temelji u orijentalnim prazvorima, u narodnoj predaji, priči i pjesmi, u hiperboli, paradoksu i čudesnoj komparaciji, u anegdotskom kazivanju, obratu i karikaturalnosti iz Nasrudin-hodžina nasljedstva, u arabesknjoj formi iz *Hiljadu ijedne noći*. .., ali sva ta nesumljiva ukori jenjenost u bošnjačku literaturu i dubinski sokovi kojima se Džumhurovo djelo hrani, univerzalno je dobro, jer je vrijedno.

Fahrudin RIZVANBEGOVIĆ

NEKROLOG JEDNOJ

ČARŠIJI

GRAD ZELENE BRADE

Davno je pojeo svoje posljednje kapetanske čakšire s lampasima.

Jutros mu pred otvorenim gradskim kapijama presvisnu nekoliko posljednjih vojnika žutih kao takiše.

(... rodio se bezimen, nekršten, neturčen... kao pastirska varda na obali zelene rijeke čudnog ro-manskog imena... hiljadu četiri stotine četrdeset četvrte prvi put ga pomenuše na dnu stare povelje; Počitelj - tvrdi grad na Narenti... čuvala ga je mađarska posada, jedna kula i jedan ugarsko-hrvat-ski kralj...)

Jeza je prošla rebrima dotrajalih kostura starih čardaka i bastiona i procvala u izlokanoj kaldrmi njegovih mrtvih sokaka.

(... dvadeset sedam godina utvrđivanja, dubrovačkih zlatnika, Matije Korvina i mađarskih ok-lopnika... nadživi sijedog Hercega Stjepana... za-vrši svoju hrišćansku biografiju i predade se hum-skom vojvodi i arnautskim čaušima poslije kratke opsade... zadrža staro ime i dobi novi čin...) U tamnom viru Neretve pod vrbama udavio je odavno obe kazaljke sa crnog brojčanika svoje stare

sahat-kule. Potonule su brzo i lahko, kao dvije odsječene ruke vremena.

(... mijenjao je zastave, posade i molitve na svojim kulama... zavijao čalme i turbane, vodio vojske, dizao bedeme, hareme i šedrvane... opasi-vao se tabijama, topovima, kumbarama, kapetan-skim dimiskijama i tepsijama baklava i pilava... zidao dizdarske konake... i stajao prema Gabeli i Veneciji na mrtvoj straži jedne mrtve carevine... general Filipović prođe Bosnom... Jovanović - Hercegovinom...)

Za šaku groša prestajao je posljednje dane pred "Cajsovim sočivima" i "Kodacima", žalostan i smiješan kao albanski knez Viljem od Vida u nekom češkom cirkusu.

(... služio je Be-Ha regimente... dvorio feld-vebelske švalerke što su po Hercegovini sadile grin-cajg, kuhale ajnpren-supe i pržile uštipke po žan-darmskim kasarnama i od Metaljke do Domano-vića... pisale anzihtkarte sa "domaćim krajobrazi-ma u boji i nakladi St. Kugli" - "Griis aus Čaplji-na..." i čitale nabožne obiteljske tjednike... četrdeset beričetnih svih svetih godina valcera, lapaloma, malih i velikih misa, naizmjenično - od korotnog povratka Maksimilijanovog admiralskog broda "Navare" iz Meksika i od melodrame u Majerlingu, do pucnjave na Latinskoj ćupriji i "gnusnog umor-stva nadvojvodskog para u Sarajevu...") Sada mu u baštama srušenih starih hamama vehnu posljednje djevojke "s ibrikom u ruci"... pune mladeža, viklera i sevdaha.

... Utopio se za mnom u crnom viru nabujale bogumilske rijeke -
suvišan i smiješan!

... U pocijepanoj anteriji zaboravljenih starih kapetana - sakat i
gladan!

... Pod jorganom trešnjevog behara - mrk i dotraj ao!...

... I ovog proljeća na mrtvoj straži mrtvih care-vina. ...

Gologlav.

Goloruk.

Golokrak.

Gologuz.

JUKSEK-KALDRMA

Prvo je ulica, pa more, pa Mala, pa Velika Azija...

JukseK-Kaldrma je strmi instanbulski sokak i posljednja mahala Evrope.

Izvire iz memljivih odaja napuštene medrese, gdje su u opremi anadolskih derviša vijekovima bubali, gladovali i onanisali žuti bogoslovi nakši-bendinske tekije; protiče grbavim koritom preko dvije stotine trideset stepenica mutna bujica kućnih brojeva, sivih fasada i polomljenih oluka i sliva se u smeđe prozorske rešetke kreditnih zavoda po Galati i Karakeju...

Nedjelju je, prije tridesetak godina, u ovu mahaluu dovela policija, zajedno sa latinicom, šeširima, civilnim zakonodavstvom i laicismom.

Muslimani su nekad šenlučili petkom, hrišćani prkosili nedjeljom, a Jevreji se kaj ali subotom...

Sada svi sedmog dana jedu melšpajz, igraju domine, navijaju za "Fener-bakče" ili "Beşiktaş"; sedmog dana kasnije ustaju, duže se zadržavaju u toaletu i sporije se oblače...

Sirotinjska nedjelja najamnika počinje tek poslije podne. Ona stigne u JukseK-Kaldrmu tek poslije ručka kad jutrom isprati kućevlasnike i bankare, Pontijake i skupocjene ptičare u lovište oko Bosfora i opere sudove s gradskih trpeza... Dođe bučno, kao jedra služavka nafrakana jeftinim pomadama, nakićena šarenim pantljikama po ubogom prazničnom ruhu hizmećara, praćena buljucima zadriglih čauša, dječurlije, kalfica i općinskih regruta.

Tada sa ledine pred malom sinagogom zacvile natklasni tročetvrtinski valceri i džambolaje...

Nedjelja pokrene šarene kosture ringišpila islikane uzbuđljivim scenama iz lova na lavove u džungli. Vergl zasvira davno zaboravljene fokstrote iz "starih dobrih vremena Džimi Duranta" i kukovi u crvenim šalvarama polete u nebo, pokriju sunce i slijeću u gladne mornarske šake da opet zavihore po svodu... Za trideset kuruša željezna ptičurina petnaest puta uznese na svojim krilima ovaj zaki-kotani mali svijet koji umije da se raduje prazniku.

Pripucaju strjelišta i mali kovači udaraju u na-kovanj a plehane rode donose bebe... Ljudi plate pa vide djevojku bez trupa, tele s dvije glave i Egipćanina s četiri sise. Pred zakrpljenom ceradom grlati džinovi reklamiraju vještine nedoraslih djevojčica na žici... Zagrljeni parovi zure u otvorene starinske panorame u čijim kadrovima prskaju šen-brunske fontane; Napoleon III komanduje bitkom kod Solferina; bradati ruski kneževi predaju zlatnu sablju nekome paši i Talijan Lukeni u širokom anarhističkom šeširu okovan čami na robiji i ispašta ubistvo nesrećne carice Jelisavete austrijske.

Juksek-Kaldrma je posljednja pritoka ovog čudovišnog ljudskog logora što je do danas ostao samo skica velike metropole - više veliki prizor

nego veliki grad. Ona je beskrajna scenografija po kojoj su ispisane zagađene kapije dotrajalih "apartmana" u čijim odajama nedjeljom sjede uparađeni gosti, dok iznad šifonjera u stjenjičavim okvirima pod lepezama crnih evnuha lješkaru kao bijele limuzine dokone bajadere gojazne od rahatluca i sutlijaša.

U kući broj 4, ispod firme s koje se osmjehuje mladić u zelenom kačketu, ovlašćeni majstor Menahem Safada šest dana veze maslinove grančice po generalskim kapama, a sedmog dana, uramljen u malom formatu sirotinjskog pendžera, tužno gleda kako

ukrućeni remci rasipaju ajluk na kućne po-moćnice. ("O, trijanda trija krajcarija u ova oskudna vremena...")

Ispod Safadinih prozora promiču ešaloni veliko varoških palančana u gluhim nedjeljnim prome-nadama kada činovnička djeca u odijelima od pre-pravljenih očevih pantalona stupaju na čelu porodične kolone...

Promiču aveti i onih vječnih usamljenika što ni praznikom nemaju društva i koje uvijek srećemo nedjeljom kako zastaju pred svakim izlogom, zavire u svaku kapiju i satima ostanu na ulici zagledani u vrhove zvonika ili svojih cipela.

Dokoni antikvari čak s Bajazida do vuku ovamo gomile "popularnih" knjiga za narod, turske Kasije carice i Dositeji, stari "Lajfovi", "Sinemondi", i "Epoke", i "Kako se pišu ljubavna pisma", i "Kako se osvajaju žene"...

Za pet kuruša kirije mogu đaci i vojnici do mile volje gledati cvjetnu plažu Vajkiki, tornado na Pacifiku, blehnuti u grudi Rosane Podeste i uživati u "američkom načinu života" na flah-papiru.

Kada u sumrak nestane vojnika i narednici za djevojkama ulete u mračne kapije, iščeznu ispijene flaše krahera i sinalka i presamite se umorne ruke ringišpila.

Nedjelja iznenada odleti niz mahal u susret bankarskim kabrioletima punim mrtvih očiju po-bijenih jarebica, a Menahem Safada zatvori prozor svog malehnog svijeta u vrhu Juksek-Kaldrme...

Onda se oglasi mjesec riđ i izglednio kao Nasrudin-hodžino magare.

Pobrsti sve zelene zvijezde i cijele noći kunja povrh bijelih minareta kao iznad ogromnih zašiljenih olovaka kojima su davno pomrli anđeli ispisivali po nebu grijehove trećerazrednih smrtnika.

KASABA NA GRANICI

Jedrene sam prvi put vidio prije dvadeset godina, u desnom uglu zemljopisne karte, sasvim pri dnu.

Samo tri crvena kruga na zelenom.

Poslije je Jedrene bilo drugo pitanje na maturi: šesnaest članova rusko-turskog ugovora o miru potpisanog 24. septembra 1829. u Jedrenu.

Sjećam se još da su Rusi vraćali Turcima Moldaviju, Bugarsku, Vlašku i Rumuniju, a Turci Rusima Georgiju Mersiju, Mingreliju i Gurijel, i da je jedan car morao dati drugome milion i po holandskih zlatnika (ne znam više ko kome); i da se Porta tu obavezala (svečano) da vrati Srbiji šest nahija, i da je sultan obećao ferman snabdjeven hatišerifom, i da je određena ratna šteta za neki rat od 1806...

To je sve što je ostalo od petice zarađene na Jedrenu prije petnaest godina.

Kasnije se opet spomenulo Jedrene, u kafani.

Iz Jedrena je porijeklom i njegovo preosveštenstvo i ekselencija Fan Noli, mitropolit pravoslavni i državnik albanski koji se dugo nosio s našim radikalima i svojim deficitom i slao telegrame Le-njinu i Vilsonu, a poslije u Draču obrijao bradu i na talijanskoj lađi - bez mantije i otadžbine - bježao ispred kralja Zogua, kačaka i Pašića, čak u Ameriku da tamo piše sonete, i predaje muziku na nekom čuvenom univerzitetu.

Onda sam vidio Jedrene na starinskoj fotografiji u kompletima "Malog žurnala". Jedrene 1913. puno vojnika i šajkača. Vojska koju je Srbija ispratila s pjesmom, i pogačama, i cvijećem na vrhovima pušaka.

I trećepozivci su išli kao na svadbu i pjevali: "Jesam li ti Je-lane..."

Bugarska komanda slala je svakog dana depeše: "Utre šte padna Odrine", a Sukri-pašin asker se na kraju ipak predao Vojvodi Stepu.

To sam znao o Jedrenu prije viđenja pravog, i zemaljskog, balkanskog Edrina, druge prijestonice Osmanlijskog carstva s džamijama bez vjernika i najsjevernije kasabe Turske Republike sa stanicom bez putnika.

Jedrene me dočekalo u velikim zlatnim šalvarama sjedeći u ravnici kojom teče i šumi Marica, mlitavo i tromo kao bugarska himna.

U prvim kadrovima stajala je dugo Neimar-Sinanova Selimija, sama i nesrećna među ćepencima i vrbama. Lijepa i rijetka stvar po koju se niko nije vratio. Ostala je za carstvom koje se nomadski selilo, nepokretna i bespomoćna.

Poslije su u kadar ušli bedemi porušenog saraja i dva-tri vlažna prizemna sobička oskudnog Gradskog muzeja.

Dugometražni historijski film o sultanskom Jedrenu brzo se svršio.

Bursa je sačuvala ljupkost i kad je prestala biti prijestonica.

Istanbul je sačuvalao bogatstvo i ljepotu i kada ga je zamijenila Ankara.

Jedrene nije sačuvalo ni uspomene...

Iz kukuruza se tek kasnije pojavilo smeđe naselje izgubljeno u tarabama. Kasaba iz koje je iscurio život kao voda iz napukle stare činije po čijoj se ivici zadržao blijedi trag starinske pozlate.

Sokacima se sada odvija dosadni nijemi film u sto hiljada činova pun teferiča, aščinica i pospanih statista koji čekaju hepiend.

U crtačku bilježnicu ne može ni stati bezbroj varijacija mahalskog urbanizma razapetog od Bosanskog Broda do Bagdada i Dijar-Bekira.

Za mnom je ostala besmisleno masivna zgrada jedrenske željezničke stanice s kolosijecima izgub-ljenim u djetelini. Polubarokna džamija, polupruska kasarna rodila se u prošlom vijeku kao arhitektonski melez u braku između kajzerovoga "Drang nach Osten" i sultan-Hamidovog: "javaš-javaš".

Lijevo su bugarske pogranične karaule, "med i mlijeko", i kraj svijeta...

Pred bilježnicom je samo prorijeđena čaršija iz koje su tri puta panično bježali i kupci i trgovci.

Sokacima bez buke prolaze dokoni ljudi, polovni "studebakeri" i ugojeni kurbanjaci.

Istok i Zapad se dodiruju, ali se ne sudaraju.

Sviraju sambe, roštilj radi, Grendžar glumi i pucaju bajramske prangije.

Istok i Zapad žive u srdačnoj koprodukciji jedne "import-eksport" stvarnosti pune derta, "Simensa", ovčetine, "Filip Morisa" i Hadži-Bekirovog rahatlokuma.

U svakom stotom ćepenkcu pod uvjerenjima i esnafskim pismima, uz tuce propisno poništenih taksenih maraka, pečalbari po jedan naš Tetovac, Gostivarac ili Bošnjak, ubijajući godinama bijele dane za žute pare.

Pečalbarski se šteti previše, živi premalo i razmnožava pretjerano.

Na sve strane su opet sokaci i budžaci, avlije, i ćenife, i jablanovi. Jablanovi su ovdje jedina lijepa zaostala rekvizita s pozornice na koju je zauvijek pala zavjesa.

Na kraju jedne ulice, koja ide pravo, pojavljuje se kao obala "Dobre Nade" nekoliko stotina kvadratnih metara kemalizma teško otetih od k'smeta, kapitulacija u čalmi. Komad tvrde zemlje na kojoj stoji tridesetogodišnja republika s laicismom i pros-vjetom.

Okolo - po mahalama vuče se iskidan lanac Otomanskog carstva od Fatihovog majskog ulaska na konju i s mačem u Aja Sofiju - do bjekstva posljednjih sultana s cvikerima, po kiši i u bolničkom fijakeru posljednje kategorije.

Jedrene me ispratilo po mraku koji se, kao i svuda po kasabama, uhvati odjednom u stušti be-somučno i sa svih strana - i sa evropske i sa azijske.

Tama polegne kao derviška džuba po kućama, po ljudima, po poslovima, po pokretima...

Istok i Zapad zaspi svakog akšama zagrljeni na ušću Marice.

Samo tri crvena kruga na zelenom...

APRIL NA SIRKEDŽIJU

April bahne u tijesne sokake Sirkedžija kao pijani kicoš s koferima punim sunca.

April uvijek dugo putuje do Sirkedžija na karo-serijama automobila.

April uskače u odžake ćevabdžinice, viri iz na-bora iznošenih porhetskih haljina, igra na sakatim repovima pijetlova, ozeleni žalosne vrbe za tarabama, uspava sve žute mačore i osvijetli ljubičasti "beze" na usnama prodavačica.

April ostade na prašnjavim tavanicama po Sirkedžiju.

Naseli se ovdje tek poslije šetnje glavnim ulicama grada, pošto ogrije fasade i izljubi gospodsku djecu po parkovima.

April otvara vrata dućana i muhalebidžinica i puzi memljivim zidovima preko šarenih panorama obale po kojoj se kočopere žirardo šeširi starinskih kicoša u redengotima.

Dopodne, april daje besplatne predstave sunčanih igara za mahalsku dječurliju.

Igra dugo u zelenim dimijama po krovovima, dimnjacima, antenama i džamijskim avlijama.

Igra dugo i tužno kao čaršijska luda.

Popodne, umoran, sušićav i žut, boluje na po-cijepanim jastucima stjenjičavih konačišta oko željezničke stanice na Sirkedžiju.

Posljednjim vidom modrih zjenica aprilski dan teče dugo i radoznalo pred nirnberškim vašarskim fotografijama po zidovima hotelskih soba na Sirkedžiju.

Dugo sanj a na zidu pred prizorima davno umrlih proljeća.

PRVA ŠARENA SLIKA NA VLAŽNOM ZIDU SOBE

ILI SIRKEDŽI APRILA 1285. GODINE GOSPODNJE

Iz svijetle carske palače u cvijeću i mirtama izlazi ohola carska svita - blistava kao orijentalne šećerlame.

Sokacima starog Sirkedžija preko svilenih sa-gova, između dva reda "plavih" i "zelenih", uz glas-nu viku heralda i pjesmu posta - korača car pra-voslavni sa tijarom i krstom na zlatnim trijum-falnim kolima.

Svećenstvo u zlatu očekuje cara u atrijumu Ba-zilike koju sagrađiše Artemije iz Talesa i neimar Isidor iz Mileta.

Iza imperatora gamiže čopor dvorjana, štitonoša, patricija, sladokusaca, senatora, degenerika i zapovjednika. Sva falanga pozlaćenih i prepredenih ljenjivaca sruči se u dvadeset i sedmoro vrata Aja Sofije, osvijetljene sa šest hiljada kandelabra.

Sokaci se prolamaju od usklika fukare čiji su pradjedovi sedam godina dovlačili građu i hiljadu osam stotina trideset i sedam dana i noći zidali na brijegu Bogomolju pod koju je unijeta vitlejemska ploča na koju je odmah po rođenju bio spušten Sidi Isa, "sin Marijin, apostol Božiji, duh koji je Bogom nadahnut i koji zasluži poštovanje i na ovom i na onom svijetu".

A0fJp>

DRUGA ŠARENA FOTOGRAFIJA ILI SIRKEDŽI APRILA 1885. GODINE GOSPODNJE

Sokacima jure anadolski strijelci sa zelenim turbanima i bijelim gamašnama. Oni čiste put njegovom carskom veličanstvu sultanu i kalifu pravovjernih.

Za carskim fijakerom na Selamliku u Aja Sofiji tiska se tijesnim ulicama Sirkedžija gomila dvorskih sobara, generala, pezevenka, kuhara, velikih vezira, uškopljenika, paša, bozadžija, špijuna, čankoliza, derviša, begova i četiri stotina ađutanata, ministara i vatrogasaca.

Zlatna ekipaža i frizirane dvorske brade zaustaviše se pred fontanom Ahmeda III koja nije ni česma ni spomenik, nego igračka, ćejf i ljupka šala umornog Osmanlije u ljubavnom zanosu.

Sa slike u četiri boje muzika trešti "Hamidiju", a poderana gomila sultanovih podanika, besposliča-ra i opsjenara arlauče: "Cokjaša, čokjaša, padišah!"

Umoran od vijekova predveče, april tiho umire u berberskim ogledalima i vlažnim olucima smeđih straćara, ugašen prosjačkim dlanovima u dnu aščijskog lonca.

Potrošen je u kupljenom zagrljaju i opojan večernjim ezanom krezubih mujezina u šalvarama.

OSVETA MRTVIH SULTANA

U djetinjstvu, bila je jedna ulica, u ulici knjižara, u knjižari slika, na slici panorama - Sarajevo pred austrijsku okupaciju - zeleno u magli zelenog ćutanja.

Bursa je dugo za mene bila samo^ ta slika u izlogu Studničke, knjižara i antikvara, Ceha ili Po-ljaka, do Štadlerove katedrale - zelenije zelena od svake Lorkine strofe, zelenija od svih zelja, zeljenica, zelengora i zeleniša.

Najzelenije zeleno zelenilo.

Samo se slike dugo pamte, a riječi već sutradan promijene svoj red.

Bozadžinica na proplanku kod izobilnog šedr-vana zelene bursanske džamije puna ogledala, tatlija, muha i tepsija... Opet uramljena priznanja od-lično položenih majstorskih ispita i pretjerano tak-siranih dozvola i uvjerenja sa potpisima mjesnih vilajetskih veličina...

U šlifovanom staklu smeđih vitrina šećerna vojska šarenih šećerlama kao egzotični statisti u holi-vudskoj šarenoj koloparadi pred rokoko kapijama nekog maharadže od Hajdarabada.

Bijeli turbani mrkih indijanera na čelu dugih ešalona kraljevskih indijskih kopljanika predvode

tvrde oklopnike smeđih doboštorti i kolone običnog crnog askera od užeglog masla i čokolade.

Eskadron jeftinih poslastica preliven roza kre-mom sa crnim perjanicama najamnika od prženog badema putuje staklenim mejedanima vitrina...

Iz impozantnog "vestinghuzovog" zdanja žmir-kaju po svečanosti pihtijaste oči muhalebija i bjelo-puti sutlijaši kao haremi pregojenih

bula moćnog istočnjačkog princa u nekoj verziji Diznijeve bajke za anadolsku djecu i odrasle.

Noga srpskog kraljevskog poslanika Novaković Stojana i supruge mu pohodila je ovu zelenu dolinu antičke Vitinije putevima svetosavskim, preko Inđir Limana, kuda je najmlađi Nemanjić nekada plovio u Nikeju.

Godine 1891. maja i juna Novaković je bio u Bursi... "Hodio sam - piše - i prenosio sam se u mislima svojim u stare vekove, zamišljao onovremene brodove i tražio da uhvatim sliku svetitelja Save i srpske svite njegove kako preko onog mora brode tamo k onome zalivu među gorama na putu Ni-keje..."

Mučen radoznalošću i kostoboljom borio se državnik, pisac i naučnik srpski u ovoj dolini sum-pornih vrela s nesigurnošću svih dokumenata na Istoku, gdje se i inače teško sagledaju blijede granice legende i historije.

Čitao je "pismo o hristijanima" i opisao nastajanje Burse od Plinija Mlađeg i njenu historiju do ulaska Orhana, jednog od sinova Osmanovih.

Drugovao je sa Ahmed Vefik-pašom koji je nekada prevodio Molijera i pregovarao sa knjazom i Garšaninom.

Išao nesigurnim tragovima slovenskih apostola što se ovdje pod Ulu-dagom "pokoriše strogim pravilima monaškog čina".

Na prostranim terasama Muradije tražio je zaboravljene grobove kneginjica srpskih i carica turskih, Mare i Olivera, a naišao je na uspomenu sultanije Nulufere, Grkinje iz Biledžika, "čuvane i po ljepotama i po raznim vrlinama svojim"...

Proučavao je ustanovu ksendohija grčkih i potonjih imareta turskih, za koje nađe u putnim bilješkama patrijarha Arsenija Carnojevića: "I vsaki dan na večeru povaseh hodžaceh podavaju hleb i čorbu musafirom".

Do carskih turbeta ide se kroz voćnjake i vi-nograde.

Oko džamije su visoki stari platani i jake česme planinskih voda.

Ulazi se dugačkom stazom, pervazom divljih ruža i polj skog cvij eća u visoke zelene trave stepe...

Bilo ih je šest...

Mrtvi sultani šenluče ovdje samo u dosadnim ljetnjim večerima.

Mrtvi sultani počivaju među crnim kiparisima i koprivom u truhlim zelenim anterijama punim guštera i glista.

Jutrom carski pokojnici tumaraju učionicama laičkih gimnazija.

Jašu ugojene bedevije poljanama i mejdanima bijelih listova kemalističkih bukvara i muče repub-

likanske generacije datumima svojih bitaka, rođenja i poraza.

Od septembra do ferija razapinju svoje svilene šatore na svakoj stranici historije, jurišaju na Tamer-lane i Lazare, osvajaju bijele carigradske kule, po-ziraju Beliniju, udvaraju se perverznom kneginjama vizantijskim, čitaju Tacita i pišu sonete između dva juriša. Diješe dvojke, kečeve i mršave trojke malim djevojčicama i dječacima što bubaju njihove titule, vrline i zločine.

Pišu doktorske teze, slikaju se za festivale na serijama običnih i taksenih maraka i po trafikama prodaju likove svoje na kutijama jubilarnih orijentalških cigareta.

U akšam pokriveni zelenom čohom svojih za-puštenih grobova prkose suludo i uporno tridesetogodišnjoj republikanskoj iluziji svoje negacije i gvozdenu čovjeku svijetloplavih očiju sivoga vu-ka na prostranom skveru "Zelene Burse".

Osveta mrtvih sultana je uvijek dostižna, prisutna i dosljedna...

NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI

Ovdje, sa brijega, vidi se cijeli Zlatni Rog.

Desno je Fanar.

Voda pod Fanarom bila je bajata i stara - vizantijska.

U ovoj vodi više se ne ogledaju stvari sa zemlje.

Po Fanarskom brijegu nad Zlatnim Rogom čuče crvotočne kuće popularnih mušebaka, rasute po padini iznad Vaseljenske patrijaršije. Izdaleka, ovako razbacane, liče na potučenu vojsku posljednjih oto-manskih sultana.

Ova propala zdanja grčkih trgovaca vjekovima su odolijevala islamu i zemljopisima.

Bogata i moćna do prije stotinjak godina, desna obala zaliva bila je gnijezdo fanariota. Ovdje je bio centar grčke akcije na Balkanu i trgovačke špe-kulacije na Levantu. Odavde su se generacije bogatih hrišćana lukavstvom, novcem i intrigama nosile s turskom vjerom i policijom. Zlatom se kupovao Sultan i iskupljivao Hrist.

Trgovci su držali novac, patrijarh carigradski držao je crkvu, car ruski držao je patrijarha. Kada nije bivalo tako - panduri su globili trgovce, a derviši su vješali patrijarha. Srednja vrata Vaseljenske patrijaršije i danas su zazidana. Na njima je visio patrijarh Grigorije. Ali, i prije i

poslije toga, begovi fanarski bili su i kneževi i guverneri otomanski po Vlaškoj i Rumeliji i savjetnici carski na Šaraju i na Porti.

Nema više fanariota... Ni sultana otomanskog...

Ni cara pravoslavnog...

Sa ovog brežuljka zlato je pobjeglo u banke po Galati ili čak u Urugvaj.

Bogati trgovci žive na Džihangiru ili Floridi.

Na Fanaru je ostala sirotinja jevrejska i Patrijaršija vaseljenska uboga i preuboga. Prije nekoliko godina htjela je Patrijaršiji pomoći i Moskva, ali su je pretekli protestanti i dolari.

Na padini što prolazi pored malehnog prozora ležao je nekad stari Vizant, i možda su janjičari u jednom od ovih tijesnih prolaza dotukli osamna-estog i posljednjeg vizantijskog cara, računajući od Konstantina Velikog ili sto dvadesetog, računajući od imperatora Avgusta Oktavijana.

Tako piše u svim historijama...

Brod okreće desno, panorama se prekida. Pored prozora teče zelena voda. Sve do Ejuba...

Truhle tarabe, drvene kuće, desetak kubeta, stotine automobila i jablanovi. Sakrivena u šiblje, turbeta na gomili dotrajavaju kao neko ogromno, ne-upotrebljivo i polupano posuđe, bačeno u korov.

Na Istoku se spomenik ne može uvijek vidjeti cio. Sve je napuklo i za sve se zalijepio "noviji" svijet dućana i daščara. Vidi se obično kube ili samo vrh minareta.

Na dnu dvorišta Ejubove džamije, u zelenilu šadrvana i česama ima stotinjak kvadratnih metara stare turske keramike, ljepše od one u jedrenskoj Selimiji, i svježije od one u Plavoj džamiji. Na ovim pločama sve se veže i prepliće u zelenim čvorovima i opet

nadovezuje u vječnom ponavlja-nju teme koja je bez početka i kraja kao u staroj istočnjačkoj bajci.

Ovo je ispjevao pjesnik koji nije znao za granice dozvoljenog i nedozvoljenog, i bježeći jedino od čovjekova lika, iskreno i tiho pjevao je po ovom zidu svoju malu zelenu strofu. Nju može zapamtiti svako ko voli da čita čudna slova kojimaje napisana, ali niko je ne može ponavljati i recitovati. Ple-menitom površinom sa svih strana tankim plavim venama istočnjačkog ornamenta teče nježni krvotok arabeske.

Iz dvorišta Ejubovog turbeta svi putevi vode u stara turska groblja.

Da nema dugačkog naselja na drugoj strani, ovo bi bio grad mrtvih.

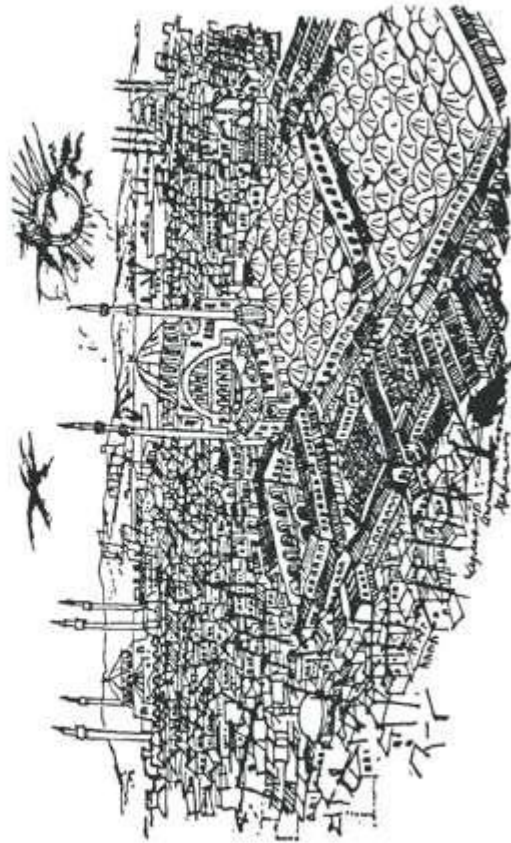
Bez kapija, strogih aleja, bez prodavača cvijeća, bez čuvara, crnine i svijeća, ovo čuveno tursko groblje liči na livadu po kojoj su nakrivo izrasle velike bijele pečurke od kamena.

Kao daje ovdje smrt bila obična i svakodnevna stvar, a na drugim mjestima u svijetu izuzetna nesreća koja se mora uljepšati.

Penjući se prema kafanici na brijegu, učini vam se da se grobovi nadovezuju i redaju kao brojanice i, odjednom, požurih, ne zagledajući se i ne oba-zirući se.

Pjer Loti volio je Istanbul, Zlatni Rog, Ejub i ovu kafanicu na brijegu.

Nekada je iz duga vremena proučavao budizam i kao Lamartin putovao u Svetu zemlju na hadžiluk.

Ovdje je povjerovao u lijepu Hatidžu i postao turkofil. Jednom je i sam htio da izmisli neku novu vjeru - ovdje je zaboravio i staru. Na dugim plovid-bama, od Polinezije do Boke Kotorske, nije shvatio narode ni upoznao civilizaciju. Nije razumio ni Indiju, ni Egipat, a još manje Grčku i Italiju. Sve filozofije i religije zamijenili su na kraju stambolska bula i orijentalni život.

Kažu daje Loti u ovoj kafanici na Ejubu sjedio mjesecima i pisao "Azijadu". Dokazi su u svim bedekerima, na svim jezicima, i jedna fotografija na modrom kafanskom zidu.

Iznad šarene litografije po kojoj juriša i junački gine konjica neke nepoznate narodnosti i sve se dimi i puši, baš kao na slikama iz srpsko-bugarskog rata u izdanju knjižare Tome Jovanovića i Vujića sa Zelenog Venca, uparaden u malom formatu raz-glednice stoji Loti pun ordenja i brkova. U lijevom uglu preko lampasa nečitka posveta i potpis. Na suprotnom zidu Rita Hejvort reklamira "čuveni mi-rišljavi PURO toalet sapun".

Pjesnik, moreplovac i turkofil bjesomučno gleda u nju mjesecima...

Plovim ispred stare otomanske krstarice "Me-džidije". Starudija hrda u plićaku ispred nezgrapne žute palače sultanovog admiraliteta.

Bespomoćna carska olupina po kojoj se suše ribarske mreže i danas ponosno plovi svojih dvadesetak milja, sijekući modre talase nekog zamišljenog mora na šarenim lajpciškim litografijama za-djenutim u uglove berberskih ogledala u Anadoliji.

Plovimo opet sredinom masne vode i siječemo glavice truhlog kupusa koje bacaju lađari sa pre-punih dereglja.

Uramljena u malehno okno brodarskog prozora odmiče sporo, kao na starinskom filmu, dugačka siva panorama starog Stambola. Ivicom vidika prolaze džamije sultana i velikih vezira.

Cio prozor ispuni Sulejmanija, velika bogomolja još većeg osvajača, za koju je neimar godinama odabirao mjesto. Poslije dođoše kvartovi drvenih kuća, isječeni uskim sokacima po kojima od jutra do mraka, kao u crijevima ogromnog džina, jure ljudi i Ševrolet.

Na ovim ulicama nema nezaposlenog svijeta.

Tri pertle i dva češlja, jagnjeća glava i malo luka, vunene gaće, mahramica ili jedna riba, već je trgo-vina na trotoaru. Trguje se u kući, u radnji, pred radnjom, na ulici, u prolazu, u krevetu.

Jak glas ili diskretan šapat su jedina reklama.

Galama zamjenjuje velike firme, male oglase, pla-kate i skupa neonska svjetla.

Ovaj svijet po ulicama, kapijama i parkovima koji nikad nije štrajkovao ipak je uvijek u nekakvom štrajku bježeći po cio dan od velikog posla i dan-gubeći na sitno.

Da li je duša ovoga grada krštena ili nekrštena?

Prepirka traje pet stoljeća... Učestvovali su i oče-naši i artiljerija i Kur'an, i motke.

Svađali su se carevi, vladike, prosjaci, bašibozuk i krstaši.

Kemal je, na kraju, spasao šarenu dušu ovoga grada.

Poslije njega ostale su freske bez tamjana i minareta bez mujezina. Ostavio je za sobom čovjeka u plavoj čuvarskoj uniformi da prodaje ulaznice i oduzima fotografske aparate na vratima bogomolja.

Brod plovi pored Mahmud-paše, ispod Kapali-

-čaršije koja je izgorjela. Kapali-čaršiju je progutao plamen.

Ovo je posmrtno slovo hiljadama galanterija, parfimerija, konfekcija, manufaktura, kolonija, ba-kala, aščinica, kafanica, zlatara, krpara, antikvara, staklara, staretinara, svaštara i ostalim stotinama malih dućana u tamnim svodovima nekada čuvene Kapali-čaršije u Istanbulu.

Ovo je nekrolog mravinjaku punom jorgana, fildžana, čipaka, ibrika, fotelja, solitera, frižidera, kombinezona i svih najlona, u kome se više od sto hiljada dana kupovalo i prodavalo, nudilo i tražilo, živjelo i bankrotiralo.

Ličila je na mahove na luksuznu pećinu u kojoj se skrivalo od nevremena, reformi, roka i kriza, i trgovalo uporno i strašno u riješenosti da se istraje do naših dana i da se postane jedinstven i nenadmašan.

Ogroman prostor između spoljnih zidova u ki-selom drvetu i mahovini i beskonačni broj stubova pregrađivao se danima i godinama i kamenom i krpom i daskom, i tako je sazdana čudovišno vaša-rište čuveno u svakom vijeku od svoga postanka do juče. Svaki esnaf i svaka vrsta trgovine stiskale se pod jedno kube, pod nekoliko svodova, među desetak stubova, u donji rakurs, u prolaz, u gornji rakurs, između dva prilaza, u dno ćor-sokaka.

Oni što nisu imali stalnih dućana vrištali su pored svoje robe na ulici, u prilazima, u prolazu...

Veliki gradovi se ponose i historijom i noćnim lokalima i katedralama i lijepim ženama. Istanbul se ponosio i svojom Kapali-čaršijom.

U vlažnom lavirintu piske, ljudi i mirisa šiš-

-keveba, Rev d'or-a, užeglog masla - sijale su griv-ne, Solomonove zvijezde, menđuše, po kojima se iza čekmedžeta krčmilo zlato kao burek. Do njih su bile katakombe antikvara u čijim su vitrinama budali žučkasti trbusi indijskih Buda i hrđale sablje dimiskije.

Krčmili su se i falsifikati i originali.

Taškent, Buhara, perzeri, Smirna, Samarkand.

Samovar ruskog cara, sijamsko ordenje, mamuze kralje Amanulaha, češke ujdurme "a la turka", činije, nargile, Bijeli orlovi, kineske vaze, slike Ane Mej Vong sa autogramom, dušek Pjera Lotija!...

U malim izlozima dostojanstveni stari časovnici kao nadgrobni spomenici što stenju i sviraju Lehara i "Nizamski rastanak".

Kilogrami "Šafhauzena", "Omega", "Marvina", "Helvecija", "Lonžina".

Opet prolazi, mrak, česme, fluorescentne cijevi...

Trgovine u starim sanducima, mangale, čajnici, miris prženog šećera i naftalina - na ulazu najveći istočni miris prženog šećera i naftalina - na ulazu najveći istočni arsenal polovnih frakova, redengota,

smokinga i štraftastih pantalona... Tri puta po hiljadu mladoženja, makroa, konzula i novinara može se vjenčavati, slikati i paradirati pod kiriju od dvadesetak lira!

Kuhinjski kredenci, trokrilni ormani, fotelje, bračne sobe, armije stolica. Čaše, bokali, servisi za čaj, karafindli, slanici, servis za dvanaest osoba, šerpe, nokširi, stakleno posuđe. "Vestinghauz", "Simens", "Sidol", "Kerting", "Orion".

Svilena mahrama "Suvenir d'Istanbul". Slika posljednjeg sultana sa leptir mašnom. Zelena reklama "Devlet hava jolari" i stjuardesa nudi sendviče sa sirom.

Uzvici, krikovi, čopori...

Žučkasti potoci sladunjave kolonjske vode...

Nekome je nestao novčanik!

Mideri... Kilote... Tobralko... Korzeti...

Mlinovi za kahvu kao bataljon patuljaka u ok-lopju. "Soar d'Pari", "Vakans", "Amur", "Šanel", "Đu-lijag",

Pod svodom žute, plave, roza, bijele, zelene spavaćice kao zastave na Farukovoj jahti.

Miris prženih leblebija i crnih mačora... Prodavač štofa ima tri metalna zuba.

Nova ulica...

Kravata sa Aja Sofijom i tri minareta... Oprema za motocikliste, muštikle, "Kontinental" gume.

Soljice za bijelu kahvu sa Ivicom i Maricom.

Komplet za dvadeset četiri osobe.

Godinu, mjesec i dan više i ne pamtim.

Bila je zima...

Bilo je to davno...

Bila je ona prava, stara sarajevska zima sa mnogo snijega i neke čudne bijele tišine.

I bila je noć.

Poodmaklo gluho doba nad smirenom kotlinom oko Miljacke.

Ne znam koliko je bilo sati. Ni kad me je majka probudila, ni kad sam bunovan pogledao u prozore nisam pomislio na vrijeme.

U zavijanim oknima našeg prozora gorio je grad.

Gorjelo je čitavo Sarajevo.

Naši prozori bili su okrenuti prema Imaretu.

Sa naših prozora vidio se veliki dio Sarača, šiljati odžaci na medresi Kuršumliji, mali sarajevski dućani sefarda, Tašlihan, tri minareta, stara sinagoga i dio zida i česme pred Begovom džamijom.

Te noći sve je blistalo u toploj pozlati ognja.

Sokaci su bili puni bunovnog svijeta.

Svi smo trčali prema buktinji koja nas je mamila i omamljivala.

Plamen je nadvisio stare jablanove, minareta i smeđu sahat-kulu.

Te tihe zimske noći gorio je Kolobara han.

Dim je bio pun mirisa štavljenih bravljih koža.

Možda se ništa ne usiječe tako jasno u pamćenje kao neki veliki požar u noći.

Dok sam crtao starca u lijevom uglu crteža, sjetio sam se starog adže koga sam posljednji put vidio te noći.

Adžo je imao smiješan mali dućan u jednom ćošku starog hana. Njegov dućan više je ličio na poveći sanduk za šećer ili neko limeno posuđe nego na radnju u kojoj je romanijskim seljacima hamajlijama i čudotvornim zapisima istjerivao zle duhove, ograde, demone i

šejtane. Osim divita i nekoliko požutjelih starih ćitaba, koji su izgledali kao ispucani crijepovi sa kakvog zaboravljenog turbeta, više ničega nije ni bilo.

Možda je takav nekada davno bio i dućan onoga Mula Mustafe Bašeskije, mudrog i veselog hro-ničara starih sarajevskih prilika i ulica.

Bašeskije, koji se podjednako molio za spas duša i onih koji gone i onih koji su gonjeni.

Adžo je stajao te noći poguren i nijem.

Čitave te noći adžo je šaputao neku dugu spa-sonosnu molitvu.

Dobrih duhova noćas nije bilo.

Vatra je gorjela čitave duge zimske večeri.

Vatra je progutala čađave tavane i divanhane, jedna imanja siromaha, čitav jedan inventar fukar-luka i tuge. Lučevi direci pucali su kao ramazanske beščetalame.

Ujutro je osvanulo zgarište.

Crno i ukočeno kao dugačak leš nekakvog džina koji se čitave noći nosio sa crvenim bičevima og-njene agonije.

Stara avlija je bila puna mrtvih ptica.

Možda je u jednom njenom ćošku nekada bio dućan onoga dobrog starca koji je toliko volio Veli-udin-pašu Čerkeza, seraskera vilajetskog i neprijatelja Fra Grge.

Gore na spratu bila je divanhana na kojoj su, možda, nekada davno akšamlučili i šenlučili rovašni Morići i po čitave noći kenčijali sa smiješnim i nesretnim Đerzelezom.

Izgorjela je za jednu zimsku noć crvotočna velika kutija usred čaršije.

Izgorjela je kutija koja je vijekovima pod svojim crnim poklopcem okupljala putnike i namjernike.

Turke, Grke i Latine.

Kiridžije i kavgadžije.

Kekeze i nakaze.

Cauše i fratre.

Hodže i hadžije.

Ljude koji su putovali svijetom za bogatstvom i trgovinom, i nesretnike koje su po svijetu vukli mračni i strašni nagoni.

Te tihe zimske noći izgorio je Kolobara han.

Ništa se ne usiječe tako jasno u pamćenje kao sjećanje na veliki požar u noći.

U nekim novinama odštampana je čitulja jednoj rijetkosti. Izgorjela je jedne noći iza dobro osiguranih zamandaljenih kapija...

Iz bedekera je istrgnuta stranica o mravinjaku, gdje se godinama i danima zacjenjivalo, ucjenjivalo, procjenjivalo i cjenkalo, dok gust kiseo dim nije odnio sve u bescijenje...

Ovo je pomen ogromnoj kamenoj šatri izobilja, šarenila i asortimana, razapetoj od Bajazidovog mejdana do Mahmud-pašinih mahala i Nuri Osmanlije.

Ovo je pomen tvrđavi jednog mentaliteta, gdje se trgovalo dugo i iz ubjeđenja, novcem, robom, gri-masama i zakletvama.

Kolika je cijena stvarima koje se više ne mogu napraviti!

Dobri, stari teatar, čiji su klovnovi sa historijskim zakašnjenjem na svojim ubogim trapezima pehlivanili preživjelu levantinsku varijantu prvo-bitne akumulacije, odolijevajući falangama ljupkih prodavačica i utvrđenih cijena moćnih savremenih robnih kuća, izbjegavao je jednostavnu i tihu smrt u banalnosti regulacionih planova i urbanističkih zahtjeva savremene metropole i nestao u posljednjem uzbudljivom spektaklu zapaljenih kulisa.

Požar je uzbudio milion ljudi kao u zlim noćima strašnih zemljotresa, velikih strava, ratova, Konstantinove smrti i Fatihovog trijumfa na bijeloj ko-bili. Siroti Sulejmani, Avrami i Antigoni koji su još sinoć u pet do sedam trčali do ćoška da vam se još jednom zakunu, doživjeli

su reprizu Hjustono-vog "Blaga Sijera Madre" i ostali izbezumljeni i blijedi u traganju za požutjelim policama "Uniona", "Rosije Fonsijer", "Anadolu Sigorta", "LaNasiona-la" i "Asikuracioni đenerali"...

Siroti poreski obveznici, što su na domak "atom-skog blagostanja" godinama drhtali od "Meseršmi-ta", "Lankesterera", konkurencije, policija, MIG-ova, nuklearnih bombi, Marsovaca i letećih tanjira, preživjeli su konvencionalno uništenje svojih običnih malih sreća u plamenu jednog klasičnog istanbulskog požara bez nade i hepienda.

Šetnja po Zlatnom Rogu je završena. Na izlazu treba predati kartu.

Neko će reći da je Zlatni Rog lijep samo u proljeće.

Drugi, opet, u jesen.

Treći zimi.

Ustvari, on je ružan i ljeti, i zimi, i u jesen, i u proljeće. Ali je u isto vrijeme i uvijek lijep, ali samo predveče.

Danju je ovaj zaljev ogroman rov, pun ustajale vode po čijoj se ivici nahvatao život žut kao mahovina.

Noću, na mjesečini, ovo je kič, turistička reklama i ono "rado te se sjeća..." na razglednicama.

U ponoć, bez mjesečine ovo je strašilo i crni bodež u leđima Evrope.

Popodne ovo je dugačka Čukarica, puna do-kova, lađa i otpadaka.

Lijevo - obala prodavača i preprodavača.

Desno - mahala puna čučavaca i leblebija po kojoj se suši ovčetina, dime nargile, trešte gramo-foni i pljušte šamari.

Samo pred sunčev zalazak ovo je zlatan mač na crvenoj vatri.

Samo nekoliko trenutaka svakog dana ovo je Zlatni Rog.

DŽAMBAZ-TEPE

Lamartin je krenuo na Orijent da zaboravi Elviru

- Loti da nade Hatidžu.

Loti da izmišlja novu vjeru - Lamartin da zaboravi staru.

Lamartin da rješava istočno pitanje - Loti da postane istočnjački princ.

Lutajući svijetom "... sa štapom u ruci i torbom na leđima na raskrsnici divnih vjerovanja prošlosti i strašnih neizvjesnosti u budućnosti", prije nego što je prošao zemlju u koju je "istočnjački Vašington", Miloš uvodio slobodu i pandure, Lamartin je vidio Plovdiv, ove uske, kaldrmisane sokake, džambaz-tepeta i sahat-tepeta i zavolio ovaj "... skromni, blagi, trudoljubivi i prema svojim sveštenicima pun poštovanja..." - bugarski narod.

Otmjeni i umni poklonik Hristovog groba, kome hadžiluk nije umanjio rezignaciju, sjedio je na di-vanhanama gospodske kuće na sedmom brijegu razmišljajući o Orijentu, "... tako бесплодном za narode koji na njemu žive, za carstva koja na njemu tavore, a tako bogatom za blijede i umorne putnike iz Evrope".

Ostavljajući Balkan, zadivljen je zastao još jednom pred Cele-kulom pozdravljajući pogledom i srcem "te junake čije odrubljene glave stoje kao biljeg nezavisnosti njihove otadžbine", i žalio posljednji put što se vraća među prosvijećene... "Toliko su varvari azijski i evropski bili izvan-redno dobri prema nama..."

Uzalud je htio da stiša sumnje, zaboravi voljenu ženu i napiše ep "ogroman kao priroda, zanimljiv kao srce ljudsko i visok kao nebo..."

Neko se nekog uplaši i dan pobjegne na dno rijeke.

Noć obavlja crnim platnom sedam bregova u Plovdivu, kao u Rimu, kao u Istanbulu.

Noć oslijepi sva stakla.

Popadaju svi kapci i sve roletne na dućanima, kontoarima i robnim kućama pred kesicama arpadžika i "Vima", pred cicom i krepdešinom, pred kioscima, šankovima i tezgama...

Mrak ugasi svjetlo nad vodama.

Zasijaju samo ulazi plovdivskih bioskopa na čijim plakatima u tri boje u dvojnim redovima marširaju mornari baltičke, crnomorske ili dunavske flote sa uvoznim harmonikama domaće proizvodnje, i pjevaju pjesme o rodini, ljubavi i bratstvu.

Na ekranu bucfasta ljepotica s kikićima i vi-sokom štiklom puna dva sata spretno odolijeva ud-varanjima i laskanju lokalnih aparatčika i lijenština, čuvajući do kraja predstave svoje malo čedno srce za smjelog traktoristu s najviše trudodana.

Svi bilansi su završeni i sve norme prebačene...

Posljednji čorbadžiluk dotrajava na posljednjem brijegu Plovdiva.

Svjetlost se skriva od mraka u ispucane cilindere malehnih petrolejki, u crne mutvake i hajate do-kusurenih čorbadžijskih konaka i magaza.

Potamne džombaste avlije i kapidžici, počinju samotna noćna bdijenja jermenskih, grčkih i bje-losvjetskih starica koje su, ko zna čijom voljom, odakle, i kuda, i kako, i zašto, zalutale u ove fukar-ske

odaje pod doksatima, zajedno sa svojim žutim mačorima, ikonama i vjenčanim slikama...

Nekad se u ovim konacima i magazama nami-calo, i sticalo, zrno po zrno zrnilo, kamen po kamen kamenilo, kap po kap kapalo, titizilo i džimrisalo, rovašilo i cicijašilo, kat po kat, para na paru, dan za dan, dok i smrt za vrat.

U žutim carigradskim sanducima truhnu im stare fotografije i davna sjećanja na Istočnu Rumeliju, Bagoridis Aleko-pašu - fanariota istanbulskog, guvernera hrišćanskog i vazala turskog.

Umiru sjećanja na paradne ulaske kroz gradske kapije fićfirića i potporučnika austrijskih i pruskih sa akselbenderima i peruškama, Batenberga i Ko-burga, potonjih kneževa i potonjih careva bugarskih.

Na ovom brijegu ima noći za cio jedan grad, za čitav jedan svijet...

U deset sati nigdje žive duše. Jedan pjesnik je rekao: "... U deset sati sva djeca su napravljena, u deset sati sve žrtve su poklane..."

Marica protiče i šumi Marica, sredinom grada, paradna rijeka kao stara patriotska koračnica, ponosno, zadovoljno i nacionalno, zelena i mehka.

Dugovoda lijepa balkanska rijeka kao da se ne ulijeva u obično more, nego pravo u historiju.

<

GALIJA POD ĆERAMIDOM

Solun. "Egejski biser", danju je istovar-utovar.

Tesaloniki, Solun, Selanik.

Mahmurluk starih kapetana.

Katarke zabodene kao čiode u nebo.

Nostalgije tajanstvenih dalekih putovanja.

Matrikule, mastika, leblebije.

Krčme i šeš-beš.

Tetovirane ruže, srca, Havajke i nimfe na mišicama mornara.

Osmijesi i suze za palubama koje odlaze.

I s kraja na kraj kule vavilonske i palanke balkanske (i grčke, i turske i cincarske i makedonske, i arnautske) prodaja i preprodaja, aščinice i robne kuće, pente, dekapente, "blaupunkt" i roštilj, i grčko ćufte, i doner kevap, i janjetina pečena i halva ćetena.

I banke, velike malehne.

... "I malehne dragane u kvadratnoj sjenci fasade jedne banke, dunje ranke, kruške karamanke..."

I s kraja na kraj duga šarena crijeva sokaka neke čudne balkanske urbanizacije koja kao i da nije drukčije prenošena od kasabe do kasabe, nego se širila stjenicama i epidemijom.

Luka je noću osvjetljena školjka na crnom žalu.

Noću je Solun džinovski splav koji se, gonjen sretnim vjetrom niz Vardar, krišom spustio na obale ovoga mora.

Solun je noću stara galija pokrivena ćeramidom.

Na njenim jedrima spava umorna matrona bogova, mladoturaka, francuskih generala i srpskih pukova.

Sita od poljubaca - malaksala od usluga - osiromašila od požara.

Sjeća se samo da nije bila "ni nevina, ni tanka" kada je došla lađa francuska.

I noćas još pamti Mikru, Zejtinlik, srpske borce, poali d'Orian i čedne junake u šajkačama koji su u noćima solunskim, na istrzanim krilima frontaškog sna prelijetali sve tri vojske moćnih careva i mjesecima i godinama dolazili u Sumadiju i na Moravu, svojoj kući bijeloj; proklinjali rov i žalili za ratovanjem u Mačvi, "kad poginulima nije odmeravano mesto gde će počivati njihovo telo i kada je njihov pogled na umoru gledao nebo celo".

Sjeća se: sanjali su svoja sela ravna i u zatišjima sadili lijehe luka i paprike; na domak bugarskih topova, s večeri sjedili u svojoj "bašti"; ginuli, pravili česme u hladu velikih bukava Sultanije Kulbeleri; voljeli Francuze i zajedno s njima umirali od njemačkih haubica.

U uglovima hrastovih lajsni solunskih dućana fotografije vojnika sa nakarminisanim usnama i cvijećem u ruci. Uokvireno zeleno lice oko lažnih

crvenih cvjetova. Plavo akvarelisane oči četvrtastog podoficira i žute čauške zvjezdice na ramenima.

Ivicama izbljedjele nezgrapne posvete i datumi.

Nad konjanikom ukrašene ratne zastave u boji i kliktavi orao u letu nad šapkom.

U gladnim mediteranskim ćorsokacima iza be-az-kula, u uskim izlozima sirotinjskih fotografa pe-riferije, na formatu šest-devet,

kunjao je jesenas bubuljičav evzon sa brkovima a la general Pangalos pritiješnjen kraljevskim parom u lijevom i desnom ovalu.

Njeno kraljevsko veličanstvo iz dubina raskošnog hermelinskog dekoltea smješka se na gardistu srdačnim smijehom njemačke djevojke sa sela.

Kralj je lijevo, umoran i odsutan s monoklom na desnom oku i državnim brigama na umornom čelu monarha. Tri reda domaćih i stranih ordena i lenta nekog uglednog pravoslavnog svetitelja.

Dva pješadinca u avijatičarskim kapama čuče na koljenima u aparatu od debelog papira sa am-blemima kraljevskog ratnog vazduhoplovstva i putuju na vijeki-vijekova modrim visinama Levanta iznad kreveta memlj ivih gostinskih mutvaka po Epi-ru, Tesaliji i Trakiji.

Volšebni čarobnjaci periferijskih ulica, skve-rova i izgubljeni enih balkanskih mahala u crnom plastu iskrpljenih truhlih čaršafa.

Opsjenari što nedjeljom popodne i subotom do-podne plašljivoj seoskoj djeci puštaju ptice iz smeđih muzejskih kamera i pola stoljeća uporno ruše stroge dvorske ceremonijale na radost i diku malih poreskih obaveznika i vojnika spretno ukompono-vanih (bar jednom u svom hudom podaničkom životu!) u državne ambleme, grbove, zastave, ratne (slavne) i obične (svakodnevne), i pantlijeke (šarene) na glatkoj staklenoj površini starinskih fotografskih ploča među dekorisanim bračnim profilima i an-fasima krunskih glava.

Plava svjetla se pale i gase... "Kit-..." "Kit-Kat" "K...-Kat"

Šta je to. "Kit-Kat"? "Kit-Kat" je bar, kabare, dansing, varijete, "Kit-

-Kat" je "zvijezda sa Majorke" senjorita Končita del Monte Grande sa kastanjetama, pantljikama, vještačkim grudima i međušama. "Kit-Kat" suma-lehne i velike Lisi, Lulu, Lole, Lele, Marženke. "Kit-Kat" je čumez, pajzl, špilja, rupa pored pristaništa. "Kit-Kat" su "...čuveni

specijaliteti... najbolja strana jela i pića... Za što bolju posjetu moli
direkcija..."

Ipak, otišao sam u "Karavan"...

Neki Nubijac je na podijumu gutao vatru i na kraju je pojeo sablju
dimiskiju.

Aplauz.

Poslije su igrale dvije Arapke, pa šest Njemica, pa tri Grkinje, pa
opet Njemica, pa jedna Grkinja, pa jedan Arapin, dvije Njemice, pa tri
Njemice i dva Arapina ili obrnuto...

Neki Čeh obučen kao Meksikanac gađao je svoju ženu noževima i
uvijek je promašio. Na kraju je uzeo baklju i zapalio ženu.

Uzalud!

Žena nije uspjela da izgori.

Aplauz.

U loži pored muzike sjedi bogati trgovac sa veoma mladom djevojkom i zabavlja se... Njene oči su zelene kao jezera velikih hidroelektrana. Bogati trgovac mogao bi biti otac mlade djevojke.

On bi mogao biti i više nego njen otac. Bogati trgovac bi mogao biti njena majka.

Program je završen.

Truba cvili kao isprebijano kuče.

Ministru su pomogli da ode u toalet.

Neki bivši ministar koji je sjedio sam u loži pojeo je velike količine kikirikija. Sada se čisti od trunja.

U ponoć počinje svetkovina rok en'rola.

Ludilo objave doboši.

Trubač leži na podu.

Ziponi zastiru zadivljene vidike...

Jedan mladić je skinuo košulju. Vrhovi djevojačkih cipela dodiruju plafon. Gomila mladog mesa vrti se kao u ogromnom mikseru ograđenom šper-

-pločama po kojima su islikane neodjevene žene.

Neko je na zidu naslikao Neptuna bez kupaćeg kostima. Trubač se valja po podu... Klavirista krišomjede sendvič...

Nikad mi neće biti jasno zašto se ova igra pleše stojeći.

Noćas su ulice puste...

Nema ni lampaza, ni popota, ni papaza.

Mrtvi su "Odeon", "Beaz-kula", "Olimpos Palas", "Kristal", "Floka" i staromodne zavodnice madmoazel doktor i Mata Hari.

U varijeteima nema Francuza, Srba, Senegalaca, Engleza ni Rusa koji su sedamnaeste ovuda prosi-pali krv i šampanj i nazdravljali svojoj smrti.

Noćas u baru sjede tri Nijemca.

Neko uvijek putuje na Istok.

Kao vojnik.

Kao turist.

Mornari pjevaju neku pjesmu kao da zapomažu.

Sve pjesme od Bagdada do Gradiške liče na kuknjavu.

Bogato uramljenu gojnu ljepoticu u crvenim papučicama mazi lepeza presamićene haremske crnkinje šiljatih, zavađenih dojki.

U daljini jezero, na jezeru ostrvo, na ostrvu fontana, u fontani bazen, u bazenu zlatne ribice.

U desnom uglu ime i prezime majstora, datum...

Smeđa stjuardesa sa Kasandrovog plakata neodoljivo preporučuje da holandskim superkostelesjima otputujemo odmah u San Francisko, Buenos Ajres, Hongkong, Kairo, Pariz, London, Beč...

Noćas su sa prastarih ljubičastih tapeta padale otrovane muhe.

Mornari plaćaju.

Na rasprodaji ljubavi kupuju djevojke i odlaze...

Talasi na modrim krpama odnijeće pustolove, galije i luku u daleke tamne dubine Egeja, u naj-plavije plavo srce najstarijih voda i pjevati im do kraja ove noći serenade.

Samba dočarava krajeve i mora koja, možda, nikada nećemo vidjeti.

U ponoć se oglasi mjesec, izbrijan, bahat i zadri-gao kao bogati trgovac iz Smirne, prošeta nebom Trakije kao svojom čaršijom, pogasi sva svjetla u

svodu,
obljubi jednu po jednu sve malehne zvijezde i zaspri sam na bijelim
dušecima Kajmakčalana.

Ostane samo trag njegovog žutog mirisa.

I prati nas odavde do fajronta.

•k

PUTOVANJE PO BESMISLU

Vozimo se auto-stopom...

Putevi gospodnji su asfaltirani.

Iz pješčanog mora rastu granitne stijene arabljanskih bregova. Vrhovi crvenog kamenjara nižu se monotono i dugo kao pobožni psalmi ispisani nevještom rukom nekih davno preminulih arhanđela. U užarenim pećinama ovih bregova gnijezde se demoni. Neko je rekao da vrhovi ovih brda liče na kreste pijetlova. Nebo je mjesecima plavo kao čelik arabljanskih mačeva. Šteta što Rakić nije vidio zalazak sunca na Džebeli Silbalu.

Dvije beduinske žene sjede u šoferskoj kabini.

Jedna od njih je mlada... Njihove odežde su crne kao grijeh.

Na sjeveru je velika pustinja el Bahar Bil Maji.

Na jugu je okean crvenog pijeska i kovnica ljutih vjetrova. Na sjeveru su karavanska bespuća i satanski vilajeti za pripovjedače bajki. Na jugu je strašna zemlja Hadramaut.

Oaze su ležale kao čiode zabodene u žuto platno pijeska. Mali, smeđi šatori, mlijeko i meso od kamila, beduini, buljuci golišave djece i vizija beskonačnosti koja počinje na pragu šatora... Jedna oaza u Arabiji liči jedino na jednu drugu oazu u Arabiji i to naročito u podne. U podne nastaju orgije svjetlosti i sve se pretvara u usijane bijele i žute linije.

Nekada su ovuda vodili stari trgovački putevi Istoka...

Mudri car Solomon slao je svoje bogate karavane u basnoslovnu zemlju Orif. Daleko na jugu vladala je lijepa Belkis Makeda, ljupka kraljica od Sabe. Carstvo Pamira ujedinilo je Arape u borbi protiv Rima. Vojske nomada vodila je čudesna ljepotica Zejnab...

Granice između civilizacije i varvarstva leže duboko zakopane u pijesku pustinje...

Džezirat el Arab - znači ostrvo Arabljana.

Kamion obilazi litice Džebeli Rahmeta. U kamenjaru ovoga svetog brda sreli su se praotac Adam i pramajka Eva.

Protjerani iz raja zbog nemorala i učestalih krađa sa privatnog posjeda gospodnjeg, naši nesretni pra-roditelji lutahu svijetom jalovo i dugo. Odvojeni i napušteni, bez blagoslova Gospodnjeg i bez socijalnog osiguranja, potucahu se obalama nepoznatih mora i okeana. Poslije dvjesta godina odvojenog života, još relativno mladi, sretoše se na padinama Džebeli Rahmeta i počеше da žive nevjenčano. Pramajka Eva izrodila je mnogo djece. Među njenom mnogobrojnom djecom bilo je i kriminalaca. Život je tada u Arabiji bio prilično težak, pošto još ne bješe pronađen petrolej.

Italijani bi na ovom svetom brijegu podigli crkvu, Amerikanci bazu, Francuzi hotel, a Libanci koc-karnicu. Bugari bi ovdje sagradili veliki naučni in-stitut za borbu protiv zagraničnog sujevjeija. Turci

bi po običaju podigli karaulu, a Beograđani bi otvorili kafanu "Kod prvog greha". Arabljani nisu podigli ništa.

Neki dan sam se poklonio sjenima naše pramajke Eve. Njen grob je u Džedi i dugačak je osamdeset aršina.

Tako je zapisano u knjigama starostavnim.

Njen grob je jedini spomenik kulture u drevnom primorskom gradu Džedi. Na sva tri njena turbeta položio sam smjerno stručak

pustinjske mahovine.

Niko ništa nije umio da mi kaže o grobu Ada-movu. Njegovog groba nema. Kada bi postojao, diplomati bi tu polagali vijence i o praznicima bi vojna muzika svirala monarhističke marševe prožete religioznim osjećanjima. Svi teolozi svijeta dolazili bi ovamo da se poklone. Muslimanska braća i Hrišćanska zajednica mladih ljudi naizmjenično bi čuvala počasnu stražu. Tu bi se održavali festivali bogoslovskih horova i popovi bi se pelcovali protiv darvinizma. Možda bi nekom arheologu pošlo za rukom da i ovdje nešto ukrade.

Adamovog groba nema...

Lijevo, na jednom brežuljku, bio je mauzolej.

Na tom slavnom i pobožnom mjestu Kain je ubio Avelja. To je deseto, možda dvanaesto, mjesto na kome se odigrala ova nezaboravna biblijska melo-drama. Zahvalno potomstvo podiglo je na svakom mjestu po jedan dostojan spomenik nesretnoj braći.

Kamion se zaustavio... Mlađa beduinka traži toalet.

Sunce napada ljude.

Sunce i pustoš su sudbina beduina.

Putevi gospodnji su puni benzinskih pumpi i servisnih stanica.

Aramko, Mobiloil, Sel...

Stare turske hanove po drumovima zamijenile su automobilske stanice na autostradama. Romantičnih drumskih razbojnika, koji su nekada napadali usamljene putnike i karavane, više nema. Zamijenile su ih velike međunarodne kompanije koje napadaju čitave narode. Hajdučija se polahko sa carskih džada preselila u međunarodnu politiku.

Kamion uzima benzin...

U oazi se prodaju pepsi-kola i koka-kola, kili-
-kola i veri-kola.

Kiti-kole je nestalo.

Nebesa dave zemlju i prosipaju žar po mutnom vidiku. Kamen se raspada i pršti i sve se pretvara u pepeo.

Na početku i na kraju svake priče o Arabiji stoji pustoš i ništavilo.

Putujem po svijetu noseći zablude i naivne slike iz djetinjstva.

Još kao dijete gledao sam u ogledalu jedne sarajevske berbernice sliku oaze. Oči su mi dugo bile pune boja sa litografisane šarene laže. U sredini je bio bunar. Na slici su bile tri ili četiri palme.

Sejh je sjedio na mehkim dušecima. Šejh je bio lijep kao Ramon Navaro. Okolo je cvjetalo mirisno cvijeće. Pored bunara poigravao je bijeli arapski konj. Njegove uzde bile su zlatne. Jednaneodjevena žena udarala je u daire. Ostale neodjevene žene jele su hurme. Jedna neodjevena žena bila je plava

i sjedila je nepristojno. Na slici je bila noć. Mjesec je bio žut kao kifla.

Poslije mnogo godina nestalo je jedne šarene iluzije sa litografije u ogledalu sarajevske berbernice.

Oaza je groblje benzinske buradi.

Sivo, prašnjavo lišće neke pustinjske travuljine pokriva kameni otvor bunara. Sejha nije bilo. Nije bilo ni neodjevenih žena. Čovjek nigdje tako in-tenzivno ne misli na neodjevenu ženu kao u pustinji.

Bile su samo tri ili četiri palme. Očerupane i ružne, štrcale su u svodu kao ogromne nagorjele metle kojima se čisti pakao. Jedan arablanski vojnik vršio je nuždu iza olupine nekog napuštenog automobila.

Mjeseca nije bilo.

Pred benzinskom pumpom pored oaze sjedila su tri beduina. Pili su zeleni marokanski čaj. Jedan je bio razgovoran, zvao se Abdalah, i radio je neko vrijeme u Dahranu kod Amerikanaca. Sada se ponovo vratio nomadskom životu. Kod Amerikanaca je naučio engleski i mrzio je gospodina Dalsa.

Rekao mi je da u njegovoj zemlji ne postoji politika. Mjesto ustava postoji Kur'an, mjesto par-lamenta šerijat, mjesto politike monarhija. Prije četiri godine uveden je budžet. Dotle je zemljom upravljao stari kralj sa svojom djecom.

Abdalah je u svojoj političkoj bašči njegovao dva kulta. Kult ljubavi prema Gamalu Abdel Naseru i kult mržnje prema Davidu Ben Gurionu.

Vjerovao je da je Allah poslao Nasera i da je Dals izmislio Jevreje. Njegova ljubav je prelazila u obožavanje, a njegova mržnja u hysteriju. Između ljubavi i mržnje nije bilo mostova. Kad i Arapi ne bi bili semiti, njihova mržnja prema Izraelu bila bi antisemitizam.

Vojnik je obavio nuždu i pojavio se iza olupine napuštenog automobila.

Abdalah je prestao da govori o politici.

Sumrak me zatekao stotinu kilometara južnije.

Sunce se razbilo kao žumance na beskrajnoj platni usijanog pijeska. Ispratio sam ga psovka nado-stojnim čovjeka.

Putevi gospodnji ostali su pusti i ružni kao zemljopis.

Noć se spustila naglo i sa svih strana. Bilo je oko mene sve ljubičasto.

Na nebu su se pojavile zvijezde, krupne i tople kao pilići.

ZAPISI POD GOROM

Čitavo vrijeme provedoh u hladu Getsemanskog vrta.

Jedino se u sjenci ovih starih maslina nije os-jećao miris benzina.

Visoko na brijegu propinjao se grad.

Sve je bilo srebrno i hladno.

Prije mnogo vijekova tri velika cara podigoše zidove oko grada. Njihovih imena više se ne mogu sjetiti. Možda ću jednoga dana ponovo učiti historiju, iako mi to savršeno nije potrebno.

Grci su u ovom gradu podigli mnogo crkava.

Rim je zidao katedrale i kapele. Jermeni imaju svoje manastire. Ruski carevi darivali su ikone od suhoga zlata. Jedan Francuz mije održao čitavo predavanje o ikonama. Njegovo znanje bilo je ogromno i dosadno. Imao je prosijedu kosu i kravatu sa ljubičastim prugama.

Muslimani su na brijegu podigli jednu čuvenu džamiju. Omerova džamija je poznata u čitavom muslimanskom svijetu. Omerova džamija liči na skupocjenu kutiju za bombone.

Nigdje gotika nije besmislenija nego ovdje. Nijemci su baš zato ovdje podigli nekoliko gotskih tornjeva i zvonika. Njemački pop, koga sam jutros sreo na Kalvariji, nosio je srebrni krst na lancu.

Na njegovim prsima je ovo hrišćansko znamenje izgledalo kao šmajser.

Englezi su u ovom gradu prvo podigli kasarnu.

Poslije su Englezi podigli još jednu kasarnu.

Ne znam zašto sam uvijek mislio da je Jerusalem na kraju neke pješćane kotline i opkoljen nijemim ćutanjem surovih stijena.

Ne znam zašto sam mislio da su sve boje na paleti jerihonskog neba svijetlosmede i tople i da su svi zvonici i tornjevi bijeli i vrlo malehni...

Dugo sam, tako, vjerovao i da su vode Zlatnog Roga prozračne i plave i da je crkva svetoga Petra mnogo veća nego što mi je izgledala kada sam je vidio.

Mislio sam da su piramide veličanstvene i same kao uklete i skamenjene galijske smrti u pješćanim talasima, žutim i suhim. Nisam očekivao da ću u podnožju piramida tako neposredno i blizu vidjeti toliko felaške bijede. Gledajući ih sa dosadom, nisam se sjetio nijedne knjige, nijednog faraona, nijedne dosjetke Napoleonove.

Možda lutajući svijetom i ostanemo vjerni mnogim zabludama koje je rodilo naše srce, ali se svakoga dana i s tugom rastajemo od jedne po jedne slike koju je stvarala naša mašta.

Pored puta bile su policijske karaule.

Juče su svi bejrutski listovi pisali o razvodu kraljice Dine.

Možda je ovim putem prolazio i otmjeni i umorni putnik Lamartin u svojim pohodima Getseman-skom vrtu Via dolorosi i Maslinovoj gori. U svojim

lutanjima između Plovdiva i Vitlejema pokušavao je uzalud da zaboravi Elviru.

Možda je Lamartin putovao dolinom Marice, strmim mahalama Istanbula i preko Sinaj ske pustinje.

Nekome sva hodočašća ovoga svijeta nisu uma-njila rezignaciju.

Opet karaula...

Pregled pasoša...

Pregled prtljaga...

U svakoj karauli po jedna slika suverenova.

Kralj na konju, kralj na prijestolju, kralj - civil, kralj - vojnik.

Kralj - admiral, kralj - general.

Kralj na kamili. Kralj na prijestolju.

Kralj - beduin. Kralj - pilot.

Kralj kraljeva - kralj Hašemit.

Mali pustinjski kralj, sa brkovima holivudskog mladoženje, pobijedio je neki dan sve protivnike na velikim međunarodnim automobilskim trkama čak u Španiji.

Mali pustinjski kralj je potomak Huseina, velikog šerifa Meke i predvodnika Sunita, prvog gospodara Hedžasa i Nedžda i potonjeg izgnanika sa Kipra.

Nekad je veliki šerif ratovao protiv umornih kalifa sa Bosfora i prijateljevao nježno sa jednim plavokosim pukovnikom sa Temze.

Kalifat je davno potonuo u hladnim vodama Bosfora.

Pukovnik se vratio na melanholične obale engleske rijeke.

Lukavi šerif, veliki protivnik Vahabita, skončao je u odajama prostranog gluhog konaka u nekoj bezimenoj mahali Nikozije ili Famaguste.

Jednom mjesečno, u bijelim odajama nervne klinike na Hejbeli ili na Bujuk Adi, mali pustinjski kralj obilazi svoga skrhanog oca emira Talata.

Jednom nedjeljno pomoli se za pokoj duše i rajsko naslijeđe svoga dede velikog emira Abdu-laha.

Mali pustinjski kralj uvijek nosi bijelu svilenu kravatu i svaki dan se fotografiše pored ogromnih ubojitih trupova "Tandrdžeta".

Podanici njegovog hašemitskog veličanstva su čopori izgladnjelih beduina.

Za mnom je u daljini ostala stara maslinova šuma.

Kada sam odlazio, crna stabla su šumila kao horovi nekih starih, davno pomrlih svećenika.

Čitav ovaj predio sivog pješčara i rijetkih zelenih mrlja ličio je na neko dugačko i dosadno poglavlje apokrifa.

U daljini kameni zidovi i kapije jerusalemske.

Nad gradom pramenovi bijele izmaglice. Jedan stražar govorio je francuski.

Nekad su ovim padinama jurišale i ginule vojske vitezova, kondotijera, fanatika, probisvijeta i pljačkaša. Zastave sa krstom i zastave sa polumjesecom mijenjale su se na zidinama iznad Damaških vrata.

Pored Damaške kapije sahranjeni su pustolovi i hodočasnici.

Jedan koptski kaluđer svirao je na nekom in-strumentu pobožnu melodiju. Golgota je puna aščinica i ugojenih crnih mačora. Dva prosjaka su plaka-la. Neki nevidljivi sat u daljini otkucavao je podne.

Vrtom je prošao jedan stari kaluđer... Možda je stari kaluđer bio Rus.

Na vrhu Getsemanskog vrta ima jedna ruska crkva. Stari kaluđer dugo je stajao pored ograde i pažljivo posmatrao neku pticu na grani velikog stabla. Poslije se okrenuo i pošao prema izlazu. Ponovo se zaustavio i gledao negdje na drugu stranu. Ovako okrenut leđima i

podbočen, ličio je na neko ogromno crno slovo koje je ispalo iz Biblije.

Na deset koraka od Hristova groba svi zidovi su izlijepljeni plakatima. Čitava Golgota je postala jedan veliki reklamni stub.

Danas je nedjelja...

Nekoje rekao daje nedjelja čamotinja bogataša.

Ako je nedjelja čamotinja bogataša, onda su svih šest dana prije nedjelje i svih šest dana poslije nedjelje čamotinja siromaha.

Od duga vremena čitam novine...

Saudijski kralj stigao je u zvaničnu posjetu Li-banu.

Juče je Njegovo Veličanstvo otvorilo panarap-ske olimpijske igre. Sinoć je bio basnoslovni prijem... Danas su vođeni politički razgovori. Danas je Njegovo Veličanstvo bilo u džamiji. "Maks Faktor", samo "Maks Faktor" - ne zaboravite, gospođo!

Kućna pomoćnica, govori četiri jezika, lijepa spoljašnosti, radila bi kod bolje porodice bez djece... Starac u 85. godini postao otac i fotografisao se sa bebom. Neki Jermenin odsjekao nogu tašti satarom... Dopremljen veliki kontingent jugoslo-venskih ovaca... Neki ugledni političar otputovao u Italiju... Rukopisi se ne vraćaju. Poštarina plaćena u gotovom.

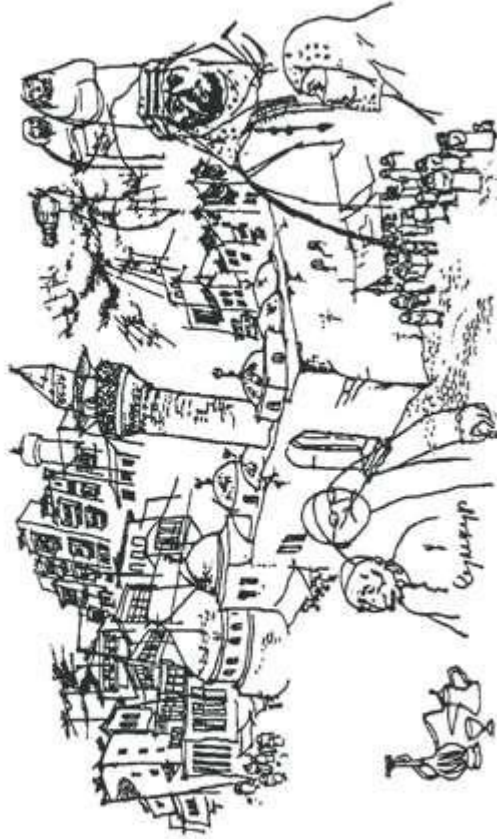
Čitaoce "Orijana" pozdravlja marokanska princeza Lale Ajša. Lale Ajša je lijepa i provela je nedjelju dana u luksuznim brdima Libana. Rođena je u Francuskoj i studirala je na Sorboni. Oblači se kod Diora i predsjedava kongresima arapskih žena. Ona je borac za emancipaciju i ima puna usta blistavih bijelih zuba. Mala princeza je borac protiv kontracepcije. Na Kongresu u Damasku pred-ložila je da sve žene do četrdeset godina idu otkrivena lica, jer... "oči arapskih žena ne mogu nikada ostarjeti". Aplauz i burno odobravanje.

Predsjednik Republike odlikovao je malu prin-cezu Ordenom Velikog kedra.

Neki zajedljivi čičica napada Fransoaz Sagan u feljtonu... Udovica Age Kana davala je parastos svome pokojnom suprugu... Sveti otac Papa govorio je protiv abortusa... Sveti otac Papa nosi bijele najlon čarape i kuca sa svih deset prstiju na pisaćoj mašini marke "Oliveti"... Lične i porodične vijesti: gospođa Lisijen abu Idriz i gospodin Džani abu Nahar, dentista, vjenčani... Čestitamo!

Jedan maronitski pop, koji se dosađivao u hotel-skom salonu, ubacio je krišom u raspjevanu kutiju 25 pjastru. Automat mu je odsvirao: "O, mister Tali-man, Tali mi banana..." Taj pop je možda odavno prestao biti hrišćanin, ali zato je, ipak, ostao katolik.

Hotel je pun američkih nevjesta i đuvegija.

Nedjelju provedu u maženju ili čitanju besmislenih romana. Njihove nevjeste su lijepe na neki naročiti način. U ljepoti američkih žena ima nečeg konfekcijskog.

Svi ovi bogataši svijeta sve više liče jedni na druge. Svi oni pate od obilja istih poroka i od nedostataka istih vrlina. Izgleda da se među sirotinjom mnogo više održalo šarenilo svijeta.

Uzeo sam i druge novine... "Maks Faktor", ne zaboravite, gospodo, "Maks Faktor", i samo i uvijek i svuda "Maks Faktor".

Još uvijek traje nedjelja...

Čuvari javnog reda i poretka u Jerusalemu nose šljemove sa starinskim šiljkom na vrhu. Takve šljemove sam zapamtio sa fotografija stare njemačke carske vojske. Uvijek sam bio iznenađen kad ovi jerusalemski stražari progovore arapski. Iz daleka oni su mi uvijek izgledali kao ukrućeni Kajzerovi generali koji su se ovdje obreli poslije propasti njemačkog carstva.

Zid prolazi posred grada i odvaja Jevreje od Arapa. S jedne strane Jerusalem Hašemitske kra-ljevine Jordana, s druge Jerusalem Republike Iz-raela.

Stari jevrejski zid je podjelom pripao Arapima, ali je zato ovaj novi zid mržnje pripao podjednako i jednima i drugima.

Ironija historije je htjela da se taj bedem nemira i zle volje podigne pored jednog groba za koji su vezivane tolike poruke o dobroj volji i miru među ljudima.

Na taj zid se za sada reklame mogu pričvršćivati jedino kuršumima.

Arapima je pripao Hristov grob, Omerova džamija, Golgota, Maslinova gora, Getsemanski vrt i mnogo crkava i kaluđerica.

Predveče je u arapskom dijelu grada tiše i mir-nije. Dokoni putnik, koji zamakne iza starih gradskih bedema, osjećaće se noćas kao na času vjero-nauke.

Među maslinama se hvatala mreža mraka. Postalo je svježije i bilo mi je hladno. Kao da se jesen uvukla neopaženo među ova stabla. Jesen se spustila blago među bokore ruža i u stabla mirta kao kakav veliki i nježan poljubac od kojeg neće zadrhtati ni uvehnuti nijedan list. Učinila mi se tako blagorodna kao da još nikada nije trajala nijedan dan na svijetu.

Pored Getsemanskog vrta prošla je jedna mlada žena, ali ona nije imala nikakve veze sa Marijom Magdalenom.

TRUBE U JERIHONU

Izdaleka je mogao biti i Rovinj i Piran i Toledo.

Izdaleka je mogao biti i dižinovska kulisa za nekakav skup i dosadan film o basnoslovnim stra-danjima koja me više ne privlače.

Učinio mi se poslije kao gluha galija nasukana u maslinjaku.

Jarboli nad gradom čamili su kao okamenjeni svatovi iz starih priča moga zavičaja.

Vjetar nije imao ukus tamjana.

Palube kamene lađe bile su pobožne i puste...

Lijevo od porte bila su dva dućana ijedna aščinica.

U prvom dućanu prodavali su se krstovi od kosti. Krstovi su bili mali, srednji, veliki i još veći.

Drugi dućan bio je zatvoren.

U aščinici je bilo mnogo pirinča, mnogo ovčetine ijedna slika Artura Milera sa suprugom. Vlasnik aščinice nikada nije čuo za Artura Milera. Ne-pristojnim znacima prstiju aščija mi je objasnio da su pisac i ljepotica u njegovom zagrljaju otprilike muž i žena.

Jedan kaluđer kusao je sutlijaš. Poslije mi je kaluđer pokazao grob nekog čuvenog krstaškog generala koji je bio vojvoda Lorenski, osvajač Antiohije i kralj jerusalemski.

(Možda se zvao GotfridBujonski. Rodio se 1058 i živio do 1100 godine. Ratovao sa Saladinom.

Dva puta ranjavan. Poslije njega vodeni su još mnogi krstaški ratovi...)

I prije i poslije njega vodeni su mnogi besmisleni ratovi.

Grob staroga viteza bio je mali. Nevjerovatno mali.

Možda su stari vitezovi bili patuljci.

Krstaški general i kralj jerusalemski imao je halucinacije i na kraju poludio. Niko se nije rodio pametan, ali zato svi umiru ludi.

Ulicom su prošle dvije djevojke. Pjevale su kalipso. Poslije su zadigle suknje i sjele na crkvenu ogradu.

Otišao sam na kraj grada.

Iza maslinjaka i vinograda bila je pustinja.

Na sjeveru ili na zapadu bio je Nazaret. Još dalje na zapad bio je Damask.

Na njegovim padinama Rimljani su držali garnizone. Car Konstantin je podigao manastir Svete Djeve Gazele. Krstaši su ovamo donijeli sifilis. Turci su podizali vješala. Francuzi su otvarali klostere časnih sestara za posrnule djevojke, a Levant je uvijek i samo trgovao. Poslije rukovanja sa Le-vantincima treba se izuti i prebrojati i prste na nogama.

Daleko na jugu bila je Akaba. Tu negdje i po drugi put kamila je pomokrila Laurensa.

Poslije toga pukovnik se odlučio da napiše knjigu "Sedam stubova mudrosti".

Mrak se uvlačio među masline polahko i na prstima kao lopov.

Bilo mi je žao maslina. Ličile su mi na stare prosjake, nemoćne i blijede, koji polahko umiru od neke ružne bolesti. Čitav maslinjak bio je kužna i prljava bolnica drveća.

Sjetio sam se kedrova na vrhovima Libana. Četiri stotine gordih crnih razbojnika. Kada sam ih ostavio u noći, bili su lijepi kao posljednja družina hajduka.

Iz daljine se čula pjesma.

Arapska pjesma rodila se u pustinji.

Francuz je propjevao zbog žene, Italijan radi publike. Grk pjeva za bakšiš. Nijemac pjeva na komandu, a Srbin propjeva uz piće. Arapin je zapjevao od straha.

Pustinja uplaši i junake i divove.

Pustinje se jedino ne boje pjesnici.

Nomad danima gamiže kroz pijesak. Jašući pješčanim paklovima dani i vijekovi prolaze jednolično i sivo. Neko je rekao da je tromost Istoka nastala u beskrajnim jahanjima u karavanima kroz pustoš i samoću. "Da ne bi bio sam, da ne bi poludio od straha, da izbjegne stravu pustinje, da se osmjeli i ispravi u pejzažu nastanjenom demonima"... , beduin je počeo da slika i opisuje pustinju koja je pred njim, kamilu koja ga nosi, nebo koje je jedino u pustinji cijelo.

Možda sve pjesme nomada i nisu ništa drugo nego beskrajne i vječite varijacije usamljenog kami-linog hoda u vrelin okeanima prašine.

U pustinjama čovjek je propjevao da ne poludi.

Možda se svaka poezija i svuda u svijetu rodila u pustinjama.

Vratio sam se u kamene sokake Vitlejema. Zašto mi čitavog dana ove ulice liče na splitski geto?

Sada je i drugi dućan pred crkvom Hristovog rođenja otvoren. Ne znam šta se unutra prodaje.

Djevojaka koje su pjevale kalipso i sjedile na crkvenoj ogradi više nema... Možda su otišle za svojim momcima ili su ušle u crkvu. Momci i u Vitlejemu nose kaubojske košulje i pantalone. Kaluđer je opet jeo sutlijaš. Žene u Vitlejemu su lijepe, ili se to meni samo činilo. Aščinica je bila puna gostiju.

Tijesnim sokacima prolazili su magarci i ljudi.

Jutros sam prošao pored logora palestinskih iz-bjeglica. Prilazi bijedi su asfaltirani. Sjetio sam se odjednom svih siromaha svijeta.

Sjetio sam se vesele sirotinje napuljske. U Napulju i bijeda ima svoju poeziju. Kad god bih zalutao u predgrađa puna njihove djece, slušao bih pjesme i svađe, ljubavi i mržnje, psovke i pozdrave i mnogo sličnih stvari koje imaju i bogataši.

Poslije desetak minuta provedenih na napuljskoj ulici pokrivenoj ispranim i olinjalim vešom, kao zastavama svih svojih dana, uvijek sam pomišljao da će mi neko prići i natjerati me da kupim ulaznicu kao na kakvoj predstavi.

Vidio samjermensku sirotinju po Levantu. Ona u svojim ritama ima dovoljno epidemija za čitav jedan kontinent.

Koliko je siromaha kairskih i damaških koji svojim stražnjicama utiru tepihe po džamijama i gradske travnjake!

U logoru Palestinaca od bijede ne vidi se čovjek.

Možda su ovi jadnici u komplikovanom i neljudskom rječniku politike prestali odavno i biti siro-masi. Možda su postali politički argument, diplo-matska busija, trik u poslovniku i tačka dnevnog reda na sjednicama međunarodnih foruma i čas-kanja i čapraz divana.

Prije noći moram se vratiti u Jerihon.

Put me vodio obroncima sivih kamenjara. Na vrhovima stijena rasli su četinari. Iza prve okuke više se nije vidio Vitlejem. Na posljednjoj okuci ukazao se Jerusalem.

Poslije: Maslinova gora, Getsemanski vrt, policijska karaula, žena sa krčagom na glavi, rijetke skupine mirta i ružmarina, opet policijska karaula, pusta i gola brda i Mrtvo more...

U Jerihonu su odjekivale trube automobila.

Zelenilo Jerihona počelo je da tamni.

U svetoj rijeci Jordanu nekakav vojnik prao je čarape.

PIJESAK I ZVIJEZDE

Nekada Antiohija bješe lovište na glasu i nadaleko čuveno i izvan drevne carevine Konstantinove.

Pošao sam za legendom...

Davno, vrlo davno, lovio je ovom čamom, na putu za Jerusalem, Konstantin, car i svedržac vizantijski i potonji svetitelj hrišćanski.

Mlada gazela odvela ga je jedanput preko sedam dolina i preko sedam bregova i na posljednjem, sedmom, najvišem brijegu gazela se pred carevom strijelom pretvori u lijepu, mladu djevojku.

Car Konstantin pade na koljena i iz nepoznatih razloga ne oženi se njome.

Pomislio je Konstantin da je to sveta Djeva Marija i odluči da na tom mjestu podigne manastir.

Sjetio sam se Nastasijevića:

Korak ih

povazda u lov.

Zamku to zapinje ruka,

noga u zamci.

Love,

a ulovljeni.

Svečeri, tugo,

ko kome plen?

Na sedmom brijegu Konstantinovom i danas stoji manastir.

Mali, četvrtasti i nepravilno raspoređeni njegovi konaci ličili su mi izdaleka na gomilu razbacanih kutija za cipele.

Penjući se strmim beskonačnim stubištem osjećao sam se kao mornar iz Biblije koji se vere na kamene palube Nojeve barke negdje na Araratu.

Iznad naših glava bilo je mnoštvo ikona i svetitelja, veliki portreti trojice preminulih patrijarha Antiohije i zidni kalendar neke grčke fabrike mi-rišljivog toaletnog pribora.

Igumanija je govorila francuski i patila je od šećerne bolesti.

Od starog manastira Konstantinovog ostalo je malo ili skoro ništa.

U malu kapelu pod zemljom, gdje vječito tinjaju kandila i gore tanke žute svijeće, ulazilo se bez obuće.

To je, valjda, jedini hrišćanski hram na svijetu u koji se ulazi kao u džamiju.

Dežurna monahinja bila je mlada lijepa i uvijek je obarala oči pred pogledima nečastivog.

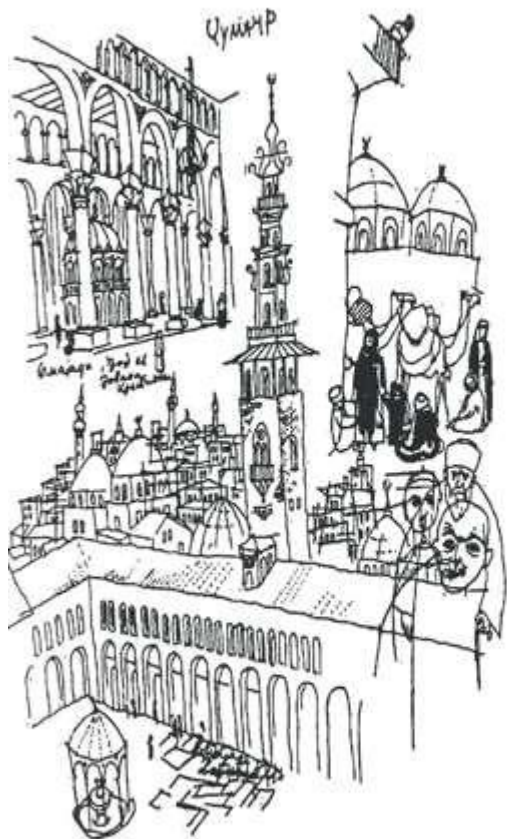
Napolju su odjekivali čekići nekih nevidljivih majstora i neimara.

S terase najvišeg konaka pružao se pogled na pustinju i rijetka naselja.

Ako bi predjeli mogli ličiti na ljude, onda bi ovaj kraj bio pust kao čemerna duša starog maloum-nika.

Daleko, preko pustih ravnica, leže pečeni pejzaži isušene lave gdje su se propali i izgubljeni ljudi Sirije skupljali vijekovima.

Na drugom kraju su Druži, muslimanski hereti-ci, sljedbenici jednog poludjelog, mrtvog misirskog

sultana. Za njih danas pokazuje isti interes sveta rimska kongregacija za propagandu vjere, kakav je nekada imao halifat posljednjih sultana na Bosforu.

U zaptljani ceremonijal njihovog suludog obreda nije upućen niko.

U kamenjaru Džebeli Druza proveli su stoljeća svoga bitisanja.

Nekoliko puta bili su najamnici Francuske. Nekoliko puta su izdali Francuze.

Druži su uvijek mrzili muslimanske Arape, a Arapi su prezirali Druže.

U hladu jedne česme, na kraju priljavog naselja u dolini, provedoh čitavo popodne u potpunoj tu-posti misli i osjećanja.

Duboka jaruga dijelila je malo naselje na skoro dva jednaka dijela. Kuće su bile trošne i male.

Onako skupljene na brijegu izgledale su kao gomile starih, iznemoglih prosjaka pred dverima nekakvog basnoslovnog carskog hrama.

Iznad sela lebdio je miris kozijeg loja i jasmina.

Uzalud sam satima pokušavao da nožnim pal-cem otkinem jednu grančicu masline ili nekog drugog drveta.

Predveče je prošao pogreb.

Četiri hitra seoska kostura nosila su leš neke nesretne djevojke. Za nosilima je išao malehni, pognuti svećenik. Svećenikove ruke bile su pobožne i gladne. Njegova brada ličila je na staru isluženu džamijsku metlu.

U pustinji je smrt obična i svakodnevna stvar.

Fatalizam je naučio ove ljude da će svi koji žive umrijeti i da će umrijeti i oni koji se još nisu ni rodili.

Niko nije bio uzbuđen.

Niko nije plakao.

Nikoga nije ni bilo.

Na pogrebima bogataša i uglednih ljudi uvijek ima nečeg trivijalnog.

Zaželio sam da što prije odem u Bejrut i da se ponovo vratim na obale Mediterana.

...Rano mru na Jugu,

Saloma!

Saloma!

Zvijezde nad pustinjom bile su noćas tako stare i otežale.

Bilo ih je odjednom mnogo, beskrajno mnogo, kao bezvrijednog sitnog novca nekog starog carstva koje je odavno propalo.

PUSTOLOVINA VREMENA

Nevidljivi časnik skrivan iza sedam zelenih hu-ma ispisivao je čitavo jutro neke nerazumljive znake i nemušte poruke odbjeglog vremena.

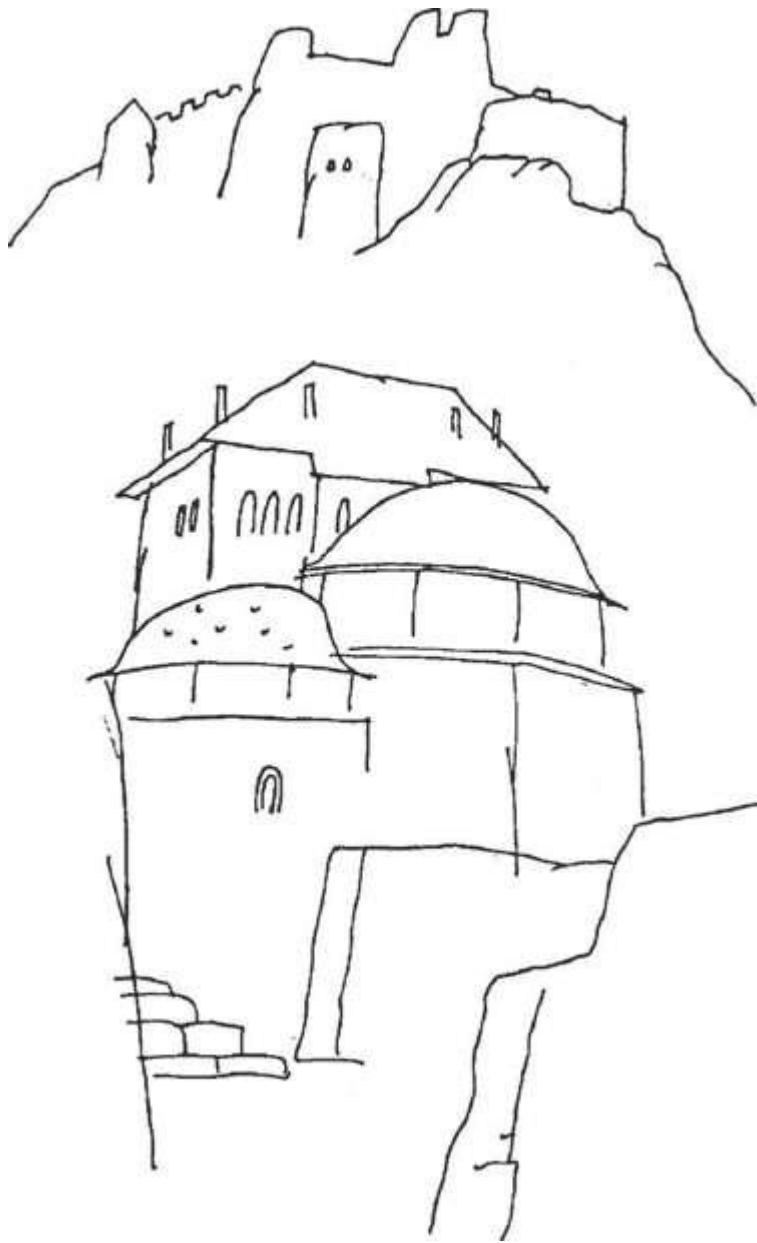
Bilo je to jutro. Nekoje izdaleka dozivao. Saputnik je rekao da su kazaljke daleke Sahat-kule pre-svisle u ponoć. Bile su hiljadama dana i hiljadama noći uklete i mračne. U duge zimske večeri bile su hladne i tvrde, kao helebarde starinskih oklop-nika i davnih junaka. Raspete u svodu ostale su zauvijek čemerne i puste kao oglodane kosti vremena.

Put se primicao stijeni. Davno, vrlo davno prošla su neka kola. Iza njih su ostale dvije duge mrtve zmijske u pijesku. Po avlijama, iza plotova igraju na vjetru čarape, ponjava, gaće i dimije. Igraju na vjetru u deset bistrih voda oprane, habane, i pohabane, ispirane i isprane, propirane i proprane, poderane, derane i doderane. Igraju na vjetru kao izbljedjele zastave siromaha.

U svodu prkose i propinju se mazgale, kapije i kule pune zloslutnih ptica, otrovnog bilja i modrih guštera.

Pored puta ječi neko staro bolesno drvo. Njegove grane su prljave i duge kao ruke nekog suludog prosjaka, njegovo lišće je okruglo i staro kao bez-vrijedni novci nekog davno propalog carstva.

Put se uspinjao, grčio i krivudao.

Pored puta tekla je Buna.

Buna je imala duboke zelene oči.

Sabijena i pritješnjena u tvrdi i neprobojni kalup jaza strmoglavljuje se u ludom ritmu na teške točko-ve vodenice i razbija svoje zelne zjenice u maglu bijelog slijepila. Ispod Kolakovića čardaka ona opet progleda, ali su sada njene oči prolivene i mutne.

Buna je ogledalo koje odražava most. Ona je mekavno staklo u kome se kupa oblak i jato ptica u letu. Pod mostom voda je umorna i tromo i u njoj umire bilje.

Na Skakalima potpuno je obnevidjela i slijepa.

Na kraju puta bila je Tekija.

Moj saputnik je iz sveg glasa zapjevao: *Igra baba i derviš*

Među njima penderviš

Bolje igra penderviš

Nego baba i derviš.

U svodu prkose i propinju se mazgale, kapije i kule tvrdoga grada hercega od svetog Save i nesretnog gospodara zemalja humskih.

Sivo i smeđe.

Tvrđava viteza, ratnika i kavaljera, vjernoga prijatelja žena i vina, Hercega Stjepana, nježnoga brata čudesne vezilje Anđelije i strasnog ljubavnika basnoslovne i po ljepoti i "nad neravnim dražima svojim" neponovljive i nadaleko čuvene premilostive matrone florentinske, done Elizabete.

U tvrđavi je bunar.

U bunaru je đugum prljave vode kojoj su oči popili daždevnjaci i akrepi.

U podnožju negdje među narovima, smokvama i djetelinom, bio je dvor - odaje pune mirisa, sjaja i bogatstva i dvorane dubrovačkih poklisara, her-coških komornika, hrišćanskih emisara, vitezova, sladostrasnika, junaka, bludnika, vojvoda, paževa i kneževa, kaluđera i dundera, princeza i kekeza, doušnika, peharnika, svećenika, trovača i svirača, kuhara, sobara, berbera, strijelaca, pajaca, mudraca, uhoda, rospija, špijuna, harlekina i kurtizana.

Putu više nije ni bilo.

Saputnik je iz sveg glasa zapjevao i urlao: *I da je htjela*

I da je smjela

I da je željela

Pored puta

Ne bi mogla

Ne bi smjela

Ne bi htjela

Sjedjeti

Neka baba ljuta.

Uvučena duboko u srce stijene, Tekija je ličila na ogromno i napušteno gnijezdo nekih davno pomrlih volšebnika koji su lutajući svijetom gonjeni sihirima, i sami sihirbazi, ogramama, i sami ograisali, kletvama i sami prokleti, bez hrane i džebane, bez sna i mira, bez roda i poroda, bez hira i obraza bježali i gazili preko usijanih polja, brodili preko devet vrelih mora i sedam otrovnih jezera do toplog gnijezda uvučenog duboko u srce ovih smeđih stijena.

Davno, nekad, sanjao sam jednoga od njih na kraju krhkog sna, jedne nemirne zimske noći. U mome snu izgledalo je ovako:

Siguran sam da je izgledalo baš tako.

Imena drugog derviša ne mogu se sjetiti. Možda ću se sjetiti docnije. Možda se neću sjetiti nikada više.

Tekiju obnovi i podiže nad vrelom modrooke Bune bivši carski i kraljevski podoficir austrijski i potonji serasker i mušir otomanski Mihajlo-Mića, Omer-Omerica, Paša-Pašica i njegova hanuma-hanumica, pjevaljka-pjevačica, gojazna moldavska Vlahinjica.

Svijetu su rekli i svijet im povjerava da dođoše ova dva smjerna i pobožna po djelima bogougodnim na daleko poznata putnika iz daleke i nepoznate zemlje Hindustana, postojbine bajki, mađija, mirodija i šarenih laža.

Nizvodno su nekada bile kuće, čardaci i musafirhane pune priče, kafenisanja i eglenisanja. Nizvodno su bile cvijetne avlije, bašče i perivoji, nekada puni bejturana, sevdisanja i begenisanja.

Pred konacima bila je nekada ćuprija.

Pod ćuprijom potok.

Preko ćuprije ada.

Na adi sofa.

Pred sofom limun.

Do limuna orah.

Pod orahom trava.

Pod travom voda.

U potoku riba.

Nijedan ni drugi nisu došli iz daleke i nepoznate zemlje Hindustana i basnoslovnog grada Ahmad-abada, postojbine ambre i kobre, ramajana i tamjana, balduza i anduza.

Obnovili su Tekiju na vrelu Bune, dundërisali, majstorisali i drugovali, šenlučili, akšamlučili i teferičili sa Aleksandrom grofom Iljinskim, nekada plemićem poljskim i potonjim Skender-begom, mi-ralajem seraskerovim i oficirom konjice otomanske.

Svijetu nisu rekli i svijet nije znao da su pratili, špijunirali, uhodili, bilježili i dostavljali namjere, planove i pokrete Ali-paše Rizvanbegovića-Stoče-vića, kaštelana i feudala stolačkog i prvaka hercegovačkog.

Do Tekije vodi staza osuta krupnim šljunkom pod kojim je umrla trava, maslačak i jagorčevina.

Ostali su samo dlakavi insekti i matore, crne i žute bube.

Na nebu orao. Prvo jedan, pa tri, pa sedam, pa pet.

U dnu avlije veliki leander koji je dvanaest puta umirao.

Bijelo i modro.

Drvene stepenice koje vode na sprat cvilile su tužno kao gomila malih pasa koje je neko otrovao.

U jednoj sobi ekser, stjenica i sat. Sat veliki i lijep, starinski. Sat koji je nekada otkucavao har-moniju čudesnih i neodređenih časova dana i noći utkanih u monotoniju beskrajnog, a ipak skućenog putovanja njegovoga klatna. Klatno se odavno zaustavilo. Pustolovina vremena je prestala.

Sada me muči stotinu puta svojim potpunim mrtvilom, svojom nepokretnošću i paralizom zem-beraka i ukočenog mehanizma, napuštenog, nenavi-jenog, nepodmazivanog, zaboravljenog među do-trajalim i suvišnim stvarima nekih bezimernih i davno zaboravljenih gospodara.

Treće sobe, možda, nije ni bilo.

Na drugoj strani mala vrata pred turbetom. U sredini dva zelena groba. Na spoljnjem zidu bila su nekada sablja i buzdohan. Sablju je davno ukrao neki austrijski vojnik ili mađarski kustos. Buzdohan još niko nije ukrao.

U grobu leže dva šeha, dva murtata, dva derviša, dvije uhode, dva baba, dvije protuhe, dva penderviša.

OD JEGULJE DO ŽABLJIH BATAKA

Od Blagaja do manastira Žitomislića trebalo mi je tri ili četiri sata hoda. Zaboravio sam da pogledam koliko je bilo sati kada sam pošao, a koliko kad stigoh pod manastirski konak.

Prije nego što sam i vidio Žitomisliće, selo u dolini Neretve niže ušća Bune, našao sam davno u nekom Krležinom tekstu kako pominje nekog debelog fratra iz Žitomislića, što se nekud zaputio po nekakvom kijametu.

Prošao sam pored obala hladne vode Bune i veselo mahao ribarima što su čučali u vrbacima nagnuti nad plićake u kojima se ogledalo nebo i krajičak ljubičastog oblaka.

Kraj velikog Muslibegovićevog točka neki de-beljko se izuo, povadio sve stvari iz auta pa na tenane pere jednu po jednu.

Neka je blagoslovena ova voda u kojoj se čovjek može okupati, koje se žedan može napiti, u kojoj može rakiju rashladiti i auto oprati.

Od Muslibegovićevog točka do Neretve prati me neka kartonska kutiju u raspadanju. Ponekad od gustog zelenila ne vidim s puta ni Bunu ni kutiju. Onda se na nekoj čistini iznenada opet sret-nemo i obrađujemo: kutija, Buna i ja.

Podno negdašnjih "Bijelih dvora, čardaka, ahara i avlija" nesretnog hercegovačkog vezira Alipaše Rizvanbegovića, Buna se kao stisnuta šaka odjednom rastvori u sijaset prstiju i tako silovito zarije u vode Neretve da nestane njenog plavetnila, sva pobijeli i pretvori se u pravi praznik srebra, koji kratko vrijeme plovi Neretvom, a onda ponovo teče smaragd.

Na samom ušću ima nekoliko napuštenih vode-nica. Vodenice su tako puste i orohnule kao da su njihovi junaci, mlinari, i sve priče koje sam u djetinjstvu slušao o vilama, nagluhim vodeničarima, hajducima, vampirima i vukodlacima, nestali sa ovoga svijeta prije hiljadu godina.

Pošto je primila Bunu, Neretva se smiruje i kao da se sprema na počinak odmarajući se od tjeskobnih klanaca, debrenta i snježnih vrhova planina, čijim podnožjima se probijala do ovih zelenih livada i rodnog vinogorja na svome dugom putu do sinjega mora. Ko se pažljivo zagleda u njenu maticu, primijetiće da je hvata dremež

spokojne ravničarske rijeke koja je sve muke prebrodila i najteže iza sebe ostavila.

U ravnici pred manastirskim konakom i ubogim hramom hercegovačkih ratara i pastira, mlada monahinja u izbljedjeloj rizi čuva dvije šarene krave i nešto plete nalik na duge crne čarape. S druge strane puta seljanka u farmerkama plijevi lijehe luka. Pod velikim dudom trešti tranzistor.

Mnogi stranci koji su prolazili ovim krajem opisaše u svojim tefterima crkvu i manastir, koji podiže ugledna porodica Miloradovića. Braća Miloradovići bijahu stara hercegovačka vlastela, koja i po dolasku Turaka osta u hrišćanstvu. Iako hrišćani, Miloradovići dobiše od Stambola sve spahijske be-rate i ostadoše na svojoj zemlji u svakoj vlasti.

Tek poslije stotinu godina okrenuše leđa Stambolu i odoše prema Sankt Petersburgu, da od hercegovačke vlastele i osmanlijskih spahija kod cara pra-voslavni postanu ruski grofovi. Iz male crkvene vitrine sa požutjelog papira ravnodušno me gleda jedan grof Miloradović, sa bijelom perikom na glavi, sjajnim oklopom na grudima punim kolajni i svakojakih medalja.

Jedan putnik koji je pod kraj turske vladavine ovim krajevima prolazio pored manastira Žitomislića, kad stiže u Sarajevo u svoj dnevnik zapisa: "U Sarajevu tada bijaše Valija Mušir Mustafa Hazimpaša civilni vojni guverner. Nađoh tada u Sarajevu utamničene Serafima Perovića, arhiman-drita i igumana manastira Žitomislića u Hercegovini, njegovog brata Jovu, učitelja i kaluđera Leon-tija Radulovića i kodžobašu Gavru Vučkovića iz Sarajeva. Bili su osumnjičeni da šuruju sa Rusijom, Srbijom i Crnom Gorom. Istragu je provodio Josip Kečet, valijin tajnik za spoljne poslove. Napokon, iz Stambola stiže naredba da se arhimandrit Serafim Perović, brat mu Jovo, kaluđer Leontije i kodžobaša Gavro, otpreme preko Selanika u Aziju. Uskoro ih jedan oficir i dvadeset zaptija odvedoše u surgun u Dijarbekir, na persijskoj granici. Tu su živjeli slobodni po gradu, no nisu smjeli izvan varoši hodati, a hranili su se i odijevali od svoje zarade i od milostinje dobrih ljudi".

Turska kasnije pomisli da će joj ovi sužnjevi biti od koristi, pa ih uskoro pusti na slobodu i još ih obdari, pa onda otpremi u Hercegovinu da mire narod. Ovi, odlazeći iz Dijarbekira, obećavaju Turskoj sve, ali kad dođu morem u Dubrovnik ne htjedoše dalje, već ostadoše u Austriji. Voljeli su mirno čekati na svršetak u ovome gradu, već u Hercegovini bojati se svojoj glavi.

Pomno razgledali crkvenu riznicu i izađoh u prostranu portu punu velikih kamenih krstača nad davno opojanim humkama minulih manastirskih starješina.

Na istoku je visoko brdo, u brdu mali gaj, u gaju veliki hrast, oko hrasta jasen, iz jasena zelena grana, na grani ćuk.

S druge strane ležale su livade, po livadama ovce, za ovcima čobani, iza bijelih stada vinogradi, za vinogorjem Neretva, na Neretvi čun.

Zvono na tornju.

Podne u vrijeme ručka.

Zamire i posljednji odjek zvona prema Istoku i prema Zapadu.

Mislim se da li da ručam jegulje na Karaotoku, ili da produžim u Metković na žablje batak?

ALBUM FRATARA, PČELA I KONDUKTERA

Kiša i neodređeni sati dana.

Benzinska pumpa, biciklist, škola i seljanke u crnim šalvarama.

Pred Kiseljakom put je skrenuo ulijevo.

Prvo se izgubi bijeli zvonik na brijegu.

Iza drvene vodenice stare "Stefanije" i Kilićeva hana.

Iza kupine izgubiše se tri crvena krova.

Put krivuda, izlokani i mokar.

Dalekovod.

Potok.

Drvena ćuprija.

Na kraju puta je Kreševo.

Na kraju puta je samostan.

Čitavo vrijeme mislim na fra Petra, na Kirkora, fra Miju, Haima, Čamila i na Prokletu avliju.

Nekad je na brijegu između Haliča i Bosfora bio čuveni i strašni Depozito.

Pokušavam da se prisjetim sunčanih obala dalekog Mramornog mora.

Depozito je mogao biti na prostranoj padini više Tophane.

Mogao je biti i u krugu napuštenih jednospratnih kasarni starog Rumelijskog nizama, u malim i vlažnim avlijama po kojima se petkom i nedjeljom do podne skupljaju buljuci izgubljenih i poročnih carigradskih ljudi i nude i traže, krijumčare, drijemaju, kupuju, prodaju i preprodaju hašiš, opijum i heroin.

Mogao je biti negdje u okolini visoke i tvrde kule Galate, u onom isprepletenom i dozla Boga zamršenom čvoru izlokanih strmih sokaka, dugih mahala i mračnih čikmi, među stjeničavim drvenim kućama čudnog izgleda i još čudnije arhitekture, među dućanima krcatim polovnom i kvarnom robom, među fijakerskim kosturima i olupinama i vječno dokonim i pospanim ljudima.

Slike se miješaju, rastu, prepliću i gube oštrinu, istinitost i boju.

Pokušavam da čitam novine.

Oglasi, konkursi, čitulje...

Od duga vremena zadržiglom halfu sa sedme strane skidam dres, crtam brkove, oblačim habit, pravim tonzuru, pojačavam obrve, dodajem kru-nicu. ..

Takav je mogao biti fra Rafo, fra Mijo ili neki drugi kreševski ili fojnički fratar.

Istaknutom diplomati sa treće strane uglednog dnevnika prvo skidam košulju i šešir. Poslije za-crnim kragu, ostavljam kravatu, crtam fes, crtam mantiju, popravljam fes, dodajem lanac, pa krst, pa još jedan lanac, pa još jedan krst... Na kraju

- orden cara austrijskog i visoki nišan sultana os-manlijskog.

Takav je izgledao fra Grga.

Sjetih se najdraže priče, Velipaše Čerkeza, Mare Milosnice, sarajevske kršle i razgovora fra Grginog sa posljednjim carskim seraskerom u Bosni.

Na petoj strani nalazim novu žrtvu. Željezničara pretvaram u mušira, vezira i seraskera.

Crtajući mislim na djetinjstvo, na porodični al-bum i ozbiljne čike zaustavljena pokreta i ukočena pogleda pred krupnim okom sočiva i crnim pok-rovom provincijskih volšebnika. U dugim popod-nevima mala olovka preobražavala je oficijale, praktikante i suplente uparađene pred "rikvandima" punim balustrada, stepenica i saksija sa cvijećem u pčele, konduktore, generale na konju i tetrijebe na grani.

Kiša je prestala.

Krajičak plavog neba u daljini.

Desno su velike crne šume.

Lijevo su prve kuće kreševske.

Na rubu puta, opranih malih prozora, okrečene, bijele i čiste pod smeđim drvenim krovovima, kuće su neke čudovišne ptičurine staklenih očiju, bijeloga trupa i dugih crnih krila.

Čaršijom idem prema samostanu.

Redovi ćepenaka, divanhana, taraba i zastrtih prozora. Male avlije pune cvijeća i bijele kaldrme.

Nekad je ovo bila čaršija čuvenih kovača.

Dugo stojim pred jednom avlijom i brojim krupan kamen kaldrme.

Džamija, berberin, obućar, zadruga.

Cepenci zatvoreni mandalom i teškim kreševskim katancima.

Kod "Lovca" svira muzika...

Na zidu jelen sa velikim rogovima.

U šanku punjena ptica. "Svaka namjerno razbijena čaša..." "Bogat izbor domaćih specijaliteta na žaru".

Meso na ražnju pečeno, na panju sječeno. "Lica u pripitom stanju ne mogu dobiti pića".

Dva mladića igraju tablica.

Tiketi, novine, domine...

Prolazim pored pošte, pored posljednjih redova zatvorenih dućana, iza nekog razgrađenog i zapuštenog dvorišta punog žica i perunike i uskom kri-vudavom stazom izbijam na malu tvrdim kamenom podzidom učvršćenu zaravan. Na zaravni je crkva.

Iza crkve je samostan.

Mala Albina pokazala mi je put.

Mala Albina ne voli bombone.

Kabasto i ružno zdanje ojađenih sivih zidova i bijelo opervaženih prozora, ličilo je prije na neku malu fabriku mirišljavog sapuna, radionicu svilenog veša, ili katastarsku upravu, nego na starinski samostan bosanskih franjevaca sa aharima, musafirhanom i ćelijama.

Vijekovima građen, dograđivan, paljen, rušen i prepravljan, iznevjerio je zauvijek sliku dugo i pažljivo građenu u mojoj mašti i zamijenio je krupno i vidljivo ispisanom godinom posljednje dunderske rekonstrukcije pod Austrijom.

Ovako dotjeran, samostan je mogao biti upravna zgrada nekog poljoprivrednog dobra, arsenal lučke kapetanije ili veterinarska stanica.

Fratar me dočekaao pred vratima.

Fratar nije ličio ni na jednog kanonika sa mojih crteža.

Omalen, mršav čovjek pedesetih godina i sijedih vlasi, pušio je sarajevsku "Moravu" i nosio nove žute cipele na nogama.

Gvardijan je na Kiseljaku.

Fra Grgina soba je na prvom spratu.

Pozdravite gvardijana.

Hodnici išarani ružičastim cvjetovima. Uramljena litografija na zidu hodnika. Mladi franjevac napućenih rumenih usana svira violinu pod svodovima nekog balkona.

Fratar se pred vratima prebire i dugo traži ključ.

Uboga kreševska ćelija fra Grge Martića puna guščijih pera, moleraj na plafonu, drveni krevet u uglu, tri rasklimatane "alt dojč" fotelje, latinske knjižice i narodne pjesmarice. Strosmajer sa pos-vetom i car austrijski sa bakenbardima. Puška, fermani, handžari, turpije, testere i teskere - čitavo zlehudo bogatstvo malog brata kreševskog i potonjeg župnika sarajevskog.

Prije mnogo godina umro je u nekoj još manjoj, skromnijoj ćeliji samostanskoj i onaj razgovorni fra Petar koji je bio čuveni "sahačija, puškar i me-kanik".

U crkvi, fratar mi pokazuje tri velike slike ob-ješene visoko pod svodom.

Tri crne, smeđe i sive površine.

Vrijeme i vlaga oduzeli su slikama svaki smisao, sadržaj i boju.

Svaka od njih mogla bi u isto vrijeme biti i skidanje s krsta, i blagovijesti i sveta porodica u popodneвноj šetnji, i ulazak u Jerusalem, i grupa apostola na vikendu.

Fratar je tvrdio da su sve tri slike skupocjene, da su pod zaštitom države, i da ih je radio neki čuveni italijanski majstor čijeg se imena niko ne može sjetiti.

Odlazim razočaran, ljut i umoran.

Dok smo se opraštali tri starice su se penjale uskom stazom prema crkvi.

Crkveni muzej u koji su fratri vjekovima i decenij ama prikupljali i donosili ćupove, testije, bardake, stare katance, sindžire, kreševska kliješta, be-lenzuke, prstenje, brave i kantare - nisam čestito ni pogledao.

Odlazeći okrenuo sam se još jednom prema groblju.

Zašto sam dolazio ovamo?

Gdje li je sahranjen fra Petar?

Možda njegovog groba i nema.

Kiša je opet počela da pada.

Večeraću na Kiseljaku, ili u Fojnici.

Uostalom, kako se dogovorimo.

PISMA IZ AZIJE

AFGANISTAN

PUT U BAMIJAN

Čitaoče, ako te jednoga dana neki vjetar, karavan ili "boing" nanese u centralnu Aziju, neizostavno otiđi u Bamijan, dolinu velikih Buda, u sjevernom Afganistanu. Bamijan stari Afgani zovu: Dolina suza. Budisti kažu: Klanac jecaja. Jermenci: Moabdik - Prokleti kraj.

Zaputi se od Kabula na sjever sve do Čarikara, prašnjave i malehne, ali nadaleko čuvene kasabe sa svojih nenadmašnih majstora za izradu i obradu noževa, makaza i svakojakih sječiva, pa onda od benzinske pumpe, na desnoj strani dugačke čaršije, prvim putem sa lijeve strane, skreni na zapad.

Zapamti da od Čarikara valja preći osamdeset sedam sela, prebaciti se preko dvadeset četiri ćuprije, obići četrnaest tvrđava i stići u Topčider, posljednje naselje pred ulazak u dolinu velikih Buda.

Topčider se ni po veličini, ni po izgledu, ni po čemu ne razlikuje od ostalih ubogih naseobina kraj puta, osim po imenu što mu je ostalo od davno pomrlih tobdžija slavnog osvajača hindustanskih strana, sultana Nadira Šaha, "sina svoga mača, unuka svoga mača, praunuka svoga mača, čukunuka svoga mača i sve tako redom". On nastani tu hrabre artiljerce na obroncima sniježnog Hindukuša pored jednog brzog planinskog potoka.

Ako si dokon, zastani i uslikaj se u još jednom Topčideru, ali bez platana, bez stare terazijske čes-me i Miloševog konaka.

Od Carikara drum je karavanski, loš, krivudav i neobezbijeđen, neznatno mijenjan i dotjerivan od vremena Ptolomejevih zemljopisa u kojima je opisi-van "Svileni put". Ovuda su prolazile povorke budističkih i nestorijanskih propovijednika i hodočasnika zajedno sa kiridžijama i trgovcima što su iz Kine podno Pamira prenosili dragocjene toware svile i adidara dolinom Bamijana, čak na Levant, u Mezopotamiju i u Antiohiju. Nepotvrđene su ostale vijesti da je ovim stranama prošao i sveti Toma na svom mukotrpnom putovanju u Indiju.

Prolazićeš neviđenim predjelima veličanstvene pustoši i divljine, podno i po vrhu ružičastih, smeđih, žutih i crvenih brda, kao kroz zbirke dječijih crteža obojenih šarenim drvenim pisaljka, ili mi-mo slika najnaivnijih naivaca iz rumunskih sela po Banatu.

Nećeš vidjeti ni travke, ni cvijeta - ništa što ima svoj vijek, trajanje i svoj kraj. Ekran je ispunjen samo onim što je već umrlo zauvijek, što je bal-samovano i skamenjeno, što se više neće mijenjati dok je ovoga svijeta i vijeka. Čitava ta panorama zastrta je plavim šatorskim krilom neba boje naj-krupnijeg i najčistijeg tirkiza. Vrijedilo je preći hiljade i hiljade milja i da nema ničeg drugog osim ovog opojnog plavetnila. Samo ovdje shvatićeš želju pobožnih da se na kraju puta sa zemlje zauvijek vinu u nebo.

Pred samim Bamijanom su ostaci logora neke filmske ekipe koja je tu nedjeljama boravila i sni-là*,

mala film "Jahači stepe". U filmu glavnu ulogu igrao je Omar Sarif On je kao i obično glumio neodoljivog Capandaza, neku vrstu afganistanskog kauboja. Slavni glumac je negdje, na nekoj od terasa Hiltonovih hotela, na konferenciji za štampu izja-vio: "Najdublji utisak na mene je ostavio put od glavnog grada Afganistana, Kabula do Bamijana, gdje je prije osam vijekova ratovao Džingis-kan."

Tako su pisale novine.

Kad već Omar Sarif, neodoljivi Capandaz, ili neka vrsta afganistanskog kauboja u koloru i si-nemaskopu pomenu Džingis-kana, podsjeća te na velikog mongolskog osvajača Džingisa, čije ime ni na jednom živom ni mrtvom jeziku svijeta ne znači ništa, ali na svim jezicima podjednako dobro zvuči i ima nešto što u sebi sadrži rat i ima sličnost sa riječima koje znače: veliki, neustrašivi ili nepobjedivi.

Pričali su mi da je baš na mjestu gdje je lo-gorovala ova filmska ekipa poginuo najmiliji unuk Džingis-kana Moatugan, sin Džagatajev.

Prvi i jedini put veliki osvajač, ubica i palikuća svetio se u Bamijanu lično pogoden i uciviljen. Poslije smrti svoga voljenog unuka naredio je da se pobije i sravni sa zemljom sve živo: ljudi, žene, djeca, stoka, psi, mačke i ptice. Cijela oblast je u spomen njegovog unuka postala pustinja puna ruševina i nagomilanog kamenja i stotinama godina kasnije nekadašnja cvijetna i plodna dolina bila je pusto i nenaseljeno mjesto, Prokleti kraj: Moabdik.

Jedini preživjeli svjedoci ovog klanja su velike Bude u stijenama Hindukuša. Oni su uspravni, vitki i okrenuti prema rijeci i obroncima Kohibabe. Jedan je visok 56 metara, drugi je nešto manji i dostiže visinu od 35 metara. Obojica su u odijelima grčkih plemića, nemaju trbuha i nisu zagledani u svoj pu-pak. Nastali su u vrijeme snažnih uticaja helenizma u Afganistanu, kada su granice između Olimpa i Pamira bile jedva uočljive. Obojica stoje u velikim nišama u stijeni, uništenih lica do ispod nosa i veoma oštećenih nogu do koljena. Kažu da ih nisu dirali ni Arapi, ni divlje horde Džingis-kanove, nego da su ih opljačkali i unakazili sitni kokošari i protuhe malehnih i beznačajnih prinčeva čija imena jedva da je historija i zabilježila. Oni su sa njih i oko njih razvukli zlato, bisere i ostale dragocjenosti, koje su vijekovima darivali pobožni hodočasnici.

Od podnožja do Budinog tjemena imaju stepenice. Turisti se penju na glavu božanstva i slikaju.

Ja sam odbio da se bogu popnem na glavu.

Pred Prvi svjetski rat suluda baba potonjeg afganistanskog kralja Amanulaha, naredila je da se Bu-dama potpuno raznesu lica. Hiljade i hiljade budističkih kaluđera i svećenika živjelo je u ćelijama iskopanim u velikoj stijeni. Oni su tu bitisali osam stoljeća u molitvama i razmišljanju. Učinilo mi se da se i sada osjeća miris njihovih uljarica u cijeloj ovoj prostranoj dolini.

Pokušao sam dva puta da izbrojim sve ćelije i sva udubljenja u visokoj stijeni. Prvi put sam brojao do tri hiljade pa sa pobrkao i brojao ponovo. Drugi put sam imao još manje sreće, pa sam mirno zaključio da ih ima nekoliko hiljada.

Danas od ranog proljeća do kasne jeseni ove ćelije nastanjuju hipici. Oni ovamo dolaze sa svih strana svijeta. Ima ih iz Amerike, Australije, Evrope i Jugoslavije. Ovdje u ćelijama provode duge mjesecе sami ili sa svojom porodicom.

Čitaoče, nemoj se zbuniti kada ovdje sretnoš plavu ženu u šalvarama uvijenu u crnu bošču sa djetetom na leđima koja govori engleski, francuski ili švedski, sa riđobradim divom kanadskog porijekla u turbanu i u tiftiku. Na njegovim iskićenim grudima vise brojanice od sedefa sa ključevima od kola. Uvjerićeš se da danas sveta dolina nije više pusta i da se u sumrak opet pale uljarice u ćelijama gdje su nekada živjeli budistički kaluđeri od kojih ovdje više nema ni traga, ni glasa.

Došao je novi svijet i nastanio Bamijan koji nije više ni dolina plača, ni klanac jecaja, ni Moabdik - Prokleti kraj.

MRTVA VODA AMURDARIJA

Autobusi i kamioni u Afganistanu pravo su šareno čudo na točkovima.

I oni se poput ostalih automobila prave po fabrikama, ali za Afganistance fabrika obavi samo jedan dio posla. Tek kad njima padnu u šake, ti autobusi i kamioni dobij aju svoj konačni oblik. Nikad nisu zadovoljni fabričkom linijom, modelom i izgledom.

Maštoviti Afganistanci autobusima dodaju još mnogo svog ličnog "dizajna". Da ih udese po svom ukusu i svojim potrebama, oni skidaju, zamjenjuju i dodaju nove dijelove i površine koje u fabrici niko nije ni slutio, a kamoli prevideo. Pored zavje-sica, praporaca, lančića i gajtana, oni, metalni autobus ili kamion, pretvore u veliki drveni sanduk nalik na nekakav ogroman trpezarijski kredenac pogodan za prijevoz putnika i slikanje svakojakih prizora iz života i oko života.

Tu su uslikani i njujorški oblakoderi, i japanski šinobusi, i šadrvani u Granadi, i rajske ptice, i šen-brunski perivoji, i Meka i Medina, i ćuprija na Temzi, i lavovi i tigrovi, i avion sa deset motora, i maharadža na slonu, i bojni brod "Misuri" i još sijaset svakojakih kontrafa.

Vozačka kabina obično je uređena nešto drukčije i liči na bogomolju ispunjenu pobožnim zapisima i savjetima za život i na ovom i na onom svijetu. Kad sve ispadne kako valja, onda autobus izgleda kao Tadžmahal, ili neki još kitnjastiji mauzolej na točkovima.

U takvim kulisama prepunim ljudi kreću vozila svakoga dana besprijekornim asfaltnim drumom iz Kabula, preko Salanga, kroz Hindukuš, do Kunduza i dalje do Amurdarije i sovjetske granice.

Privilegovani se voze na krovu uvijeni u ćebad i svakojake kožuhe i prnje, a ostali su nabijeni u utrobu ove šarene putujuće kutije. Ja nisam bio među privilegovanim.

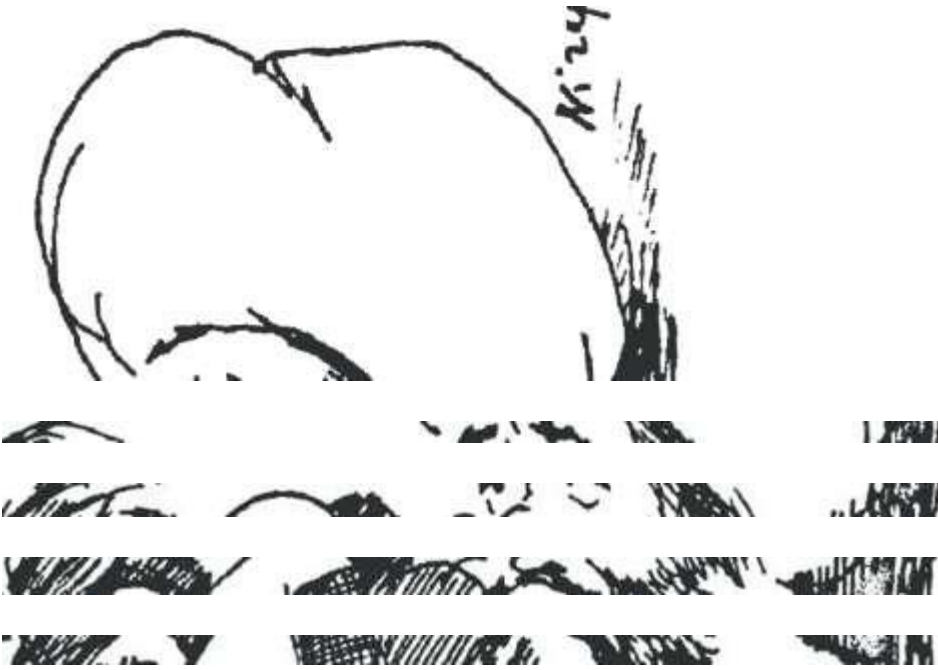
Sjedim među mrkim gorštacima čija lica nabo-rana od sunca, vjetra i hladnoće liče na stare drvene škrinje ili dijelove pohabanih kožnih kofera. Na glavama imaju turbane i svi su u američkim vojnim uniformama sa ostacima podoficirskih i oficirskih oznaka i nazivima jedinica još iz vremena ratovanja američkog Sjevera i Juga. Niko ne nosi čarape, ali poneko ima papuče. Žene su u čadorima ili šatorima (kako se ovdje zovu feredže) uvijene od glave do pete. Njihovi muževi liče mi na krijumčare mumija.

Jedva sam primijetio i nekoliko hipika na pred-njim sjedištima. Stigli su čak ovamo da se izbave od dosade i čamotinje raznih Kopenhagena, Mel-burna ili Amsterdama. Nekim čudom u ovoj kutiji nije bilo djece.

Pred Salangom bilo je vrijeme podnevne molitve. Autobus se zaustavio. Neki putnici su se pred molitvu prali otopljenim snijegom. Sunce je ne-milosrdno pržilo. U hladu je bilo sve zaleđeno.

Hipici sume podozrivo gledali. Možda su mislili da sam i ja jedan od njihovih, ali odnekud ovamo zalutao čak iz devetnaestog vijeka.

" r

á

VruU ***** i«

iUjSÄi

Asfaltni drum ulazi u galerije i primiče se srcu Hindukuša. Ovaj put u Afganistanu gradili su Sovjeti i probili tunel kroz planinu na visini od 3364 metra. To je tunel na najvećoj visini u bijelom svijetu i pravo je

čudo dobrog neimarstva. Poslije ovog sovjetskog podviga i Amerikanci su gradili dobre puteve po Afganistanu.

Na drugoj strani planine bilo je i većih sela kraj puta i mnogo više karavana kamila na asfaltu i pored asfalta. Pred kamilama su išli magarci i predvodili karavane. Nisam se tome začudio.

Na sjeveru ima sve više Uzbeka i Turkmena.

Njihove kuće su i ovdje od blata, ali ima i poneko kube, pa me odnekud podsjećaju na naselja u dolini svete rijeke Jordana. U ovim trošnim hudžericama jedva da se lakše i udobnije živi nego u crnim nomadskim šatorima od kamilje ili kozije dlake.

I sve tako, i dalje tako, i sve nalik - do Amurdarije.

Ima nekih riječi koje su mi ostale duboko u sjećanju, a koje nisam ni tri puta u životu izgovorio.

Jedna od tih neobičnih riječi je i - Amurdarija.

Pređoh hiljade i hiljade kilometara da se podsjetim na jednu takvu rijeku i da svojim očima vidim rijeku iz gimnazije.

U predjelu sumornom i mrtvom, punom žutog pijeska, leži jedna ustajala voda uramljena glibom.

U toj rijeci se odavna više ništa ne ogleda - ni nebo, ni ptica, ni čovjek. Stoljećima su preko ove vode prolazili ratovi, pustošenja, pokolji i plivali leševi. Možda na Zemlji ima mjesta gdje se još više ljudske krvi prolilo, ali ne vjerujem da ima bjednije pozornice na kojoj se sve to odigralo. Pored Medejaca, Skita, Epitalita i Huna ovdje je krvarilo bar dva puta toliko plemena i naroda koji poput Medejaca, Skita i Huna više i ne postoje.

Neki dan sam stajao na obalama rijeke Inda i uživao u smaragdnoj boji njegove vode, bjelini njegovog pijeska i zelenilu njegovih obala. Ovdje kao da nema ni boje, ni dna, ni obala. Amurdarija kao da

postoji samo za povijest da opominje na Alek-sandre, Džingise, Timure, Envere i hiljade malih ukoljica i krvopilaca čija imena jedva da iko pamti.

Učinilo mi se da ova voda postoji samo za zemljopis, i da se ne bi mijenjali nastavni programi, školski udžbenici i geografske karte.

Na ruskoj obali stoji avetinjski usamljena zgrada posljednje željezničke stanice. Daleko iza nje kao da se naziru oronule kupole Buhare i Samarkanda.

Oko afganistanske carinarnice promiču opet ne-ki ljudi u šarenim turbanima i američkim šinjelima.

I u centralnoj Aziji gubi se narodna nošnja, pa država uvozi godišnje za milion dolara otpisanih američkih vojničkih čakšira, koporana i kaputa.

Jedina utjeha, bajagi, u ovoj beskrajnoj pustinji bile su mi sniježne padine Pamira čiji vrhovi ulaze pravo u nebo. On je lebdio negdje na istoku kao krupan tovar između neba i zemlje.

Zagledan u njega obnovio sam još jedan stari mit. Na ovoj nerazgovijetnoj granici zemlje i neba, na krovu svijeta, na Pamiru boravili su i razmnožavali se praotac Adam i pramajka Eva pošto su zauvijek najureni iz raja. Na krovu svijeta bila je prva obljava; tu negdje je i Kain ubio Avelja; ovdje su počeli i prvi bratoubilački ratovi.

Daleko odavde na zapad je Ararat gdje se izbavio Noje, sedamnaesto koljeno Adamovo.

Daleko na jugu je velika pustinja kojom je lutao Avram, sedamnaesto koljeno Nojevo.

Negdje na sredini puta je Palestina u kojoj su živjeli Josif i Ana, sedamnaesto koljeno Avramovo.

Drugi mitovi govore daje sve to bilo na drugom mjestu, pa ima i po jedna priča o gori Safonu, o dolini Hebranu i pustinji Arefatu.

NI RAJ, NI KRAJ PUTOVANJA

Početak prošlog vijeka živio je jedan "Mlad i sjajan" škotski oficir, radoznali putnik i neumorni diplomatski agent. Neobuzdana radoznalost i sklonost tajanstvenim i mračnim poslovima dovela ga je u daleki, nepoznati i nepristupačni Afganistan.

Putnik je dolazio iz Hindustana u namjeri da preko Peševara, Kabula i Balka ode u drevnu Buharu. Bio je drugi po redu Evropljanin, koji je ikada nogom kročio u ovu zemlju. U zapisima koji su ostali iza ovoga darovitog pustolova i obavještajca ima i ova rečenica: "Kabul je bio pravi raj svih mojih dosadašnjih putovanja."

Siromah ser Aleksander Berns, "mladi i sjajni" škotski oficir tada nije ni slutio da će baš iz Kabula otići pravo u pravi raj i to drugog novembra 1841. ili 1219. godine po muslimanskom kalendaru, napunjen olovom preko svake mjere i potrebe.

Iza prvog Evropljanina koji je boravio u Afganistanu, izvjesnog doktora Vilijama Murkrofa, nije ostao nikakav zapis, ali ostalo mu je zato tijelo da u miru počiva tu negdje oko Balka.

Ja nisam treći koji je ovamo stigao iz Evrope, ali ni Kabul nije za mene raj svih mojih putovanja.

Vidio sam i mnogo većih, i mnogo ljepših gradova po bijelom svijetu, ali nikada nisam bio u nekoj prijestonici propetoj na visinu višu od Lovćena, ni u gradu čiji su svi dani u godini vedri i sunčani, ni u naselju koje se na moje oči istovremeno raspada i gradi.

Kabul je jedan od najstarijih gradova na svijetu, pominje se i u starostavnim spisima Veda, ali na moju sreću za svoj dugi vijek i slavnu prošlost nije sačuvao mnogo vidljivih i opipljivih dokaza, nego je sve u priči i predanju, u legendi i mitu, po dućanima i po sokacima, ili skriveno duboko pod zemljom, pa putnik i namjernik bar ovdje ne mora padati s nogu obigravajući sijaset memorijala i eskorijala, topkapisaraja i versaja, kaštela i klostera, koloseuma i muzeuma.

Kabul je velika pijaca centralne Azije po kojoj vrijedi natenane i serbes bazati i tumarati u gomili Tadžika, Paštuna, Uzbeka i Hazara

kao po nekoj džinovskoj vitrini čije su stranice sklepane od trošnih zidova kuća i avlija kao uživo i do tančina prenijetih predjela sa crteža Ljube Ivanovića, na-stalih negdje u Kičevu ili okolini.

Ovdje se može živjeti i bez novina, i bez bioskopa, i bez "Gradića Pejtona", omađijan živim slikama i prizorima sa sokaka, ošamućen bogatstvom bezistana, opijen mirisima bazara.

Tu se na svakom koraku možeš sudariti sa živim čovjekom koji je upravo pobjegao iz Starog zavjeta da u čaršiji za trenutak nešto vidi, ili kupi. Ti biblijski mrki starci dugih bijelih brada uvijeni u kaf-tane i umotani u turbane, živa su slika i prilika nekog Mojsija, Avrama ili Josifa koji se između automobila i zaprega po ovim ulicama i trgovima, kreću suvereno i sigurno kao po vjeronauci.

Ovdje se za jedan dan odigra više predstava nego u novinama i na malim ekranima za čitavu godinu.

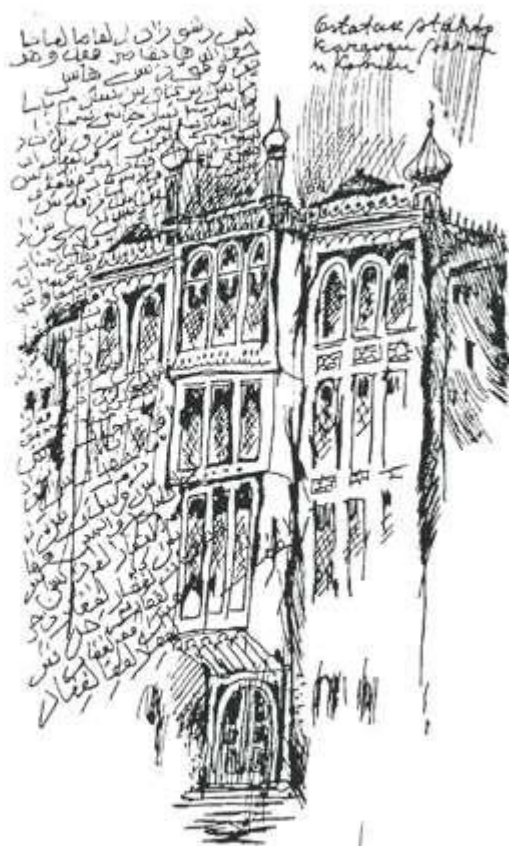
Vijekovima je ovdje tako, jer Kabul je odavno bio velika raskrsnica karavanskih puteva. Kiridžije i trgovci prolazili su sa svakojakim espapom sa juga na sjever i sa istoka na zapad. Trgovina je povremeno cvjetala ili opadala već prema vremeni-ma i prilikama, ali uvijek bila cijenjena, njegovana i razvijena do nečuvene vještine kupovine i prodaje.

Pravo je čudo što se po ovim dućanima i oko njih može vidjeti, naći i kupiti. Na ogradama i trotoarima prodaju se čuveni tepisi nenadmašne iz-rade, boje i šara, pored gomila arpadžika; astrahanske bunde od krzna karakul-ovaca sa Pamira uz brda bostana; engleski štofovi od sorte koju je teško pronaći i u Parizu i taze simiti i somuni; staro oružje kojim bi se mogle snabdjeti čitave vojske za bitku na Marici. Neki dan je na pijaci bilo i svježih iskopanih malih i velikih kipova Bude.

Na njihovim tajanstveno nasmiješenim licima ostalo je još tragova zemlje. Božanstva su bila nami-jenjena širokoj potrošnji.

Kabul je u svojoj dugoj prošlosti bio i nadaleko čuvena pijaca robova.

U starom bezistanu, nekada najljepšem i naj-bogatijem u cijeloj Aziji, prodavalo se roblje do-vođeno sa svih strana svijeta. Bezistan je postojao sve do prije stotinjak i nešto godina kada su ga razorili i zapalili Englezi, ne da bi spriječili po-stojanje ropstva i prodaju robova, već u pohodu i namjeri da ove nepokorne i ratoborne Afgane pretvore u svoje roblje.

Na toj pijaci nekada su boja, rasa i pol bili presudni za određivanje cijene, koja je opet zavisila i od još ponečega najviše od vještine prodavca i lakovjernosti mušterije. Prije nego što bi ih doveli i izložili

na pazaru, prodavci su ih udešavali, uljepšavali, šminkali, podmlađivali na razne načine kao svaku robu. Sve su to činili da bi mušteriju obmanuli i u godinama, i u ljepoti, i u zdravlju svoga espapa.

Znala su se određena svojstva i osobine svakog naroda i svake rase. Abisinci su odnekud smatrani kao kradljivci. Mongoli su se pročuli po lukavstvu i istrajnosti. Najbolji kuhari dovođeni su ovamo iz Sanda. Turci su bili, kako se vjerovalo, rasipnici.

Persijanci su cijenjeni kao najljepši i najokretniji robovi. Za Kineze se govorilo da su ćutljivi i mudri.

Mislilo se da crnci jedino znaju da pjevaju i igraju.

U desetom vijeku cjenovnik je izgledao ovako: za jednog mladog Abisince plaćalo se bez cjenkanja dvadeset zlatnih dinara, crnac trideset dinara, a odmah zatim crkinja trista dinara. Bijela žena hiljadu i više dinara, i kad ništa nije znala da radi.

Izuzetno visoko mjesto u cjenovniku imali su evnusi, neophodna i sigurna ćeljad za ćuvanje hare-ma. Dovođeni su iz Indije, Afrike i sa Sjevera. Na njihovu cijenu povremeno je uticao jedino veći pri-liv zarobljenih grćkih kaluđera koje su Vizantinci po pravilu ćtrojili da bi njihove ženskinje bezbjedno posj ećivale crkve ne dovodeći u pitanje e domaćinovu ćast i obraz.

Lutajući Kabulom drugoga dana dođoh slučajno do razvalina toga staroga bezistana tražeći kujundžije i prodavce srebra i zlata. Opet naiđoh na staro oruđe: košulje od pancira kroz koje nijedna strijela ne može da prodre, kacige i ćtitove od gvožđa i debele kože, krive sablje majstorski iskovane, helebarde, topuze, buzdohane i prangije - najmodernije ubojito oruđe i posljednju rijeć ratne tehnike!

Po ruševinama i ugarcima ostalim iza požara, teško je zaključiti kakav je i koliki je bio taj ćuveni bezistan. U rupama i budžacima ima još radionica i svakojakih zanatlija, ali od njegovog sjaja, raskoši i ljepote nije ostalo ni traga. Jedini opis njegovog izgleda, njegovog

sjaja i ljepote ostao je sačuvan u zapisima ser Aleksandra Bernsa, "mladog i sjajnog" škotskog oficira.

Zavidim darovitom Skotlandaninu što je vidio i opisao jednu ljepotu više od mene.

Pomoliću se večeras da ovdje ne bude ni raj, ni kraj mojih putovanja.

ČAROBNA VISORAVAN

Dangubim već mjesec dana po Kabulu i okolini.

Ne pokušavam ništa da učim, zapanjen činjenicom da u ovoj brdskoj kraljevini narodi govore trideset dva jezika.

Svijet je mahom nepismen, ali u Kabulu ipak izlazi četrnaest što dnevnih što nedjeljnih listova.

Ne idem u bioskope po kojima igraju indijski kalamburi, ali ni u pozorište u kome se prikazuju Molijer i Gogolj.

Po sokacima u priči i dokolici začas se sazna sve što se zbiva s kraja na kraj njihovog kraljevstva dva puta većeg od Francuske.

Afganistan je kraljevina. Kraljevstvom kraljuje kralj. Kralj je umjeren, mudar i pravičan. Kralj se zove Muhammed Zahir šah. Kralj je vojnik i agro-nom. Kralj je izvrstan teniser, najbolji skijaš, najbolji lovac i ribolovac i najugledniji farmer. Narod voli svoga kralja.

Mnogi velikaši, ipak, sanjaju o republici.

Kraljev je dvor usred Kabula. Oko bašče je ograda, na ogradi je kapija, pred kapijom je straža, iza straže je dvor, u dvoru je kralj. On odavde upravlja sa oko sedamnaest miliona duša. Od tih oko sedamnaest miliona, tri ili četiri su nomadi i s njima ne upravlja niko...

Svi popisi, inventure i statistike na Istoku su nesigurni i varljivi, i niko, pa ni sam kralj ne zna koliko ima svoga naroda.

Njegova prijestonica je razasuta po velikoj poljani i okružena vječno bijelim obroncima Hindukuša. Kroz Kabul protiče rijeka koja se zove isto kao i grad, i dijeli ga na dva dijela. Jedan je drevan i veličanstven u svom raspadanju, drugi je nov, bezličan i bezdušan kao i svi novi gradovi na svijetu.

U tom novom dijelu žive mahom stranci i uljezi, isto tako bezlični i bezbojni. Oni su pravi jad i čemer u poređenju sa biblijskim starcima na drugoj obali rijeke. Svuda po svijetu starost donosi nemoć i bolest, osim u ovim brdima. Ovdje su ljudi najljepši tek poslije šezdesete godine. Visoki i vitki, obrasli u duge kovrdžave brade i uvijeni u platno liče na mesije i proroke, zvvezdočace i čudotvorce koji još lutaju po zemlji i najljepši su spomenici u Afganistanu.

S njima se ne mogu porediti ni mostovi, ni hamami, ni bogomolje. U Kabulu i nema velikih i bogatih džamija. Kao da je ovaj narod vjerovao da je i Bog ubogi siromah poput njih, pa mu nije ni podizao hramove koji bi ga zasjenili svojom veličinom i bogatstvom. Kabulske džamije jedva su veće i upadljivije od ostalih kuća. Jedna jedina džamija vrijedna je pomena i dostojna pažnje. Ona je u jednom novom naselju, ima vitko munare, sva je u arabeskama i podigli su je prije nekoliko godina Sovjeti. Sovjeti su podigli tu neku veliku politehničku školu, ili neki naučni centar dostojan svake

Ko unija - Tifogabar Kounuma

У овим хотелима где арсегају
континуу веома је јефтинуо — уреду
моме рачуна то 20-40
стеновију.

prijestonice u svijetu i u sredini tog malog grada džamiju neviđene ljepote i oblika.

Kabul nije samo prijestonica silnih naroda, rasa i plemena koji žive u Afganistanu. Kabul je i glavni grad velikog međunarodnog hipi-plemena. Ovdje borave hiljade mladih Evropljana, Amerikanaca, Australijanaca, Filipinaca, da bi uskoro postali snažna i jedinstvena bratija.

Nekad je kraljevski grad Katmandu bio premac Kabulu, ali mnogi hipici napustili su Katmandu ljuti što se ovo gnijezdo u Himalajima naglo ameri-kanizira i kvari, pa se polahko opredijeliše za stari dobri Kabul i zemlju, u kojoj je svaki čovjek slobodan da se sam opredijeli između dobra i zla. "Nuristan", "Arijana", "Balk", "Grin", "Gazna-vi" i još desetine hotela podignuti su ili sklepani preko noći da prime jedan mladi narod koji bježi od zala civilizacije i mušterijskog i potrošačkog društva. U ovim hotelima rijetke su jednokrevetne i dvokrevetne sobe. To su mahom odaje sa dvadeset i više ležaja u koje se može smjestiti čitavo jedno bratstvo i do mile volje uživati u svakom zabra-njenom voću. Do droge se može slobodno i lahko doći kao do svake šećerlame, ili do hamajlije protiv uroka. Hašiš se prodaje u obliku manjih karamela, ili nekih sitnijih bombona.

Afganistanci su hrabri i otmjeni ratnici koje je prošlost naučila da budu nepovjerljivi prema strancima. Oni i danas rijetko i samo od

nužde zalaze u nove dijelove grada u kojima žive stranci. Međutim, hipike su primili u svoju zemlju kao još jedno prijateljsko, mirno i blagonaklono pleme. Tome je mnogo doprinijela zajednička sumnja, zazor i prezir

prema jednoj umornoj civilizaciji. Spremnost hipika da žive na isti način kao i domaća čeljad otvorila je srca ovih gorštaka prema došljacima.

U velikoj odaji "Grin" hotela, zastrtoj skupocjenim tepisima iz Buhare, upoznao sam jednog malog Francuza. On i njegova djevojka bili su obučeni kao Afganistanci. Sjedili smo na tlu, pušili hašiš i pili čaj. Ovdje je više od godinu dana i uporno traga za Orlovim gnijezdom,

davnom po-stojbinom čuvenog Hasana Sabaha koga su krstaši prozvali - starac sa planine.

Na svom putu prema dvoru Kubulaj-kana Marko Polo je u ovim gudurama i klancima nabasao na Orlovo gnijezdo. Od njega je ostala skoro jedina bilješka "o starcu sa planine".

U mladosti veliki jaran pjesnika Omera Hajama, Hasan Sabah se docnije odmetnuo u svoju polu-tvrđavu, polutekiju Kasr Alamut, na jednom proplanku višem od 3.000 metara. Marko Polo je taj proplanak opisao kao rajski predio pun mladih žena koje su slobodno živjele u društvu Hasanovih derviša potpuno potčinjenih njegovoj volji i vlasti do smrti. "Starac sa planine" neprekidno je drogirao svoje pleme i držao ga u potpunoj ekstazi. U dubokoj obamrlosti misli i osjećanja, Hasan ih je ubijao obećavajući im trajno rajsko naselje na nebu, ili ih je pomoću hašiša nagonio da ubijaju njegove mnogobrojne protivnike. "Orlovo gnijezdo" bilo je, istovremeno, tajna i progonjena vjerska sekta veoma naklonjena Ismailitima i zloglasno društvo ubica i razvratnika. Krstaši su im dali ime po biljci hašišu

- hasasen, asasen - ubica.

U trinaestom vijeku "Orlovo gnijezdo" razbili su Mongoli, ali bratija se razbjegla na sve strane i još dugo održala u Indiji, Persiji, Siriji i Africi kao obnovljena vjerska sekta Nizarija.

Mladi Francuz ljetos je obišao pola sjevernog Afganistana, uzalud tražeći rajsku visoravan i ostatke tvrđave zloglasnog Kasr Alamuta.

U Afganistanu je vidio toliko divnih visoravni da bi svaka od njih mirne duše mogla biti rajska.

Prezimiće u Kabulu. Živjeće skromno i hraniće se oskudno poput ostalih Afganistanaca, pa će na ljeto opet krenuti na duga i zamorna putovanja.

Ko zna dokle će ostati ovdje tragajući za rajskim proplankom.

On je u Parizu studirao arheologiju, pa su mu dodijale sve te starudije i odlučio je da se posveti traženju istine, meditaciji i zoroastrizmu.

Bila je ponoć kada smo se rastali. Ukrutio sam se od hašiša.

Sa sahat-kule u dvorskoj bašči izbijali su časovi.

Svi mudri ljudi u Kabulu navijaju svoje časov-nike po ovoj sahat-kuli iz dvorske bašče.

HILJADU I JEDNA TUGA

Valja preći Hindukuš, pa dugo putovati ravni-com dok se u daljini ne ukažu kao čivit modra kubeta Mezarišerifa.

Jutros sam pokupio svoje prnje i sabahile krenuo na sjever. Grad Kabul je još spavao, pa se od njega nisam ni oprostio.

Danas treba prevaliti silne klance i klisure, pa onda dugo putovati stepom dok se negdje sa za-padne strane ne ukaže čudesni Mezarišerif, malo poznat i jedva uočljiv u zemljopisu, ali zato velik i slavan u vjeronauci.

Opet čitavim putem molitve, nomadi, kiridžije i čobani.

Opet put besprijekorno asfaltiran i opet pokraj puta grobovi veselo okićeni šarenim zastavama pri-vezanim na dugačke pritke. U tim grobovima kraj-putašima počivaju u miru ubogi putnici karavana čija se zvijezda naglo ugasila u ovim neizmjernim daljinama i prostorima da nijemo, ali živopisno opominju prolaznike na neodoljivi, ali i neumitni kraj svih naših tumaranja i putovanja.

Sa obje strane puta su rijetka naselja Tadžika iste boje i kakvoće kao i stepa iz koje su ponikla.

Načinjena su od umiješane i nepečene zemlje, pa izdaleka većma liče na goleme izrasline i prištevne u predjelu oboljelom i pustom,

nego na čiste sirotinjske domove živahnih i nadaleko čuvenih konjanika i ljutih mejdandžija.

Oko naselja spokojno lješkarke kamile i odmaraju se od napornih dalekih putovanja. Za mnoge Evrop-ljane kamila je egzotična i pomalo smiješna i trapava spodoba iz Bremovog Životinjskog carstva, ili čud-ni stanovnik zoološkog vrta, ili grbavo stvorenje iz romana Karla Maja.

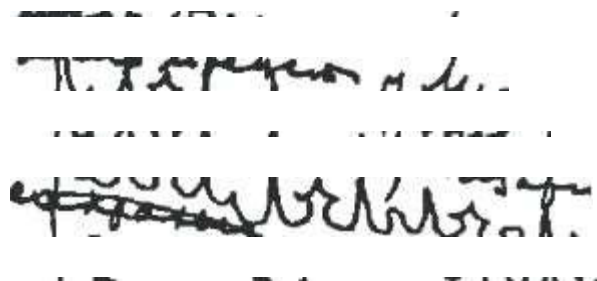
Za žitelje ovih gudura i stepa, ona ako i nije skoro sve, onda je najvrijednije i najdragocjenije što oni imaju. Kamila je prijevozno sredstvo za putnike i kabaste terete, i po putu, i po bespuću.

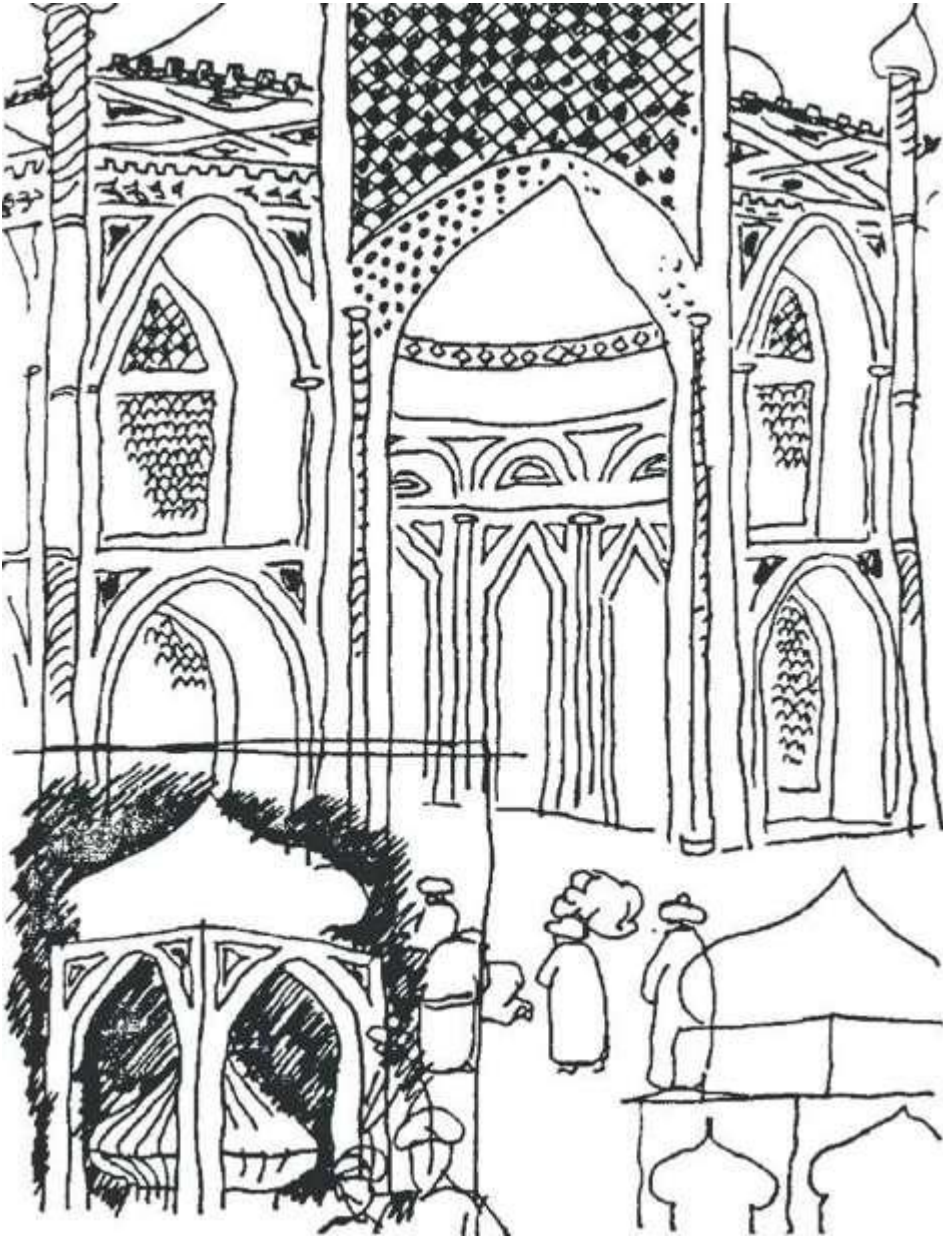
Njena izdržljivost prevazilazi svaku našu zamisao.

Njeno mlijeko se pije. Njenu mokraću daju djeci umjesto ribljeg zejtina ili tonikuma. Njena balega je sagorljiva poput drveta ili ložulja. Najzad kad sve iz nje izvuku, zakolju je i pojedu njeno meso.

Od njene dlake naprave odjeću, pokrivače i šatore, a od njene kože obuću, torbe i zastirače. Kamila je istovremeno i kamion, i dragstor, i supermarket, i selfservis. Kad je na kraju izgube, svi je dugo oplakuju kao trajan gubitak bogatog posjeda. Nisu joj dali slučajno ime: kamila - potpuna, ili savršena.

Kako sam prilazio Mezarišerifu bilo je sve više putnika. Mnogi su glasno molili i plakali. Približavao sam se gradu na čijem velikom i jedinom trgu počiva najveći junak i najtragičnija ličnost Islama - Hazreti Alija, Muhammedov nećak, prvi i najvatreniji musliman, muž Muhammedove milje-nice Fatime, četvrti kalifa muslimana, prvi imam Siita i otac blaženih mučenika Hasana i Huseina.

HO-

• f v s « ^

Vidio sam mnogo mauzoleja i Božijih kuća raznih vjerozakona i na Istoku i na Zapadu, ali grob i bogomolja sagrađena ovom velikom Muhammedovom ratniku i apostolu prevazilazi sva moja očekivanja. Nisam ni slutio da će ovdje usred stepa Turana neki neznani neimar smoći toliko blaga, mjere i mašte da stvori ovakvu čaroliju. Imao je pravo jedan francuski arheolog kada je rekao da u Afganistan vrijedi doći ako ni radi čega drugog, ono da se vidi ljepota stare fajanse kojom je obloženo ovo turbe i ova džamija. Zao mi je što se na mome crtežu ne mogu vidjeti i boje Mezarišerifa

- svetoga groba.

Bio sam na mnogim slavim grobovima gdje se prodaju ulaznice, i na svetim mjestima gdje se hodočasnici izdaju uvjerenja i potvrde, i na grobovima pred kojima se satima organizovano čeka u dugačkim redovima, ali još nisam vidio grob na kome se i poslije više od hiljadu godina usrdno i skrušeno moli, plače, jeca, uzdiše i nariče, kao da je pokojnik maloprije preminuo, kao da je prije nekoliko trenutaka ovdje sahranjen i kao daje svakome od ovih ljudi, žena i djece bio više nego rod rođeni. Kao daje djeci bio majka, majkamajedinac, očevima mjezimac.

Muhammed je iznenada preminuo i nije stigao da iza sebe ostavi oporuku, niti je odredio svoga nasljednika.

Mnogi muslimani željeli su da ga naslijedi Hazreti Alija, ali umjesto Alije došli su redom i Abu Bekir, i Omer, i Osman. Borbe oko Muhammedovog nasljednika bile su dugotrajne i krvave. U tim borbama učestvovali su i rođaci, i žene, i pristalice, i protivnici. Kalife su jedan za drugim na tajanstven način nestajali ili ginuli. Alijin Kalifat došao je poslije duge i teške borbe sa rođacima iz kuće Omajada. Najzad, pošto je postao kalifa kao direktan Muhammedov nasljednik i potomak, Alija je ubijen u Mezopotamiji, na molitvi, u oazi Kufi.

Zločin je djelo jednoga pristalice i plaćenika Omajada.

U strahu da dušmani ne oskrnave Alijin grob, njegove pristaše potajno na kamili preniješe njegovo tijelo i sahraniše ga čak ovdje. Tako je nastao raskol među muslimanima koji se podijeliše na Sunite i Siite.

Pod najvišom kupolom postavljen je veliki sarkofag prekriven purpurnom čohom. Oko ove svetinje stotine i stotine ulema, hafiza i mula glasno izgovaraju sure iz Kur'ana. Njihova uplakana lica jedva nazirem u odsjaju mnoštva svijeća. Stigao sam i prisustvujem najvećem skupu tuge i žalosti na svijetu.

Jedva se probijem kroz silan svijet i izlazim iz turbeta kroz zlatna vrata. Na izlazu jedan mi Uzbek pokazuje još neke značajne grobove. Rukama mi objašnjava njihov značaj i ulogu u povijesti islama.

Po njegovim pokretima ne mogu tačno da razaznam jesu li te junake i velikomučenike posjekli Englezi, ili su ti junaci i velikomučenici pobili mnogo Engleza.

Spušta se mrak i silan narod se oprašta od groba i polahko razilazi.

Odlazim i ja preko trga prema bazarima i uličicama punim zaprega, čeza, šarenih fijakera i okićenih konjanika.

Ulazim u grad neviđen i neopisan. Žao mi je što nemam više prostora da o njemu pričam i da ga natenane proslavljam.

Idem nasumce prema nekom i neodređenom mjestu odakle se širi neodoljivi miris pečenog mesa.

Putem mi u povjerenju reče jedan apotekar da ovo i nije pravi grob islamskog junaka i velikomučenika Hazreti Alije i da je legenda o potajnom prijenosu njegovog tijela na leđima kamile nepro-vjerena i nesigurna kao i tolika druga predanja.

Ostao sam zaprepašćen.

Valja mi ići tri hiljade milja na jugozapad prema Eufratu do grada Nedžefa, na ivici pustinje Kerbele, negdje u blizini Bagdada, pa preko Kufe doći do pravog turbeta u kome počiva Hazreti Alija.

TAKO JE GOVORILA ŽUTA KAMILA

Čitavo jutro čučim na nekom prašnjavom trgu i gledam borbe pijetlova.

U Balku, glavnom gradu Baktrije, drevnoj prijestonici Arijevaca i "majci svih gradova", valjda i nema druge pijace. Grad je utvrđen i dobro čuvan.

Valja preći jedan, pa drugi, pa treći, četvrti, pa sedmi bedem i ući u Balk.

U Balku nema ništa.

Prvu borbu pijetlova vidio sam još kao dijete u čitanci. Poslije sam otkrio sliku Paje Jovanovića na zidu neke rodoljubive priječanske trepezarije iznad kredenca. Stoji kršna djevojka raskošnih grudi sa tepsijom prslonjenom na oblo bedro među lju-dinama u arnautskoj nošnji okićenim kuburama, jataganima i džeferdarima, a na tlu oko njihovih nogu dva zakrvavljena kokota. Možda je ta djevojka bila na nekoj drugoj slici.

Prije desetak godina uporno i uzaludno lutao sam carigradskim sokacima i išao s kraja na kraj Bosfora, sve u nadi da ću u nekoj skrovitoj i zabitoj avliji naići na skriveni skup ljubitelja ovih neobičnih igara. Uzalud sam obijao mahale i traćio vrijeme kad je istanbulski valija najstrožije zabranio borbe pijetlova prijeteći strogim kaznama i velikim glo-bama.

Umiješan u gomilu vatrenih navijača, danas ovdje u drevnoj prijestonici Arijevaca mogu do mile volje gledati ove čudne mejdane.

Mejdandžije su i mnogo veće i mnogo jače od običnih pijetlova, rođenih samo za dobru čorbu ili za paprikaš. Ovi horozi su od nekog

posebnog soja koji se za tučnjavu naročito odgaja. Oni skoro i nemaju krijestu. Vratovi su im dugački i veoma jaki, a kandže su im moćne i ubojite da ih u supi među domaćim rezancima ili među knedlama od griza nikako ne mogu zamisliti. Kada se odbiju od zemlje i skoče raširenih krila, podsjećaju me na moćne ptičurine koje su na vrijeme utekle sa grbova propalih careva.

Pod miškom, ili u boščama vlasnici ih donose na trgove. Dokoni svijet i okorjeli igrači na sreću okupljaju se oko njih. Kad padnu oplade, pijetlovi se ustrijeme jedan na drugog. Borba se vodi na runde. Zadnje kandže na obje pijetlove noge čvrsto su uvijene u krpe. Izgleda da bi njihov udarac mogao biti smrtonosan, pa duge i uzbudljive borbe ne bi ni bilo. Između rundi su pauze. U predahu svak uzme svoga pijetla, hladi ga, razgleda povrede, poji vodom ili pred njim maše peškirom da mu povрати snagu i poveća borbenost. Na ugovoreni znak počinje nova runda. Na sve strane leti pusto perje, a okupljeni navijači padaju u zanos. Kako vrijeme odmiče borci su sve umorniji. Udaraju nasumce jedan u drugog, padaju u klinč i obavijaju se šijama.

Na kraju, kad se potpuno iscrpe, sudija proglašava pobjednika. Publika odobrava ili protestuje, već prema opredjeljenju ili pravičnosti presude. I vlasnici se polahko smiruju i više ne skakuću i ne bodre svoje miljenike. Uzimaju, daju, ili dijele novac, pa idu dalje.

Odlazim desetak koraka dalje da čučnem pored novog borilišta i da opet navijam. Dok gledam žvačem neki domaći zeleni duhan pomiješan sa krečom i korijenjem od jasena i blago se drogiram.

Taj duhan nosim stalno u džepu u maloj okrugloj kutiji. Ponekad mi se od dva pijetla učini da vidim četiri, ali na taj način borba postaje još zanimljivija.

Uskoro ću prisustvovati tuči čitavih kokošinjaca, ili ću se podići sa zemlje, povjerovati da sam i sam pijetao i glasno zakukurikati.

Tome se ovdje niko pametan ne bi čudio.

Poslije podne provodim u parku. Protežem se, podrigujem i kunjam na suncu.

U Afganistanu noću su zvjezdane i veoma hladne. Ogrjev je ovdje pravi luksuz. Drvo se prodaje na kantar. Drvo je ovdje velika rijetkost. Čitave porodice griju se samo na suncu, pred kućom, na ulici ili u parku. Noću ovaj narod silno isprozeba, pa preko čitavog dana bez ustručavanja i ikakvog zazora mokri na sve strane.

Kao što na neke druge strane turisti vuku šušlavce, rakiju i slaninu ovamo bi trebali tegliti cje-panice.

Park pun Afgana koji u šetnju polaze zajedno sa svojom pticom. Kao što po Bulonjskoj šumi, Hajdparku, Senbrunu ili Kalemegdanu otmjeni svijet odlazi u šetnju sa kućicama, ovdje ljudi vole da se šetaju sa pticama. To nisu ni kanarinci, ni papagaji, ni slavuji, nego neka sorta kokica crvenog kljuna koja mi je odnekud nalik na jarebicu. Mnogi sa njima odlaze na posao i u posjete. Kafezi su

drveni, kabasti i poteški. Neki svoju pticu i kafez nose na leđima kao kovčeg. Kad posjedaju po zemlji, kafeze poredaju ispred sebe i tako provode sate i sate u razgovoru, razmišljanju ili uživajući u cvrkutanju svojih ljubimaca. Možda se i ove ptice na neki svoj način među sobom družē.

U čitavom parku nije bilo nijednog tranzistora.

Puše neki zapadni vjetar. Bedemi se krune i žuta zemlja pada po meni. Nemam ni volje ni snage da se branim.

U obamrlosti i drijemežu opominjem se da već cio ovaj bogovjetni dan živim u opustjelom i prašnjavom gradu opasanom sa sedam obruča zemljanih bedema u rasulu i raspadanju.

Tek večeras otići ću iz grada Balka i zemlje Baktrije u kojoj se davno nekada za vrijeme jednog zimskog predaha, umoran od vojevanja i osvajanja uz velike svečanosti i obilne gozbe oženio Alek-sandar Makedonski.

Dugo sumnjičen i ogovaran zbog svojih na-stranih sklonosti prema muškarcima, ovdje je odlučio da vjenča lijepu Roksanu, kćerku bogatog velmože Oksiartesa. Negdje sam čuo ili pročitao da je odavde kasnije jedva živ utekao da ne padne kao žrtva neke dvorske zavjere, ujdurme ili nečeg sličnog. Njegove pristalice uvijek su uporno i tvrdo-glavo isticale kako je ovaj golemi Makedonac samo u Afganistanu, između ostalog, podigao i tri nove Aleksandrije, ali ne spominju šta je sve u svome pohodu spalio, opustošio i zauvijek uništio. Za svega nekoliko časova osvajač je svete knjige Zoroastra i cijele vladarske biblioteke i archive pretvorio u buktinje. Valjda su te buktinje trebale da mu osvjetljavaju put do Indije i dalje do kraja svijeta.

U Balku je umoran od propovijedi, postova, dizenterije i potucanja po stepi preminuo i Zaratustra.

Kada bih znao gdje je grob velikog prvosvećenika vatre, otišao bih da se poklonim njegovim sjenima. Kada bi ovdje bilo cvijeća, odnio bih mu i buket crvenih ruža. Ali, srećom, nema mu ni groba, a nema ni cvijeća pa više neću biti smiješan samom sebi pužući po grobovima velikih i slavni ljudi po svijetu.

U doba kada je Evropa živjela u neznanju i sujevjerju, u vrijeme kada su Grci bili tek u povelju i kada se Rim nije još ni rodio, sa ovih brežuljaka Afganistana ukazao se duhovnik koga nazvaše Žuta Kamila, ili Zaratustra, da svijetu oglasi potpunu čovjekovu slobodu u izboru između dobra i zla.

Na ovom tlu Žuta Kamila propovijedala je da se čovjek samo pomoću čiste misli, čiste riječi i čistog djela može uspješno boriti protiv zla.

U Balku je posljednji put propovijedao, kao žarki pristalica dobra i protivnik zla - mišlju, riječju, djelom.

Tako je govorio Zaratustra.

PALME I PRANGIJE

Veliko je zadovoljstvo otići u neki grad o kome ste mnogo slušali, čitali ili sanjali, ali je tek prava radost obreti se u varoši za koju nikada niste ni čuli.

Došao sam u Dželalabad.

Dželalabad je samo jedan od silnih "abada" u Aziji. Ovdje ima i Hajdarabad, i Alahabad, i Isla-mabad. Daskora je bio i Staljinabad, pa su ga uki-nuli.

Dočekale su me palme, prangije i prašina. Palme ovdje rastu zbog toplote, prašinu diže jak južni vjetar, a prangije pucaju povodom nekog velikog praznika.

Dosta je vidjeti jednu čaršiju u Aziji, pa znati kakve su sve ostale.

Raspored dućana je skoro svuda isti. Imaju sokaci u kojima rade kujundžije, pa sarači, jorgandžije, pa bazerdžani, sarafi, boltadžije, pa nalbante, bakali, pa salebdžije, halvadžije i bozadžije. Rijetko ko zaluta u tuđi esnaf. Međutim, u novije doba dešava se da između ekmeščije i šećerdžije upadne dućan u kome se krčme gramofonske ploče sa pjesmama domaćih Tozovaca, Lepasava Lukić i Kesovija, ili prodavnica Helene Rubinštajn. Jedino nigdje nisam nabasao na radnju slavnog doktora Sola, međunarodnog neprijatelja žuljeva, kurijih očiju i svakojakih бага i čukljeva po tabanima.

U Dželalabadu jedino berberi rade na sve strane i na ulici. Oni mahom nemaju svojih dućana. Berberi sjede na zemlji pokraj svoje bošče u kojoj su britve, češljevi i makaze. Oni glasno dozivaju svoje mušterije. Mušterija naiđe i čučne naspram frizera.

Brijač skine cijenjenoj mušteriji turban, opipa mu glavu i učvrsti je između svojih koljena. Onda dugo sapunja mušteriji glavu, pa oštri britvu na belegiji i na kaišu i pošto izgovori kratku prigodnu molitvu u kojoj preklinje Svevišnjeg da sa ove nasapunjene glave odagna sve uroke i zle duhove počinje da ga brije od tjemena prema čelu.

Bolji berberi u bošči nose i tegle sa pijavicama, razna kliješta za vađenje zuba, mehleme za opake rane i kraste, nekakve čudne sprave za mjerenje krvnog pritiska i čitave kolekcije polovnih vilica raznih veličina, cijena i starosti. Kada mušteriji počupa krnjake i očisti desni, berberin mu odoka bira protezu. Pošto isproba nekoliko vilica, berberin obično natrapa na zubalo koje dobro pristaje mušteriji. Mušterija je zadovoljna, smije se u ogledalce, plaća i odlazi.

Jedino obrezivanje muške čeljadi ne radi se na ulici. Narod je stidljiv, pa tu rabotu berberi obavljaju pred kućom ili u kući. Osim toga, obrezivanje dječaka je velika svečanost i pravi praznik, pa se za tu priliku pripremi i gozba uz pjesmu i svirku.

Dok se dječak oporavlja ležeći u širokim gaćama, obilazi ga rodbina i komšiluk i dariva svakojakim poklonima. Otkako su nastala moderna vremena

djevojke se sve manje obrezuju, pa se tako jedan stari običaj polako gubi.

Osim frizera i veliki broj ugostitelja radi na ulici. Na svakom koraku u Dželalabadu su velike bakrene tepsije pune kuhane mrkve, bundeve, šećerne trske i repe. Za svijet koji ne uživa u ovoj vitaminskoj hrani postoje i roštilji. Pored tepsija sa kuhanim karfiolom i kelerabom, peku se ražnjići, ćevapčići i svakojaka ćufteta. Ne znam zašto, ali od djetinjstva sam mislio da kelerabu jedu samo Njemci. Možda je to

ostalo od neke pjesmice koju sam čuo u osnovnoj školi kod Saborne crkve, u kojoj se stalno ponavlja nešto kao Švaba i keleraba.

Zahvaljujući ovom blagoslovenom podneblju jelovnik ovih gostioničara se i ne mijenja u toku godišnjeg doba. Preko cijele godine ima svakojakih zerzevata. Pošto se najedem pilava sa masnom ovčetinom, mogu usred zime preći na dinju, ili lube-nicu.

Higijenske prilike su prilično sumnjive, tako da se plašljivim Evropljanima čini da će svakog časa izbiti neka strašna epidemija, prenijeti se na sve kontinente, zavladati u čitavom svijetu i proširiti se i na okolna nebeska tijela. Evropljani se ovdje zato većma kljukaju nekakvim pilulama, bodu injek-cijama i mažu svakojakim mastima, nego što uživaju u dobrom roštilju i bostanu. Umjesto svih tih zavrzlama domaći svijet se ovdje protiv svih nedaća i boleština brani samo zapisima i hamajlijama.

Neka se nipošto ne pomisli daje u Afganistanu samo tako. Za Amerikance i njima slične ima u Kabulu hotel "Interkontinental". Njemu po veličini, luksuzu i ljepoti nema ravnog u čitavoj Jugoslaviji.

I u Dželalabadu ima restorana i hotela koji bi mirne duše mogli stajati u Parizu, Torinu ili Stokholmu.

Afganistan nema mora, ali se u tim restoranima može dobiti više svježije morske ribe, nego na čitavom Jadranu. Ovdje u srcu centralne Azije ima i minestrone, i buljona, ima i bef ala Stroganov, i nešto drugo ala Rošfuko. Ima i kitnkeza i šartreza, i svakojakih meza i majoneza. Spao sam s nogu tumarajući po bazarima i zagledajući u svaki bu-džak. Ali budžaci se ne mogu ni izbrojati, a kamoli opisati. A i kada bih ih opisao ne bih umio nabrojati sve mirise koji iz budžaka izbijaju.

Pred zalazak sunca sjedam u šarene čeze i odlazim u veliki park na kraju grada. Ulice vrve od ruskih "volgi". Prolazim pored dugih perivoja ruža.

Nikada i nigdje nisam vidio tako krupne cvjetove ruža kao u Dželalabadu. One ovdje izgledaju kao šarene i mirišljave velike glavice kupusa.

Nije nikakvo čudo što je Dželalabad druga, odnosno zimska prestonica afganistanskih kraljeva.

Još od vremena slavnog padišaha Zahirudina Muhameda Babura, gospodara Fergane, Afganistana i Hindustana i istovremeno potomka slavnog Džingis-kana i Tamerlana, ovamo je prenijeta zimska prijestonica njegove velike imperije. Vidio sam Baburov lik na nekoliko persijskih minijatura. Slikali su ga u iranskom odijelu i u cvijetnim vrtovima pored šadrvana. Nevjerovatno mi je ličio na Nikolu Pašića sa crnom bradom.

U ovim džulistanima, Babur je umoran od tri-jebljenja tigrova u Pendžabu (po čemu je i dobio nadimak Babur, što će reći Tigar) proučavao astronomiju, uživao u vinu, pisao pjesme, milovao

žene, bavio se filozofijom, izučavao teologiju i ostavio stihove:

Ovdje je čarobno proljeće što svaki dan rada nove cvjetove.

I mlade djevojke ovdje su uvijek spremne da uspu u pehar vina.

O, Babure, uživaj zadovoljstva koja ti se nude.

Kupa puna rumenog vina neće se više vratiti u tvoje ruke.

Baburovog dvora više nema. Iza sebe je ostavio potomaka dovoljno za sedam dinastija Velikih Mogula. Iza njega su ostale mnoge

pjesme i bogati memoari. U dubokoj starosti odrekao se vina i prešao na hašiš.

Dok sam stigao do parka, sunce je već zašlo.

U velikoj šumi bio je potpuni mrak. U dnu aleje nazirale su se avetinjske ruševine neke stare kućerine. Odnekud je dopiralo šuštanje vodoskoka. Prošao je jedan vojnik. Onda je prošao još jedan vojnik.

Više se nisu vidjele palme.

Južni vjetar prestao je da puše.

Tek sada su prangijale prangije.

KOLIJEVKA ARIJEVACA

Bagi Bala je na jednom brijegu iznad Kabula.

Kad god se zaželim dobrog kineskog zelenog čaja, odlazim u Bagi Balu.

To mi se događa redovno tri puta na dan. Kad u gostionici Bagi Bala uživam u dobrom zelenom čaju, osjećam se uvijek blaženo kao stari kitajski mandarin.

Kad god krenem na čaj prolazim uvijek čitavom kabulskom čaršijom i kroz jedan mali bazar po kome trguju afganistanski Jevreji. Ovdje su Jevreji mahom mjenjači novca, sarafi, mali vrijedni i okretni ljudi. Došli su čak ovamo u podnožje Hindukuša još za drevnog vaktā i zemana kada ih je moćni i pravedni vladar Kir na čelu svojih neustrašivih Persijanaca izbavio i oslobodio od Nabu-kodonosorovog vavilonskog ropstva u Mezopotamiji. Došli su ovamo još za starozavjetnih vremena kada se ova brdovita zemlja zvaše Arijana. Arijana

- zemlja Arijevaca.

U ovom bazaru Jevreji sjede pred svojim malim dućanima, pored sanduka i čekmedža punih svakojakih para, srebrenjaka i dukata. Oni mirno puše svoje nargile, igraju šeš-beš, razgovaraju ili glasno dozivaju mušterije i nude im svoj espap.

Prolazeći ovim bazarom uvijek se sjetim starog šehar Sarajeva. U malom sokaku između Tašlihana, Imareta i stare kafane "Aeroplan", u Predimaretu bilo je nekada mnogo jevrejskih sarafa. U svojim magazama mijenjali su novac svakojake sorte, veličine i vrijednosti. I naši bosanski Jevreji sjedjeli su pred svojim radnjama, srkali kahvu, pušili čibuke, divanili, igrali šeš-beš i dozivali mušterije.

Živjeli su mahom po mahalama izmiješani sa hrišćanima i muslimanima. Hranili su se kao i muslimani i nosili bosansku odjeću sa crvenim fesom na glavi. Iz daleke Andaluzije prenijeli su u Bosnu mnoge lijepe vještine, nepoznate zanate i mnoge dobre adete. Bili su sigurno vrijedniji, okretniji i štedljiviji od ostalog svijeta, pa su ih ljenjivci, ugursuzi i rasipnici napadali i ružili za sve što su vrijedno sticali i pošteno stekli.

Ovdje u Afganistanu, drevnoj zemlji Ariyani Jevreji žive slobodno i mirno. Jedinu neprijatnost doživješe prije stotinjak godina kad im strogi i po-božni emir Dost Muhamed šah zaprijeti da će ih izgnati iz zemlje, ako ne prestanu da se bave po-drumarstvom i prodajom vina. Emir bješe beskrajno odan slovu Kur'ana i zadojen neopisivom i nera-zumljivom mržnjom prema svakom alkoholu. Jevreji ga poslušashe i okaniše se ćorava posla.

Prije nekoliko godina nekakav Italijan dođe u Kabul i poče da se bavi vinarijom, ali će po svoj prilici brzo i završiti, pošto u ovoj zemlji niko živ i ne pije osim veoma malog broja najobrazovanijih ljudi u državi.

Tri puta dnevno prolazim ovim bazarom i mislim kako je sumahnuti njemački general Erih fon Ludendorf maštao da proglasi novu arijevsku vjeru

i proširi je po čitavoj Germaniji, a nikada nije ni privirio u zemlju Arijanu. Razmišljam kako se moglo dogoditi da nacistički rasista Rozenberg i čuveni doktor tame i mraka Jozef Gebels nikada nisu bili u ovome kraju gdje je i nastao kukasti krst, da vide kako više od dvije hiljade godina žive u slozi Semiti među pravim i čistim Arijevcima. Ciste i prave Arijevce oni nikada u svome životu nisu ni vidjeli.

Da je bilo zgrade i prilike ne bih žalio ni truda ni vremena da tim nacinakazama pokažem vrletna gnijezda sjeveroistočno od Kabula

po kojima živi narod u Nuristanu. Do kraja prošlog vijeka ta zemlja se zvala Kafiristan - zemlja nevjernika. Početkom ovog vijeka emir Abdelrahman silom ih prevede u islam i zemlja se prozva Nuristan - zemlja svjetlosti. Naravno, oni do dana današnjeg nastaviše da se klanjaju kipovima i sjenama svojih predaka.

Kako poče turizam u Afganistanu, poče i prodaja kipova radoznalim strancima obožavateljima umjetnosti naivaca, inače pukim naivčinama. Kipovi njihovih predaka liče na bardake i testije sa nečim nalik na oči i uši, i dvije vrste sramote: muške i ženske.

Svi Nuristanci su plavokosi, plavooki i doli-hokefalni po Rozenbergovim propisima. Oni su i stasiti, i vitki, ali i beskrajno prljavi, plašljivi i vjerolomni. Tome narodu ni broj se ne zna. Onomad su vlasti pokušale da iz aviona prebroje njihova naselja i odrede približan broj žitelja. Do danas je sve ostalo nepouzđano. Malo vjerovatno i otprilike.

Odveo bih doktora Gebelsa i u Baktriju, naj-stariju postojbinu Arijevaca da se uvjeri kako njegovi Tevtonci nisu ni prinijeti ovoj čeljadi. Išli bismo i u Taksilu da vidimo najveću zbirku kukastih krstova na svijetu i da mu dokažem kako su te matrakuke nastale iz sasvim drugih razloga i po-buda, nego što im je njegovo društvo namjenjivalo i pridavalo. Oni su od nedužne šale "svastike" načinili znamenje smrti, razaranja i uništenja kakva svijet nije od Džingiskanovih i Atilinih vremena upamtio.

Upoznao bih ga sa nekim Osmanom ili Hasanom koji se preziva Vajvanvald, ili Majvander, a rodom je iz Fergane sa sjevera, ili sa obala Hariruda ili Helmana na jugu Afganistana. Vajvanvald, Majvander ili Dortveder nikada nisu ni čuli za nekakve Nibelunge, Grimhilde, Brunhilde, Aušvice, Buhen-valde ili Dahau.

Poslije cigar-duhana hoda stižem do Bagi Bale.

Bagi Bala je nekada bio velelijepni dvor emira Abdelrahmana šaha. U svojoj čudnoj i zavodljivoj ljepoti više liči na ogromni istočnjački kolač ili neki drugi slatkiš od povlake, prženih badema, suhih šljiva i

ananasa, nego na građevinu namijenjenu življenju i stanovanju, makar i jednog orijentalnog vladara i samodrška.

Čim popijem prvu šolju dobrog kineskog čaja u gostionici Bagi Bala, osjećam se blaženo kao stari kitajski mandarin.

Već nedjelju dana dolazim u Bagi Balu, izležavam se po minderlucima i nikako da urazumim kelnera da mi uz šolju zelenog kineskog čaja donese dvije umjesto jedne kocke šećera.

KAJZER I TRI BEZBOŽNE PAŠE

Kada je buknuo Prvi svjetski rat Nijemci i Turci bijahu na istoj strani. Nijemci su željeli na Istok, čak u Hindustan, a i Turci isto na Istok, čak u Turan. Mladoturci koji su tada vladali na Bosforu odnosno "tri bezbožne paše" kako su ih nazivali staroturci: Enver, Džemal i Talat, ogласiše darul džihad, sveti rat i pozvaše sve muslimane širom svijeta da krenu na vojnu. Prvi ih ne poslušашe Persijanci, pa Arapi i tako redom. Kajzer i tri bezbožne paše bjehu strašno ljuti, ali od ljutnje ne bi nikakve fajde.

Onda se dosjetiše jednog lukavstva. Oni će iz Bagdada uputiti jednu kao sanćim naučnu ekspediciju, sastavljenu od njemačkih i turskih učenjaka, da krene prvo u Persiju, pa onda čak u Kabul da ubijedi persijskog šaha i afganistanskog emira da im bar ne čine smetnje i da propuste njihove vojske do Hindustana i do Turana.

I Bonaparta je već bio slao svoje poklisare sa sličnim porukama. Helem, što bi zamišljeno, bi i učinjeno.

U Berlinu se načini jedan tajni sastanak. Na tom skupu bjehu sve sami generali i turske paše.

Pade odluka da naučnici krenu iz Bagdada na svoj veliki put 21. januara 1915. godine. Na čelu ekspedicije bio je Oskar fon Nidermajer, njemački geolog svjetskog glasa, zatim gospodin Cukmajer, bivši carski generalni konzul iz Bušira u Persijskom zalivu, pa onda konjički major Hojtig i sijaset drugih oficira. Među njima bila

su i tri viša turska oficira: Ahmed-Paša, Camil-bej i Mehmed-bej. Povrh njih još nekakva dva Hindusa i četiri Afganistanca. Ekspediciju je pratilo 60 naoružanih ljudi, jer valjalo je ići bespućem preko brda i dolina, preko sedam velikih i sedam malih pustinja, preko sedam rijeka i sedamdeset sedam gora. Valjalo se braniti od ha-ramija i hajduka, od tigrova i škorpiona, od orlušina i svakojakih aždaha. I Turci i Švabe bjehu se prurušili u kulturne, naučne i društveno-političke rad-nike. Sam Nidermajer nosio je dva pištolja i četiri mreže za hvatanje šarenih leptirova.

Naučnike je desetog dana po dolasku u Teheran primio persijski šah i zadržao ih na ručku u srdačnom i prijateljskom razgovoru. Ništa nije pomoglo.

Šah je jDodjednako prezirao i Turke, i Nijemce, i Ruse. Šah je mrzio i žene, ali je zato obožavao dječake. U ekspediciji nije bilo dječaka.

Ekspedicija se zvala geološka i entomološka i osam mjeseci je putovala do afganistanske granice.

Na samoj granici svi naoružani pratioci se razbježaše i naučnici ostadoše sami sa svojom naukom. I her Vasmus je pobjegao, neka ga bude stid i sramota.

Tako prođe nekoliko žarkih sedmica dok naučnici radosno ne uskliknuše kada ugledaše visoka minareta divnoga Herata.

U Heratu se konjički major Hojtig okupao, očešljao i obukao svoju bijelu paradnu carsku uniformu sa germanskom kacigom na glavi. Tako uparađen otišao je prema odajama heratskog kajmakama. Kajmakam je primio delegaciju petnaestog dana po dolasku u Herat i zadržao je na ručku koji je protekao u srdačnom i prijateljskom razgovoru od obostranog interesa kako i dolikuje dobrosusjedskim odnosima između Njemačke i Afganistana. Izmi-jenjane su i zdravice od šerbeta, ali, avaj, kajmakam bi volio da skida kajmak sa mladih plavuša o kojima je toliko slušao, a u ekspediciji nije bilo nijedne plavuše.

Poslije godinu dana ekspedicija nekako dođe u Kabul. Tu su ih veoma lijepo dočekali. Smjestili su ih u ljetnji dvorac emira Habibulaha u Bagi Balu.

Dvadesetog dana po prispjeću u Kabul, ekspediciju je primio lično emir i zadržao je na ručku koji je protekao u srdačnoj i prijateljskoj atmosferi i razgovoru uz svestranu razmjenu mišljenja o dobrosusjedskim odnosima, bilateralnoj saradnji i širokoj razmjeni ideja o aktuelnim svjetskim događajima, sa posebnim osvrtom na prilike na Medi-teranu.

Na ručku je serviran pilav sa leblebijama i leblebije sa pilavom. Pilav u šlafroku i šlafrok u pilavu. Pilav u pilavu i pilav sa bravetinom. Pilav ala pilav, te pilav ala Habibulah. Svečani ručak trajao je dvadeset sati. Emir Habibulah nije volio ni Ruskinje, ni Njemice, ni dječake, ni djevojčice.

Emir je volio pilav. A Nijemci ne kuhaju pilav.

Moja draga Bagi Bala u koju dolazim svaki dan po tri puta onda je drugačije izgledala. Nekad je bila dvor jednog vladara, a ne gostionica u kojoj svakog dana mogu uživati svoju omiljenu drogu uz šolju dobrog zelenog kineskog čaja.

Umjesto ovih bijednih tvrdih minderluka bile su mekahne sećije bogato okićene još mekšim svilenim jastucima različitih oblika, veličina i boja.

Sve je bilo zastrto skupocjenim ćilimima, a zidovi bjehu obloženi brušenim biljurnim ogledalima. Oko dvora bilo je desetak šadrvana, a u perivojima su šetali paunovi i paunice. Na vrhovima šimšira i sevlj a kočopere se raj ske ptice, a sa granaj orgovana bulbul poje.

Sada svega toga više nema.

Sada umjesto paunova šetaju kelneri, umjesto šadrvana po vrtu uokolo mokre kafanski gosti, umjesto rajskih ptica nakotili se poljski miševi.

Oko mene su rasklimatane stolice i kafanski stolovi, po zidovima vise upljuvani cjenovnici, a na tvrdoj sećiji čučim ja kao kakav tetrijeb.

Sa ovoga mjesta ekspedicija se razbila u četiri dijela. Jedni se nekako preko Pamira i Tibeta probiše do Sangaja. Major Hojtig ode sa dvojicom naučnika u sveti grad Mešad, i dublje u Persiju. Tu ih zarobiše Rusi. Svečano im obećaše da će ih strijeljati, pa ih objesiše. Jedna grupica otišla je do Turkestana i pokušala da tamo osnuje baletsku školu, ali ih nekom zabunom popeše na dobro ušiljen, kozijim lojem namazan kolac. Dvojica dođoše do Istanbula i tu im se izgubi trag. Oskar fon Nidermajer ofarbao je bradu, izbio sve zube iz glave i kao prosjak idući sa karavanima došao do Teherana. U Teheranu je neko vrijeme prosjačio i nastavio put do Carigrada. U Carigradu ga je prihvatio njemački ambasador i posljednjih dana rata nekako poslao u Berlin. U Berlinu ga je još istoga dana primilo njegovo carsko veličanstvo kajzer Viljem II i za-držao ga na ručku koji je protekao opet u srdačnom i prijateljskom razgovoru i u atmosferi srdačnog razumijevanja. Tom prilikom je her Nidermajer podnio njegovom veličanstvu iscrpan izvještaj o uspjehu svoje naučne ekspedicije po nekim zemljama Azije.

Ovu priču od rječi do rječi ispričao sam dvojici njemačkih turista, sa kamerama i sa ženama, koji odnekud svratiše u gostionicu Bagi Bala na čašu piva.

Bili su veoma ljuti što je pivo u Afganistanu tako skupo.

PRAH, PEPEO I ZVIJEZDE

Prije nego se pokupim i zauvijek napustim drevnu zemlju Afganistan i krenem u Persiju, hoću da odem u Gazni. Možda, uvaženi čitaoče, nikada nisi ni čuo da u svijetu postoji grad koji se zove Gazni.

Ipak, grad postoji i nekada je bio najmoćniji, najprosvjećeniji i najsjajniji grad čitave Azije.

Ne znam više pouzdano na koju stranu se ide, ali sigurno put ne vodi ni na sjever, ni na istok.

Gazni leži negdje na preostale dvije strane svijeta.

Kada sam krenuo grijala je sjajna mjesečina, a drum je bio ravan, carski.

Gradove kojima je preostala jedino prošlost, treba pohoditi samo po mjesečini. Ako mjeseca nema, valja ga sačekati. Sunce samo remeti, smeta i ulijeva jalove nade i iluzije u stvari koje su davno nestale sa ovoga svijeta. Na takvim mjestima mjesečina je kao kakvo veliko, hladno poštansko znamenje nad stvarima koje su već davno zapečaćene.

Putevi u ovoj zemlji nastali su jedanput kao sovjetski podvig i inat Amerikancima, a drugi put kao američki podvig i inat Sovjetima. U oba slučaja ostali su na radost i polzu Afganistancima.

Onomad Rusi su ovdje podizali minareta, a Amerikanci plaćali mujezine. Sutra će Amerikanci podizati minareta, a Sovjeti će plaćati hodže. Sovjeti školuju oficire, a Nijemci podučavaju policiju. Cesi ovdje podižu bolnice, a indijski ljekari liječe bolesnike. Ovdje Kinezi navodnjavaju polja, a Jugosla-veni podižu vinovu lozu. Sovjeti daju avione, a Italijani podučavaju pilote. Ruka ruku mije, a Afganistanci vladaju svojom zemljom.

Ako nikada niste čuli za Gazni, grad će vam biti havetinjska gomila zemljanih potleušica zbi-jenih u poljani iza srušenih gradskih bedema. Biće samo gomila ugašenih ugaraka.

Nekada je Gazni bio prijestonica moćnih muslimanskih vladara srednjega vijeka i veliki rasadnik kulture. Gazni je zavičaj mnogih slavni ljudi: književnika, astronoma, teologa, neimara i filozofa. Gazni je bio slavom ovjenčana prijestonica jednog od najvećih

vladara Istoka Mahmuda Gaznija, osvajača Hindustana i zavojevača Persije. Njegov dvor, koji uzalud tražim u ovoj srebrenoj noći, nekad je bio središte nauke, poezije i muzike. Na tom dvoru živio je i pjevao jedan od najvećih pjesnika starog svijeta sijedi Firdusi i Mahmudu čitao stihove svoje Sahname, zbirke od pedeset hiljada distiha - knjige kraljeva. Veliki vladar obećavao je u oduševljenju toware blaga pjesniku i na kraju mu je dao bijedni bakšiš.

Negdje u okolini, možda baš u onom velikom bunjištu, bila je slavna Geografska akademija na kojoj je držao predavanja veliki arapski zemljopisac A1 Buruni, naučnik koga je u sve svoje pohode vodio neustrašivi Mahmud Gazni.

Ni od velike bogomolje, "vjerenice neba" građene od crvenog mermera i sivog granita nije ostalo

Uništenje je došlo tako brzo i iznenadno. Osam vijekova prošlo je od dolaska Mongola u ovaj grad. "Došli su, prokopali, izdubili, sraunili sa zemljom, poubijali, opljačkali i otišli."

Na čitav jedan svijet udaren je pečat Džingis-

-kanove smrtne presude. Najveći neprijatelj islama ovdje je ostvario jedan dio svoga sna. Zatim, sve po redu, uništio zemlje i vilajete, "dokle je doprlo kopito Muhammedovih ratnika".

Jedan trgovac iz Gaznija koji je pukim slučajem uspio da nekako umakne u Horosan ovako je opisao Džingis-kanovu vojsku: "Njegove horde su mnogobrojne kao oblaci skakavaca, ili mravi nekog mravinjaka. Njegovi vojnici su hrabri kao lavovi; ne vode računa šta je dozvoljeno i šta nije, jedu meso svih životinja čak i pseće; ako su pobjednici, ne štede život ni velikim ni malim i čak paraju trbuhe trudnim ženama. Ni planina, ni rijeka ne mogu da ih zaustave. Oni prelaze sva brda, sva jezera, plivajući pored svojih konja i pridržavajući se za njihove grive i repove."

Džingis i njegova vojska naročito su prezirali stanovništvo gradova. Za građane Džingis je govorio da su prevrtljivci u koje čovjek ne može imati vjere. Oni se boje za svoja sopstvena dobra i za svoj bijedni život. Po njemu, Mongoli bi u gradovima izgubili svoje vrline i osobine stepe: bezgraničnu hrabrost, prezir prema smrti, vjernost svome plemenu, svome vođi i svome gospodaru.

Gradove je zato trebalo pretvarati u ruševine. Mon-golima je to sjajno polazilo za rukom.

Do dolaska Mongola, islam je bio najveća snaga i jedinstvena moć u ovoj zemlji. Gazni, prijestonica islama u Afganistanu, uspješno se nadmetala sa sjajnim Bagdadom. Zahvaljujući darežljivosti vladara iz doma Gaznevida, veliki broj matematičara, neimara i umjetnika dolazio je u Gazni iz čitavog svijeta. Njihov prilog nauci i umjetnosti silno je obogatilo stari svijet.

Otkako su prije osam vijekova Mongoli upali u ovu zemlju i donijeli smrt i pustoš, Afganistan kao da se nikada nije osvijestio od tog silnog udarca.

Mnogi afganistanski gradovi nekada veliki cen-tri, svjetionici i rasadnici znanja, trgovine, lijepih vještina i umjetnosti: Balk, Bamijan, Herat i Gazni

- ostali su i danas uglavnom srušeni.

Bitka na obalama Inda zapečatila je sudbinu muslimanskog svijeta. Carstvo Gaznevida prestalo je da postoji. Glas o porazu muslimanske vojske dopro je čak do Damjeta i izazvao veliku radost i oduševljenje među krstašima. Biskup Zak de Vitri pisao je tada papi i mnogim evropskim dvorovima: "Neprijatelji islama, postali su hrišćanski ratnici.

Džingis-kan postao je kralj David, unuk velikog svećenika Ivana. Pokret Mongola prema sjeveru sve do Kaspijskog mora pretvorio se u žarku želju da ubijedi pozadinu u konačnu pobjedu prije nego što hrišćani preduzmu osvajanje Jerusalema."

Džamijska dvorišta, avlije oko tekija, trgovi i sokaci puni su prosjaka. U prvi mah učini se putniku da ovdje ima više prosjaka nego vode, povrća, ptica i zraka. Bogorade starci, žene, djeca, mladići i djevojke. Većina je veoma pobožna i svojim molitvama i zapijevanjem glasno i na svakom mjestu podsjeća prolaznike na prolaznost svijeta, bogatstva i zdravlja. Kao da između blagostanja i bijede, smrti i života, zdravlja i bolesti nema ni jedan korak. Sve je odjednom tu, na sokaku: i sakat i čitav, i ubog i bogat, i bolestan i zdrav. Sve je prisutno i sve je izmiješano. Bogati ovdje kao da nisu uspjeli da svoje blagostanje i udobnost zaštite i ograde debelim i neprobojnim zidovima od očiju siromaha, ni zdravi i veseli da otjeraju kljaste i bolesne iza bedema dobro čuvanih lazareta, rezervata i karantina.

Neupućen čistunac koji ovamo zaluta sa zapadnih strana svijeta, uvjeren da je u njegovom vilajetu sve sređeno, izračunato, prebrojano i predviđeno, on će ostati do kraja svoga puta i

isprepadan i upaničen. Nikada neće razumjeti daje prosjačenje filozofija i nastrana mudrost Istoka. Neće shvatiti da su ovi ubogi i siroti svuda prisutni, da na svakom koraku opominju sretne na puku slučajnost njihovog blagostanja i zdravlja, da ih urazume i pruže im priliku da darivaju i pomognu, da ublaže i pri-teknu. Imućni i zdravi svakog časa mogu biti i dobri i darežljivi, i svakoga dana ponovo iskupljiva svoju slučajnu sretnu sudbinu. To je prilika da pokažu svoj merhamet, jednu od najljepših ljudskih vrlina, da obuzdaju samoživot i oholost, da suzbiju taštinu i shvate prolaznost svih ljudskih poduhvata, namjera i stremljenja.

Imati, ili nemati, primati ili davati, sve se okreće u jednom beskrajnom krugu velikog besmisla ljudskog bitisanja i beznađu svih živih stvorova na ovome svijetu. Samo dobročinstvo, i to neposredno, može ozariti čovjeka i donijeti mu mir, spokojstvo i blaženstvo. Nikakvi veliki programi, ustanove, ministarstva, ni zavodi ne mogu ovome čovjeku sa Istoka zamijeniti radost darivanja i potrebu sa-dake. Kao da ovdje i nema vidljive i određene granice između lica i naličja života i kao da svaki živi čovjek ima pravo i dužnost da prelazi tu ne-vidljivu među svakog dana i na svakom koraku.

Sjetih se odjednom Van Goga i kao sumahnut čitavog dana ponavljam njegove riječi: "Ljudskoj bijedi nikada neće biti kraja..."

Talas pesimizma i dubokog fatalizma obuzeo je čitavu ovu zemlju. Misao da je život zlo i da je bjekstvo jedini mogući cilj, postao je filozofija ovoga svijeta. Svaka nesreća u životu tumačena je kao neminovna predodređenost neba. Bolest se use-lila u njihov način mišljenja i u moć njihovog roda.

ARIJANA

LANJSKI SNIJEG U TEHERANU

Danas je u Teheranu padao snijeg. Običan bijeli snijeg kao u Beogradu ili u Babinoj Gredi. Krovovi i vrhovi Teherana su pobijeljeli. Stanovnici Teherana su se izbezumili.

Snijeg je padao po ružama, po jasminu, po ka-ranfilima. Snijeg je prekrrio čuvene teheranske bašče.

O tim najčudnovatijim baščama na Istoku pisao je još Andre Godar: "Bašča je pravo čudo u ovom podneblju surove i suhe klime. Ona je zaklon od zasvjetljujuće blještave svjetlosti i nesnosne dnevne vrućine. Bašče pružaju dva čarobna osvježenja. Jednu svježinu daju krošnje raskošnog drveća, drugu slatki plodovi sazreli pod tim krošnjama. Ako ovome dodamo još žubor vode onda ćemo razumjeti Persijance i njihovu veliku potrebu za poezijom i mudrošću. Pojava jedne ovakve bašče u jednoj ovak-voj pustinji zaluđuje i čovjekovo srce i čovjekov duh. Ovdje se prvo uredi bašča, pa se tek onda misli na gradnju kuće. Poznao sam jednog starca koji se jednom zaustavio na nekom proplanku i očaran predjelom odlučio da tu ostane do kraja života. Sjedeći pored bistrog potoka odlučio je da napravi ustave i bazene. Procvale su ruže i odlučio je da tu podigne kolibu. Iz svoga doma gledao je Teheran, Rej i zlatne kupole Abdul-Azizove džamije u podnožju Kavkaza. Donio je ovamo svoje papire, divit i tepihe. U svojoj bašči družio se sa zvijezdama, svojim prvim komšijama. Nikad mu nebo nije bilo bliže i prisnije i veće, a njegov čaj nikad mirisaviji, a voljeni pjesnik Hafiz nikad tako savršen. Pola vijeka poslije smrti toga mudraca, ja sam se naselio u njegovu kolibu usred čarobnog vrta."

Išao sam da tražim tu čuvenu kolibu u vrtu jasmína. Od vrta i od kolibe nije ostalo ni traga.

Sada je tamo nekakva ciglana. Ostao je samo pogled na zlatna kubeta džamije Abdul-Aziza u podnožju Kavkaza, Rej i panoramu Teherana u magli.

Prije mene u ovaj grad vrtova dolazili su Cerčil, Staljin i Ruzvelt. Oni su ovamo upali, podijelili zemlju i onda ovdje vijećali iza visokog zida. "Veliku trojicu" dočekali su ovdje sa mržnjom i po-dozrenjem.

Mene je ovaj grad primio ravnodušno i neprimjetno.

Usred Teherana bilo je mjesto njihovog sas-tanka. Avlija u kojoj su vijećali opasana je visokim ružnim zidom od proste cigle. Takav zid mogao sam vidjeti i u Sremskoj Mitro vici ili nekom drugom gradu. Nisam morao ni dolaziti čak ovamo. Iza tog zida je sovjetska ambasada.

Tu su divanila tri čovjeka koji su po nuždi bili saveznici, ali je svaki ispovijedao svoju posebnu vjeronauku. U zagrljaj ih je bacio jedan luđak, ubica i najveći palikuća na svijetu. Dvojica su bili obrijani, a treći je bio brkat. Jedan je pušio lulu, drugi je pušio cigare, a treći cigarete. Dvojica su bili u cipelama, treći je nosio čizme. Jedan je imao leptir-mašnu, drugi je nosio kravatu, a treći je bio zakopčan do grla. Jedan od njih nosio je u ruci štake, drugi je imao štap, a treći je bio golih šaka.

Brkajeljuštiovotku, onaj sa leptir-mašnom tamanio viski, a treći je uzimao lijekove. U mladosti jedan od njih bio je dobar đak i redovno polagao ispite.

Drugi je pobjegao iz vojne akademije, otišao u novinare pa se potucao po Transvalu i bježao iz ropstva. Treći je izbačen iz bogoslovije, zaglavio je u Sibiru i bježao s robije.

U ovoj avliji, ograđenoj zidom, njih trojica su vijećali kako da slome vrat germanskom razbojniku kome se pridružio romanski klovn i samuraj iz Zemlje izlazećeg sunca.

Njihov saveznik bio je jedan hajduk i razbojnik koji se rodio u Bradini kod Konjica.

Izabrali su baš ovu avliju da u njoj ponovo dijele svijet kao staru istruhlu džamijsku hasuru.

Romanskog komendijaša objesili su za noge italijanski partizani u Milanu. Pored vođe klatila se i njegova vjerna Klara Petači. Njoj su iz pris-tojnosti pritegli užetom suknju oko butina.

Germanski satana zapaljen je posljednjom kan-tom benzina koja se zatekla u njegovom paklu.

Skončao je u mračnoj avlijetini na velikim grudima svoje vjerne Eve Braun.

Vrhovni samuraj iz Zemlje izlazećeg sunca prestao je biti božanstvo. Po naređenju generala Mak Artura natakario je civilno odijelo kakvo nose obični činovnici i poštanski službenici.

Katil koji se okotio u Bradini pod Ivan-planinom pobacao je svoje ustaško perje i prerušen u fratarsku

Handwritten text in Arabic script, possibly a signature or name, appearing as two lines of cursive script.

f> A v . ^ .

mantiju motao se i skrivao po mračnim ganjkovima franjevačkih klostera, da na kraju krepa kod svoga pravog amidže generalisimusa Franka.

Franklin Delano Ruzvelt nije dočekaao kraj rata ni slavio pobjedu savezničkog oružja. Na velikoj paradi zamijenio gaje Hari Traman, mali prodavač muških košulja.

Staljinje umro kao slavni pobjednik i otac otadžbine. Prvo je bio zakopan, pa onda otkopan. Zatim, nečujno i tiho kao očuha zatrpali su ga u zemlju kao svakog običnog smrtnika.

Njegova kćerka i moja ezimica pobjegla je iz Rusije preko Okeana i zauvijek otišla u Ameriku da se tamo udaje i škraba protiv bivšeg carstva svoga rođenog oca.

Čerčil je, poslije slavne pobjede u Velikom ratu, neslavno propao na običnim izborima. Za utjehu ostale sumu dugačke cigare, škotski viski i slikarska platna. Na "Kristini" u društvu grčkog bogataša Onazisa i švedske bake Grete Garbo plovio je talasima toplih mora.

Sada je u ovom vrtu napadao snijeg i pokrio perivoje pune katmera i ljubičice. Povremeno osluškujem cvrkut prozebljih ptica pod strehama, pod strehama velike zgrade u bašči. Taj cvrkut umukne pred urlikom automobilskih sirena i neopisive dreke uličnih prodavača.

Oko ove avlije, koju su nekada čuvale najbolje policije svijeta, u strahu od lukavog Skorocenija i njegovih momaka spremnih na sve, danas tumaraju u bujici prodavača i kupaca, fabrikanta, svakojake kerefeka i besposlica, školska dječurlija, majke sa djecom, lopovi, vojnici i sluškinje.

Po pustom vrtu iza stare ograde šeta čuvar i svaki čas se saginje i kupi neke otpatke i papiriće po stazama. Onako usamljen i odvojen od ove ulične vreve i košmara izgleda kao neki veoma pobožni vjernik koji u ujednačenom ritmu obavlja čudan ritual neke davno iščezle magije i religije.

Zagledan u čuvara umalo se ne nađoh pod točkovima velikog kamiona, punog žena, ljudi i djece.

Kamion je bio okićen i pun atleta, kepeca, balerina i pajaca. Kamion je pripadao nekom čuvenom cirkusu koji još samo danas gostuje u Teheranu i najozbiljnije me upozorava da neizostavno još večeras dođem na posljednju predstavu koja će se održati u osam časova

pod velikom šatrom u neposrednoj blizini željezničke stanice. Balerine su bile modre od zime. Pomavile su kao šljive. Pomavile su kao šljive ranke, kao šljive ranke, kruške karamanke.

Jedino čuvar u bašči nije se osvrtao na ovu gužvu koja se začas stvorila ispred ove čuvene historijske avlije. Kao da je jedini on preostao od velikog događaja koji se u ovoj avliji odigravao i kao da je još jedini posvećen u sve što se ovdje zbilo. Kao da je stajao tu da svojim nemuštim jezikom i mističnim pokretima skrene pažnju na smrznuti vrt usred carskog grada Teherana, a u slavnoj zemlji Pahlavija.

Pred nekoliko godina bio sam na Cerčilovom grobu. Sahranjen je na seoskom groblju u parohiji Blendhajm. Na skromnoj ploči piše da mu je tu posljednja adresa: ulica i kućni broj. Seljaci iz okoline počupali su voćnjake i asfaltirali njive da naprave veliki parking za posjetioce čuvenog groba u parohiji Blendhajm. Nikada nisu ni slutili kakvu će golemu fajdu imati od debeljka koji je vodio ratove, nosio leptir-mašnu i ispijao viski preko svake mjere.

Bio sam i na Staljinovom grobu. Da bi se uredio takav parking oko njegove vječne kuće, morala bi se srušiti bar polovina Kremlja.

Na Ruzveltovom grobu nikad nisam bio.

NA PERSIJSKOM BITPAZARU

Jutros su u novinama bile slike trojice mladića.

Bili su veoma lijepi i mladi. Novine pišu da su sva trojica jutros u ranu zoru, poslije čitanja presude, doboša i vezivanja očiju - strijeljani. Mladići su otišli na onaj svijet zato što su krijumčarili i prodavali drogu. Persijske vlasti su neumoljive kad je u pitanju droga. Svaki čas se ovdje neki mladići slikaju za novine.

Meni su ulice Teherana poslije Kabula sive i jednolične. Hipici samo prolete kroz Persiju i gledaju da se što prije dočepaju Afganistana ili

zagrabe čak u Katmandu. Mnogi se ulazeći u Iran od straha obriju i ošišaju.

Teheran ima velike bulevare kao u Moskvi, ili u Parizu. Teheran ima prostrane trgove, veće nego u Rimu. Saobraćaj je možda gušći u Teheranu nego u Londonu. U ovom gradu televizija ima četiri kanala. Teheranu je malo jedan, pa ima dva Hil-tonova hotela. Carski grad Teheran je od dvije stotine hiljada duša poslije rata, danas dogurao na preko četiri miliona žitelja. U carskoj prijestonici ima dućana poput onih u Parizu, lokala kao u Madridu, bioskopa i pozorišta kao u Rimu, ali ja svakog dana odlazim samo na bitpazar - buhlju pijacu.

Sve buhe na svijetu su iste, ali su zato buhlje pijace drugačije.

Gdje god sam putovao tražio sam buhlju pijacu, bitpazar. Na buhljim pijacama se putnik najbolje upozna sa jednim gradom i njegovim žiteljima.

Buhlja pijaca, bitpazar, u Teheranu me je oduševila. Na Istoku putnika zamore silni dvorovi, saraji i velelijepne džamije, kao što na Zapadu umaraju palače i katedrale, a na Sjeveru biblioteke i spomenici velikim sinovima otadžbine. Buhlja pijaca je živi i vječni spomenik malom čovjeku u svakoj zemlji.

U Kopenhagenu sam bio na pijaci gdje se prodaju samo buhe. Mladići i djevojke, čija se koža već izlizala i ispostila od silnih deterdženata i de-zodoransa, kupuju od hipika koji dolaze sa Balkana buhe u kutijama od šibica. Uvozne buhe plaćaju kraljevskim danskim krunama koje imaju zlatnu podlogu i onda uživaju i trnu od zadovoljstva kada se na sjevernom suncu u luci mogu češati do mile volje sretni što nedužnim malim bićima na neki način mogu bar biti od koristi. Ti mladići i djevojke kao da su naučili našu narodnu mudrost da kožuh ne vrijedi ako u njemu nema buha.

U Teheranu, na bitpazaru ima buha koliko god želite, ali ovdje ih niko ne prodaje. Nema još potrebe da se za buhe daju carski iranski rij ali koji isto kao i danske kraljevske krune imaju zlatnu podlogu.

Doskoro sam vjerovao daje najveća i najzanimljivija buhlja pijaca na Bosforu, na mjestu gdje se susreću i u usta ljube Azija i Evropa.

Trebalo je dobiti bar šestomjesečnu stipendiju svoje vlade, ili bar Fulbrajtvu, da temeljito obiđem čitavu pijacu, pa da poslije mjesecima sređujem utiske i podatke da bih nadležnom ministarstvu,

ili nekoj naučnoj ustanovi pri Ujedinjenim nacijama podnio iscrpan referat u buhljoj pijaci. Za tu vrstu naučnih studijskih putovanja, na žalost, ni moja vlada, ni gospodin Fulbrajt nemaju razumijevanja.

Ako ste slavloljubivi i volite priznanja, a niste učestvovali ni u jednom od pravednih ili nepraved-nih ratova, možete kod jednog mudrog Jermenina na samom početku pijace kupiti sve moguće medalje i ordenja za hrabrost svih mogućih slavni i ubojiti armija na svijetu. Stari mudri Jermenin ima čitave kolekcije Hiti ero vih gvozdениh krstova s hrastovim lišćem, s dijamantima i s briljantima.

Jermen ima ordenja turskih sultana, škotskih pukova, velike otadžbinske vojne, Cang Kaj Seka i kanadske konjičke policije. On ima i Ogrlicu velikog krsta Malteškog viteškog reda. Naišao sam i na Orden kralja Zvonimira i na dva naša ordena rada III reda. Prodao mu ih je jedan naš stručnjak koji sada radi u Persiji.

Na bitpazaru ima ćebadi kojima su se pokrivali vojnici Aleksandra Makedonskog što su došli ovamo da popale i opljačkaju, a u zamjenu za sve to da ostave svoj helenizam i recept za kuhanje grčkog ćufteta.

Ako ste hitno pozvani u audijenciju kod nekog guvernera, ovdje možete kupiti: frak, smoking, paradnu admiralsku uniformu sa peruškom na kapi, polovnu papinu mantiju, čalmu posljednjeg kalifa, karabinjersku kapu i bradu zajedno ili odvojeno i cvijeće za suprugu njegove ekscelencije, naravno, sve polovno. Ako niste pozvani sami, ovdje možete dobiti polovnu suprugu na sat, dva, ili čitavu noć.

Nju nećete na večeri predstavljati kao svoju bolju polovinu, nego kao polovnjaču.

Ako ste siročić i ne pamtite svoje roditelje, na bitpazaru možete dobiti dva ili tri polovna roditelja.

Oni će se na svakom mjestu uz vas privijati i na sudu svečano zaklinjati da ste vi njihov jedinac ili jedinica. Ako ste u životu usamljeni, možete roditelje natjerati da vam rode bracu ili seku, ako su još u stanju.

Ovdje ima i sokak u kome se prodaju polovni nadgrobni spomenici. "Za uvijek ucvijeljeni i do groba neutješni" poslije izvjesnog

razumnog vremena uvide da se "njihovi jedinci", "njihova jedina nada i ponos", "njihov dobrotvor i hranitelj", "njihova jedina ljubav", mogu još jednom unovčiti i odnijeti sa groblja u jedan teheranski sokak. Ako niste mnogo voljeli pokojnicu za života, onda joj se još jeftinije odužite poslije smrti. Treba samo izabrati jedan kamen sa polumjesecom, krstom ili Solomonovom zvijezdom i sa njega skinuti ime prethodnika i urezati ime koje želiš. Možete ispisati: ime, prezime, očevo ime, majčino djevojačko prezime, ulicu, broj, mjesto stalnog boravka, koga ima od rodbine u inostranstvu, da li je osuđivan, broj žiroračuna, broj lične karte, broj zdravstvene knjižice, broj vozačke dozvole i broj cipela.

Traćim vrijeme među polovnim stvarima, među polovnim ljudima i sam sam već polovan.

Čitavog dana sebi ponavljam stihove starog dobrog pjesnika Sadija:

O ti, koji si ravnodušan prema bijedi drugoga, nisi dostojan imena čovjeka.

VISOKA ŠKOLA MARIFETLUKA

Izležavam se u svome sobičku u potkrovlju hotela "Parisa" zagledan u umivaonik i veliko razbijeno ogledalo na zidu.

Dodijao mi je i ovaj sobičak i veliko razbijeno ogledalo na zidu i bučni Amerikanci po hodnicima i neki persijski čorbuljaci po sirotinjskim aščinicama.

Dodijao mi je i Teheran u kome se ništa ne dešava - nema ni hašiša, ni borbe pijetlova po avlijama, ni biblijskih staraca po sokacima koji su samo za trenutak umakli iz Starog zavjeta, i do mraka će se vratiti u korice svetih knjiga da u njima prenoće po podovima bogomolja.

Toliki gradovi po bijelom svijetu rastu i raz-vijaju se, pa nikom ništa. Svako hoće da vam pokaže i ponudi svoje Petlovo brdo ili svoj Konjarnik i onda očekuje da mu se divite, da ga potapšete po ramenu ili da ga častite jednom gurabijom ili bar mafišem.

Hoću da odem iz ovog sobička i iz Teherana i da potražim drevnu Persiju, da osjetim njeno srce i vidim cvijetne perivoje dobrih starih pjesnika.

Treba da pokupim prljave košulje i čarape i da sa svojim smotuljkom krenem na jug.

Po deseti put brojim svoj novac - sabirem, dijelim, oduzimam - i vidim da nikako i nigdje ne mogu poći. Nikakve računске radnje na svijetu ne mogu mi pomoći. Banke i dućani su dobro čuvani, a zakoni strogi i užasni, pa nema nikakva izlaza i fajde ni na toj strani.

Jedino mi mogu pomoći marifetluci. Još u svojoj ranoj mladosti studirao sam na visokoj školi marifetluka i apsolvirao sa dobrim uspjehom.

Po cio dan obigravam po carskim ministarstvi-ma i lažno se predstavljam kao veoma ugledan putnik iz Jugoslavije koji bi želio obići njihovu divnu zemlju i doći u dodir sa njihovim divnim narodima. Jednoga dana to mi polazi za rukom.

U bilateralnim razgovorima između mene i vlade njegovog carskog veličanstva sklopljen je i pot-pisan sporazum od obostranog interesa i značaja u dva primjerka: po jedan za svaku visoku stranu potpisnicu.

Vlada njegovog carskog veličanstva obavezuje se sa svoje strane da uglednom i visoko uvaženom gostu iz Jugoslavije (to jest meni) plati putne troškove avionom prve klase za putovanje po zemlji Persiji. Drugo: vlada njegovog carskog veličanstva pristaje da mi plaća hranu (tri obroka dnevno) i smještaj u apartmanima najboljih hotela u gradovima koje budem posjećivao. Treće: vlada njegovog carskog veličanstva stavlja uglednom gostu iz Jugoslavije na raspolaganje i upotrebu automobil sa šoferom i po j ednog svog činovnika u svakom mj es-tu koje budem posjetio.

Druga visoka strana potpisnica (to jest ja) obavezuje se sa svoje strane da će u svim ovim mjestima pomno obilaziti i pažljivo

razgledati industrijska postrojenja, fabrike, željezare, kombinata, svakojake gigante, petrohemiju, hidrocentrale, rudnike i o svemu tome pisati dugačke članke po novinama u svojoj zemlji. Prilikom svakog obilaska biće mi dodijeljeno jedno visokostručno lice koje će me detaljno upućivati u proces proizvodnje i davati mi stručna objašnjenja o dnevnom kopu, proizvodnim kapacitetima fabrika tekstila, utrošenim kilo-vat-časovima, radnom učinku u željezarama, broju radnika, prosječnoj starosti zaposlenih, zdravstvenoj službi u industriji, saradnji nauke i proizvodnje, broju obroka u fabričkim restoranima, stanju higijene na radnom mjestu, prilikama u porodilištima, broju djece u obdaništima i stanju u domovima za stare i iznemogle. Gdje god to bude moguće upriličiće se prijemi i razgovori sa generalnim direktorima, direktorima sektora, šefovima pogona, glavnim inženjerima, načelnicima odjeljenja, dispečerima, sekretarima preduzeća i fabrika, poslovođama i uglednim trgovačkim putnicima. Za sve moje članke koje ću objaviti biću snabdjeven almanasima, godišnjacima, statističkim zbornicima, spomenicima i bogatim zbirkama fotografija i grafikona koji bi bili objavljeni uz moje napise u štampi.

Prilikom potpisivanja ovog ugovora došlo je do malog nesporazuma i prolaznog incidenta između dvije visoke strane potpisnice. Naime, vlada njegovog carskog veličanstva nastojala je po svaku cijenu da me blagoizvoli natjerati da članke pišem odmah i da ih još s puta odmah šaljem i objavljujem u novinama kako bi neposredno provjerila izvršenje visoko preuzetih obaveza druge visoke strane potpisnice.

Međutim, ja sam se lukavo i očajnički opirao njihovom nepovjerenju prema mojoj kao sanaćim veoma uglednoj ličnosti u zemlji i inostranstvu.

Kada sam na kraju razgovora ubijedio drugu visoku stranu potpisnicu da mi je za studioznu i

ozbiljnu razradu godišnjaka, kompleta fabričke štampe, zidnih novina, statističkih godišnjaka i al-manaha potrebno najmanje nedjelju dana u koje vrijeme i ne računam časove i lekcije učenja persijskog jezika na kome su svi materijali štampani, vlada njegovog carskog veličanstva pokazala je svoju visoku milost i razumijevanje položaja u kojem se nalazi druga visoka strana potpisnica, popustila je i potpisala konvenciju između dvije strane potpisnice. Poslije potpisivanja sporazuma običnimhe-mijskim olovkama, izmijenjali

smo cigarete i popili punu džezvu kahve iz šarenih persijskih fildžana.

Tako sam prodao svoju polovnu dušu i izhan-dalo tijelo đavolu (ili na persijskom jeziku - šejtanu) da bih nekako dospio u drevni Isfahan, Širaz, prijestonicu starih pjesnika, Kirov grad u Persepolisu i njegov mauzolej u Persegadenu.

Vidjeću grad čije ime znači - Isfahan - polovina svijeta.

Vidjeću cvijetni Širaz. Vidjeću šatore pod kojima je boravilo preko šezdeset careva, kraljeva, prinčeva, carica, kraljica, princeza, predsjednika država i vlada neposredno pred moj dolazak.

Vidjeću sav jad i čemer što je ostao poslije prolaska hordi Aleksandra Makedonskog od biblioteka, galerija i arhiva u Persepolisu.

Vidjeću mauzolej koji neodoljivo podsjeća na Meštrovićev grob Neznamom junaku na Avali, a pukim slučajem nastao je nekoliko hiljada godina ranije.

Vidjeće se šta ću sve vidjeti.

Prije polaska dokusuriću veliko razbijeno ogledalo u mome sobičku u potkrovlju.

Možda ću udesiti i napukli umivaonik.

PUSTO CARSKO

Carska iranska vlada održala je riječ i poslala me na put po Persiji.

Carska se ne poriče.

Carska se ne odriče.

Pusto carsko!

Jutros, sabahile, probudio me portir i javio da me kola i šofer očekuju pred hotelom.

Pokupio sam svoje jugovinilske zavežljaje, dokusurio veliko razbijeno ogledalo na zidu moje sobe i sjurio se na ulicu. Šofer je bio u plavoj uniformi i imao je žutu dugmad i žute zube.

Umalo ne učinih grub prekršaj reda i adeta pokušavajući da se utrpam na mjesto do vozača. Šofer me osmotri i svojim bijelim rukavicama otvori zadnja vrata crne izglancane limuzine. Očigledno nije bio mnogo iznenađen mojim ponašanjem jer su mu već prije moje narodnjačke želje da sjedim pored vozača, odijelo, čupava bradata glava i moj smotuljak jasno govorili s kim ima posla. Vjerovatno je mislio da sam neki bliski rođak Babaroge, da sam iz Babine Grede, da stanujem u Baba-Višnji-noj ulici i najzad direktan potomak samog Ali-babe i svih njegovih četrdeset hajduka.

Do aerodroma ne progovorismo ni riječi.

Teheranski aerodrom je velik i ja uđoh na kapiju za putnike s besplatnom kartom prve klase. Na taj

ulaz upadaju velikodostojanstvenici i uopće ljudi od ugleda u čaršiji.

U neopisivoj gužvi i galami na aerodromu sjetili se jednog teksta njegovog carskog veličanstva šah-

-in-šaha Reze Pahlavija objavljenog u carskoj knjizi o Persiji: "Odiste se može reći da na Srednjem istoku nikada nije dosadno. Kad god pomislite da se stvari smiruju možete biti sigurni da je to stišavanje pred buru. Možda je još dramatičnija rijeka avionskih putnika koji prelaze preko moje zemlje. Ako ma kojeg dana u godini provedete

kratko vrijeme na teheranskom aerodromu neprestani dolazak i odlazak pripadnika tolikih nacija ostavlja dojam da se nalazite u nekakvom centru za međunarodnu razmjenu. Kao na svakom aerodromu, vidjećete kako svakom avionu poslije slijetanja hita u susret mnoštvo motorizovanih vozila za opsluživanje. Jedan šaljivac je rekao da su u stara vremena jurili da opsluže kamile kad bi stigao karavan iz udaljenih krajeva."

U prvoj klasi iranske vazduhoplovne kompanije najljepše djevojke Persije neprestano nude putnike tatlijama, bijelom baklavom, crvenim kavijarom, viskijem i konjakom, šurupom i šerbetom. Muzika trešti. Neko tužno izvija: "Ej mejhana, mejhana..." što na našem jeziku znači: "E, mehana, mehana".

Pominje i neke bašče, behare, jorgovane i jasmine 1 sijaset naših riječi. Od Teherana do Bosanskog Broda svuda je ista pjesma i svuda su iste riječi.

Cesto umjesto tačke na kraju pjesme je nož.

Sa mnom putuju dvojica bogatih Jermena i dva para otmjenih hodočasnika. Prije posluženja bio je samo jedan Jermenin i jedan hodočasnik sa suprugom. Nikako ne mogu da objasnim kako su u toku leta u kabinu upali još jedan Jermenin i još jedan hodočasnik sa ženom. Gledam kroz prozor i pokušavam da otkrijem putnika koji umjesto avionom leti na tepihu. Tog jutra nijednog takvog putnika nije bilo na liniji Teheran-Bagdad-Isfahan, ili ob-ratno.

Letimo nisko nad nekom pustinjom. Učini mi se za trenutak da sam odnekud pošao na teferič u pakao. Rijetka mala naselja i po koja palma. Ravnim drumom prema zapadu neki mučenik juri na kamili.

Možda je to čuveni bagdadski lopov, koga juri policija slavnog kalifa Harana al Rašida koji još uvijek goni bagdadskog lopova.

Poslije aviona obreo sam se u jednom pravom dvora. Kao da me je duh iz čarobne Aladinove lampe avionom prebacio iz bijednog

hotelskog so-bička u potkrovlju u basnoslovne salone, holove i odaje pozlaćenog hotela "Šah Abaz".

Vidio sam mnoge hotele u svijetu, ali po sjaju i raskoši prednjače hoteli na Istoku. Vidio sam hotel "Tur Hasan" u Rabatu i tada vjerovao da je to najraskošnije konačište na svijetu. Poslije sam otišao u Marakeš i vidio hotel "Mamun", pa sam se predomislio.

Samo odijelo koje nosi običan vratar na ulaznoj kapiji vrijedi čitava bogatstva. Sav u svili, kadifi i zlatu, ličio mi je većma na prvog kraljevog savjetnika ili doajena diplomatskog kora pri svijetloj kraljevskoj kruni, nego nahizmećara. Sav njegov posao bio je da otvara vrata, da se duboko klanja i da prima bakšiš. Sablja kojom je bio opasan mogla bi mirne duše stajati u vitrini kakvog prijestoničkog muzeja. Uvijek sam dolazio u iskušenje da se ja poklonim pred njim, da mu otvorim vrata i da mu ponizno pružim ruku za napojnicu. Mislim da ga to ne bi začudilo.

Sada sam u Isfahanu, staroj slavnoj prijestonici Persije, za vladavine još slavnijih kuća Seldžuka i Safavida. Stanujem u hotelu "Šah Abaz" nazvanom po najvećem vladaru kuće Safavida i još jednom sam zabezекnut pred sjajem i raskoši kojom sam sa svake strane okružen. Američki "Hiltoni" i "In-terkontinentali" djeluju skromno, praktično i skoro-jevički kada se uporede sa ovim čudima Istoka. I sami hodnici ovoga hotela su prave dragocjene et-nografske zbirke sa rijetkim i skupocijenim ekspozatima po nišama i budžacima.

Čitava tri vijeka ovaj hotel bio je čuveni karavan-saraj. Karavan-saraj je zidala sultanija majka šaha Huseina kao svoju zadužbinu na korist i polzu veličajšem otačestvu svome. Bio je najčuveniji karavan-saraj svoga vremena na Srednjem istoku.

Da se obnovi i pretvori u bajku u kojoj se može i stanovati i hraniti utrošeno je šest stotina sedamdeset dvije hiljade časova ljudskog rada, a samo za uređenje jednoga od nekoliko velikih i malih restorana dvadeset hiljada zlatnih indijskih pločica.

Po bazenima plivaju nježne latice ruža, a odaje mirišu na dunje i jeribasme.

Hotel "Šah Abaz" je stjecište umjetnosti svih epoha najmoćnijih carskih dinastija u povijesti Persije: Seldžuka, Safavida i Kadžara. Do maloprije vjerovao sam da su najljepši mozaici u brušenim ogledalima oni u Ćulistanu teheranskom dok nisam vidio duvare "Šah Abaza" u Isfahanu.

Tri puta sam pokušao da izbrojim šadrwane u velikom vrtu zatvorenom među četiri krila slavnoga karavan-saraja i nije mi pošlo za rukom. Jedanput sam brojao do stotine i prestao. Drugi put nisam ni došao do stotine. Treći put sam prešao stotinu.

Ko u ovim odajama sa pozlaćenim kvakama i tavanicama provede bar jednu noć, sanjaće čitave večeri jednu po jednu priču iz "Hiljadu i jedne noći".

JERMENSKA ĆULFA

Carski činovnik koji je došao da me vodi i da mi pokazuje nekakav metalurški kombinat ostao je da obilno doručkuje u basnoslovnom hotelu "Šah Abaz". Ja sam mu utekao preko vrtova.

Danas ću obilaziti jermenske crkve u Isfahanu.

Valja samo preći drevni kraljevski most od trideset i tri luka i naći se na drugoj obali u jermenskom dijelu grada - Ćulfi. Ta ćuprija je čudo od ljepote i neimarske vještine, valjda jedinstvena u svijetu.

Most je dugačak i širok i izdaleka liči na nekakvu džinovsku harmoniku koju su razvukli od jedne do druge obale rijeke. Građena od kamena boje meda ili žutog šećera pa izdaleka izgleda kao ogroman slatkiš koji voda isplače i uzalud pokušava da istopi. Ko ovaj most prvi put ugleda, pomisliće da je to prostrana i velika kuća koju je neki čudak i manijak podizao na vodi umjesto na zemlji.

Noću, kada se na mostu upale svjetiljke, i za-blista sa svih strana, pretvara se u veliku galiju koja je maloprije doplovila iz tajanstvenih južnih mora punih algi, bisera i školjki, i dobrih vila, i ukotvila se nasred Isfahana.

Danju, na suncu izgleda kao raskošna pozorišna sala krcata ložama i galerijama kojoj nedostaju dva krila i pozornica, kao da je graditelju ponestalo kamena, mašte i novca, pa je nazidao samo trećinu zamišljenog zdanja.

Idem preko ove ćuprije u Đulfu zagledan u virove Zajenderuda i mislim na Drinu i njenu ćupriju. Nikada neću preći ni preko jednog mosta da se ne sjetim Andrića: "Navaljivale su na njega i na kasabu... Poplave i bolesti, ratovi i terori, bune i nasilja, a njegova postojanost je učila: daje život neshvatljivo čudo jer se neprestano troši i osipa, a ipak traje i stoji čvrsto kao na Drini ćuprija."

Vidio sam mostove na Tibru, mostove na Nevi, mostove na Temzi, na Dunavu, na Seni, ali Zajenderud je zasvođen najljepšim prijelazom. Da islam nema još hiljadu drugih čuda, vrijedilo bi u ovaj grad doći samo zbog ovog mosta. Jedino je neimar Hajrudin napravio na Neretvi još veće čudo.

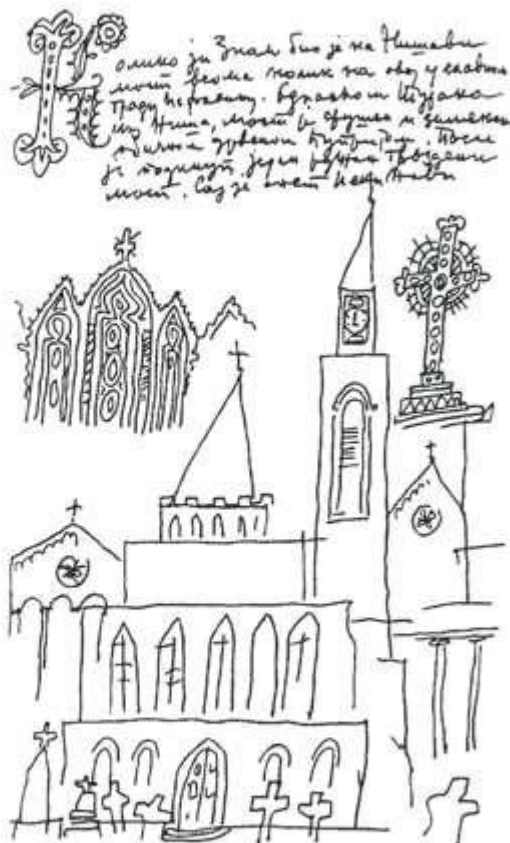
Hajrudinu je pošlo za rukom da jedne noći skine sa neba mlad mjesec i pokloni ga Neretvi. To čudo se nikada, nikome, nigdje na svijetu nije desilo.

Sjetih se ovdje jednog velikog Mostarca koji je pjevao na divnom jeziku slavni Persijanaca.

Sjetih se njegove gazele o šehar Mostaru.

Bio je to Derviš-paša Bajezidagić. Učio je nauk u Stambolu pred Suudijem "kome nije bilo premca u poznavanju persijskih klasika". Bio je sultanov savjetnik i "išao je za sudbinom ili ga je sudbina gurala pred sobom". Poginuo je u jurišu na neprijatelja na Kovin Adi kod Budima hiljadu šest stotina treće.

Podigao je u mahali Pothum džamiju i uz svoju zadužbinu sazio je biblioteku. To je bila druga javna knjižnica onoga vremena u Mostaru. Inače,

bio je čuven i sa svojih mnogih dobrih i bogou-godnih djela.

Mimar Hajrudin bi bio veoma sretan dajda ikada čuo njegovu gazelu o Mostaru:

Ko bi mogao opjevati redom

Sve ljepote divnoga Mostara?

Zar se čudiš, srce, što ga ljubim Sa ljubavlju sinovskoga žara?

[•••]

S dvije kule velika ćuprija

Pružila se preko rijeke čarne,

Te sa svojim velebnijem lukom

Pričinja se poput duge šarne.

Neka je vječna slava i hvala neimarar Hajrudinu što Mostaru napravi ćupriju neviđene ljepote kao srebreni polumjesec iz kojega je na dugom putu od neba do Zemlje ispala mala sjajna zvijezda.

Jermeni su počeli da se naseljavaju u Isfahan kada je na prijesto Persije došla čuvena kuća Safavida koja se pročula u svijetu mnogim slavnim podvizima, naročito za vlade mudroga šaha Abaza Velikog. Velikom graditelju Isfahana trebali su dobri majstori i vrsne zanatlije, a Jermeni tada nisu imali premca u svijetu. Neka ulema i skućeni duhovi pružahu otpor dolasku ovih hrišćana u carski Isfahan, ali brzo se i oni uvjeriše da je to vrijedan, čestit, vješt i radin svijet. Kako su ovi hrišćani iz dana u dan potvrđivali i uvećavali svoj ugled i dobar glas, tako je i šah Abaz Veliki povećavao svoje povlastice novim građanima prijestonice. Početkom sedamnaestog vijeka carska hazna dala je silne pare da se u Đulfi podigne velika crkva Svetog Betlehema. Docnije je šah Abaz sagradio još 12 hrišćanskih bogomolja nadomak muslimanskih džamija Isfahana. Jermeni su

sticali sve više prava u Persijskom Carstvu, tako da su sami birali svoje guvernere, sudije i policijske oficire. Bliski saradnici i saveznici samoga šaha bili su ugledni jermenski bogataši Kodža Petros Validanijan i Kodža Avertiki.

Đulfa i danas liči na veliku cvijetnu bašču po kojoj su skrivene male bijele kućice. U njima i danas na miru i u poštovanju žive Jermeni i njihove porodice. Persijanci su sigurno najtolerantniji narod Azije. Oni su još prije hiljadu godina osjetili svu netrpeljivost Arapa na svojoj koži, na svome tlu i u svojoj vjeri i kulturi. Prije dvije i po hiljade godina ovaj veliki narod imao je vladara koji je propovijedao trpeljivost i suzdržljivost, zabranjivao nasilje, zločine i prevođenje zarobljenika u vjeru pobjednika. I danas u ovoj zemlji žive jedni pored drugih muslimani, Šiiti, i Suniti, hrišćani, Jevreji, Asirci, Arapi, Zoroastristi, Kurdi, Nestorijanci kojima su nekada pravoslavni gospodari Carigrada čupali noseve, sjekli uši i ubijali ih kao pse.

Ulice Đulfe su čiste i sjeno vite. U hladu palmi naziru se dućani i radionice trgovaca i zanatlija.

Ulicom prođe pokoji automobil, ali tiho i pažljivo da ne naruši mir ovog jermenskog grada hodočašća.

U porti crkve Svetoga Đorđa, koja je veća od porte Saborne crkve u Beogradu, lete jata golubova.

U avliji su kamene klupe po kojima se odmaraju stari bradati vjernici. Oni kao da su na trenutak sašli sa fresaka obližnje crkve i došli u portu da se malo odmore od napornog stajanja na zidovima, pa će se za Večernje opet vratiti u Božiju kuću, popeti na duvar i nastaviti da služe svojoj vjeri i zakonu.

Pod crkvenom kupolom je mala otvorena kapela koja više liči na ljupki paviljon u vrtu, nego na strogi spomenik Bogu. U kapeli su dva sveta kamena koja su Jermeni ovamo prenijeli dolazeći čak iz Erivana. U bogatom ikonostasu koji uopće ne podsjeća na Vizantiju, nego je izvoran i nalik samo sebi je i mala slika Kodža Petrosa Validanijana u bogatoj nošnji sa dugačkim brkovima. Podsjeća me

odnekud na Vasu Carapića ili na nekog drugog vojvodu iz Prvog srpskog ustanka. Oči Kodže Petrosa su krupnije, crnje i pametnije nego i u jednog živog stvora koga sam do sada sreo u životu.

U crkvenom muzeju na kraju porte su slike crkvenih dostojanstvenika, majstorski urađene i bogato uramljene. Držanje ovih svetih ljudi je puno skrušenosti i bojažljivosti. Nema ni traga od poze i nametljivosti vaseljenskih patrijarha u zlatu i svili po zidovima patrijaršije u Fanaru na Zlatnom rogu.

Tu su i dragocjenosti crkvene riznice, ali se ja kao nehrišćanin slabo snalazim u njihovoj namjeni, obliku i vrijednosti.

Odjeljenja namještaja pokazuju bogatstvo i dobar ukus ovog starog naroda. Tu nema nijedne ruž-

ne, glomazne i bezvrijedne stvari koja bi smetala osjećanjima mjere i namjere.

Na počasnom zidu je veliki triptih iz života šaha Abaza Velikog. Šah Abaz u lovu. Šah Abaz prima ambasadore na carskom dvoru. Šah Abaz na čelu svoje neustrašive konjice.

Kao varalica i krivac prošao sam pognute glave ispred portreta šahin-šaha Reze Pahlavija, misleći šta li sada radi onaj carski činovnik koji je ostao za doručkom u mome hotelu dok sam mu ja umakao preko vrtova.

Ni carici nisam imao obraza da pogledam u oči.

Jedino sam se zagledao u divnog mališana, pri-jestolonasljednika Persije tražeći u njegovim dječijim očima oproštaj za moje podvale i nedjela.

Vjerujem da bi i on makar iz nestašluka učinio isto što i ja.

VRIJEME PJESNIKA I DAVNIH JUNAKA

Carski činovnik koji me prati na putu po Persiji najzad se urazumio i prestao silom da me vuče po fabrikama i raznim gradilištima. On mi još jedino pravi društvo za obilnom trpezom ujutro, u podne i uveče.

Tri puta dnevno zajedno čitamo hotelski jelovnik i kao po dogovoru opredjeljujemo se za naj-skuplja jela i pića.

Danas smo sastavili ručak i večeru ne ustajući od stola. Između dva čitanja jelovnika, carski činovnik ugrabio je priliku da mi ispriča nešto o čuvenom šahu Ismailu i bici kod Calderana.

Upamtio sam da je bitka kod Calderana u persijskoj Jermeniji bila tačno četiri vijeka prije još čuvenije bitke na Kolubari i da su je vodili sultan Selim i šah Ismail.

Juče sam dugo stajao pred slikom bitke u dolini Calderana. Slika je na zidu jedne carske palače u Isfahanu. Slika je velika i zauzima čitav jedan zid raskošne dvorane za prijem ambasadora i poklisara.

Odavno ne pamtim da me je nešto tako uzбудilo i očaralo. Sliku je svakakao pravio neki od naj-darovitijih učenika Kemaludina Behzada, najvećeg persijskog slikara, prvog iranskog portretiste i osnivača čuvene umjetničke škole u Heratu.

Prvih nekoliko trenutaka nikada ne bih zaključio da ta slika treba da dočara nekakvu bitku i nemi-losrdan obračun dva protivnika - otomanskog sultana i persijskog šaha. Prije bi čovjek pomislio da su se izvrnule i pomiješale dvije velike kutije pune šarenih bombona i svakojakih šećerlema u neki predio po kome žive paunovi, papagaji i rajske ptice, nego da je to borba dva ljuta dušmanina.

Slika većma izgleda kao odlazak dvije klape veseljaka i kićenih svatova na teferič na kome će biti đakonija, svirke i pjesme sve do "zore rane, dušmanina moga", nego na ljuti mejdan gdje će vrela krvca liti "cio ljetnji dan do podne".

Obje vojske odjevene su raskošno i šaroliko.

Slikar se potrudio da otomanski sultan ispadne nekako krupnije i stasitije od persijskog šaha. Sultanovi brkovi i brada su duži, a od svilenog turbana na njegovoj glavi mogle bi se sašiti haljine za šaha i čitavu njegovu pratnju. Slikar kao da je svjesno precjenio neprijatelja, da na kraju niko ne bi mogao potcjeniti pobjedu persijske vojske. I jedni i drugi ratnici su u nekom krajoliku posutom zvjezdanom prašinom.

U toj zvjezdanoj svjetlosti punoj cvijeća i svakojake rajske flore koja naoko podsjeća na peru-niku, lijepu katu, šeboj i vitku sevlju, nebo je prozračno plavo i bez trunke izmaglice, a kamoli "tam-nih oblaka i vranih gavrana". Zaista, nema nikakve sličnosti sa litografijama starih knjižara sa Zelenog venca Tome Jovanovića i Vujića, koje prikazuju prizore iz srpsko-bugarskog rata na kojima se sve dimi i puši.

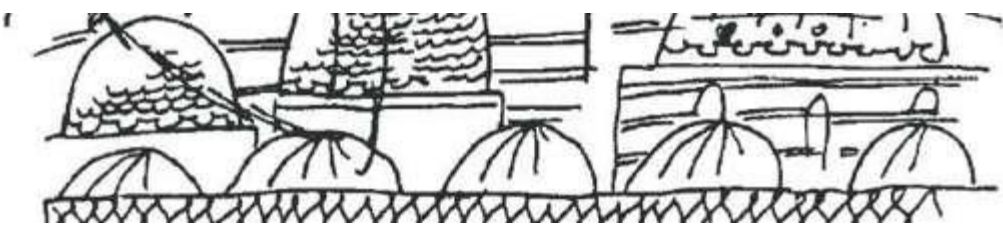
Vojnici jašu na ružičastim, modrim i ljubičastim konjima kojima se pridružio i poneki Damjanov zelenko. Oko konjanika su crveni, bijeli i žuti hrtovi i sijaset nekakvih nebeskih kokošaka i ostale pernate živine iz rajskih perivoja. Kao da je čitavu priču o krvavoj bici u dolini Calderana izmislio nekakav dženabet, pošto je umjetnik sliku završio i otišao za svojim poslom. Carski činovnik mi je suznih očiju pričao o šahu Ismailu, gospodaru vjernika sve od Amurdarije do Eufrata, vladaru u čijim se žilama miješala krv Muhammeda sa krvlju vizantijske princeze, velike gospođe Despina, vojskovođi i pjesniku, imamu bratstva Siita i jednom od najvećih mistika islama.

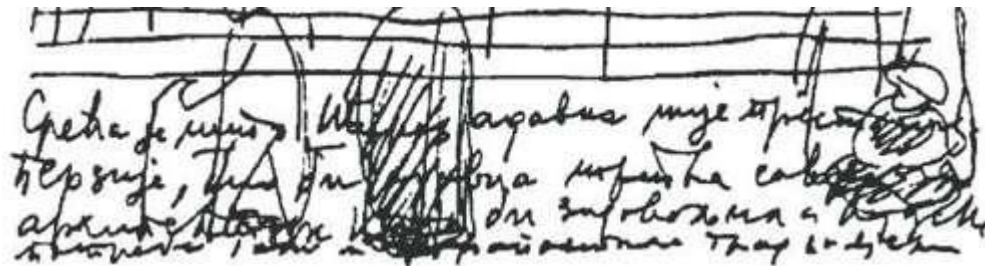
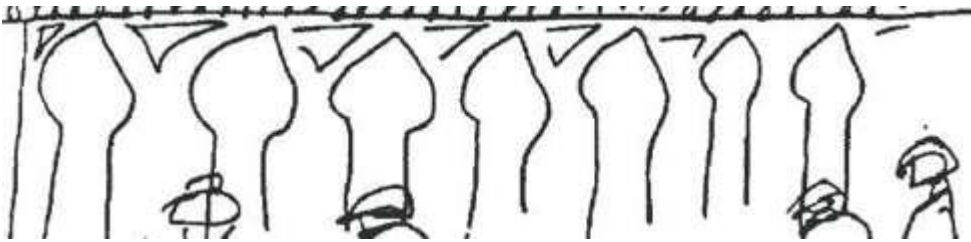
Carski činovnik nijednom riječju nije pomenuo sultana Selima Javuza, potomka Osmanova.

Drugi dio priče o dolini Calderana saznao sam nekoliko nedjelja kasnije čak u Istanbulu. Taj dio mi je pričao jedan turski republikanski činovnik na bogatom ručku u restoranu na padinama Zlatnoga roga. Terasa toga skupog restorana bila je okrenuta prema veličanstvenoj Džamiji Selimiji, zadužbini sultana Selima Javuza, oca sultana Sulejmana Veličanstvenog.

I turski republikanski činovnik suznih očiju pri-povijedao je o caru Selimu, jednom od najvećih turskih pjesnika i slikara. U njegovoj priči

car je bio visok, energičan i preduzimljiv. Volio je lov i oružje. Za republikanskog činovnika ovaj sultan bio je pametniji od svakog drugog vladara. Za njega je on bio i hrabriji i razboritiji i od svakog predsjednika republike. Zanemarivao je zadovoljstva trpeze i čari haremskog živovanja. Noći je provodio či-

tajući debele historije i stare kalendare. Volio je da se prerušava u prosjaka i zalazi u bezistane i svakojake budžake i da provjerava kako se sprovodi strogo slovo šerijatskog zakonika. Njegove izvanredne slike dospjele su u čuvene umjetničke riznice Venecije. Najzad, do nogu je potukao hvalisavog persijskog šaha Ismaila, ne da bi osvojio Persiju, nego da bi kaznio mrsko nevjerničko bratstvo Siita.

Prije bitke u dolini Calderana sultan turski uputio je kratko pismo šahu persijskom: "Ismaile, puhadžij o! Ti si me svojim bezobrazlucima natjerao da se pojavim pred tvojim granicama.

Već nedjeljama jezdim da pronađem tebe ili tvoju vojsku. Ako drhtiš od straha, pozovi ljekare da ti pomognu i date njegovu. Poslušaj me: Zamijeni kacigu feredžom, umjesto pancira razapni sunco-bran, i, aman, prestani već jednom da vladaš."

Uz pismo sultan je šahu poslao skupocjene ženske haljine od svile i kadife, vezene srmom i zlatom.

Turski republikanski činovnik odveo me je do sultanovog turbeta pored džamije i uz put mi re-citovao stihove dugačke elegije paše Zade ibn Ke-mala:

Učinio je velike stvari za kratko vrijeme i njegovi

lovorovi vijenci prekrili su zemlju svojom sjenkom.

Bio je sunce svoga vijeka i jarko sunce poslije podneva.

Oplakujemo velikog vladara Selima.

O pero i mač žale ga podjednako.

Turski republikanski činovnik pročitao mi je i epitaf na grobu koji je za života napisao sam Selim: *Ja sam bio nekada veliki Selim koji je potresao zemlju.*

Ja sam onaj koji traži kavgu čak i poslije smrti.

Moje tijelo leži u ovom malom grobu.

A moj duh još neprekidno luta i misli na rat.

Turski republikanski činovnik nijednom dostojnom riječju nije spomenuo persijskog šaha Ismaila.

Ja sam i u Isfahanu i u Istanbulu neprekidno mislio na veliku sliku u carskoj palači na kojoj je neki daroviti učenik velikog umjetnika Kemaludina Behzada naslikao vojske u bici na Calderanu. Ratnici na slici veseli su i lijepi.

Kao da nikada niko nikome na ovom bijelom svijetu ni ružnu riječ neće kazati, a kamoli od nečije ruke poginuti.

DOLINA PLODNOG POLUMJESECA

Jutros smo "prije zore i bijela dana" otišli u fabriku taksijem. Taxi je bio nebesko plavetne boje kao i hiljade ostalih taksija u Isfahanu. Taksista je bio punačak i brkat veseljak i ne bi me iznenadilo daje rekao daje porijeklom Nišlija ili Leskovčanin.

Imao je sat i lanac i vozio nas je u bescjenje. Na glavi je nosio šubaru od astrahana i uši su mu bile pune pamuka. Od tog silnog

pamuka mogle bi se isplesti dobre čarape i napraviti bar jedan dječiji jorgan.

Jurili smo nekim ružnim i neuglednim dijelovima grada skorašnjeg porijekla kojih kao i obično nema ni u jednom turističkom prospektu. Ovi sokaci bili su puni najamnih kućerina na orijentalni način.

Onako neispavan i mahmuran, zapamtio sam da smo se probijali između nekih silnih pletara punih voća, povrća i svakojakih zerzevata i izbjegli nekoliko opasnih sudara sa kamilama, konjima i autobusima. Iz kapija su kuljala djeca. Svaka ova kućerina ličila mi je na školu punu đaka. Te kuće bile su kao ogromne lubenice, pune košpica koje je neko iz nehata tresnuo o zemlju i onda otišao za svojim poslom.

Pred kafanama su sjedjeli ljudi, pušili prve jutarnje nargile, pili mirisavi zeleni kineski čaj i bili neobično zamišljeni za ovo doba dana. Neki su igrali šeš-beš. Šeš-beš je prastara persijska igra i igra se i dan-danas u mome Konjicu, daleko odavde na zapad, pa onda na sjever, čak do hladnih zelenih voda Neretve. Putnici, vojnici, trgovci ili carski činovnici prenijeli su ovu zanovijetnu igru iz doline plodnog polumjeseca čak do bosanskih i hercegovačkih kasaba u dalekom balkanskom vilajetu na sjeveru do zemlje Rumelije i zapadno do Srbis-tana.

Carski činovnik me uz put uvjerava kako je sva mudrost svijeta došla sa Orijenta i nikako da mi objasni kako se i on obreo na Istoku. Ipak, u jedno sam siguran, ograda je izmišljena na Istoku.

Visoki zidovi kojima su ograđene ove kuće na Orijentu imaju višestruki smisao. Prije svega, dvorište je postalo još jedna odaja dobro skrivena od urokljivih i radoznalih očiju stranaca. Ona postoji da sakrije siromaštvo ubogih od očiju silnika, ali isto tako i da zakloni bogatstvo i raskoš moćnih od očiju zavidljivaca i pakosnika. Visoki sivi zidovi oko ovih kuća u Isfahanu su jednolični i ne govore ništa putniku kao da su se zarekli svojim gospodarima da nikome i nikada neće odati tajnu koju svojim nabojem čuvaju.

Na moje vapijuće molbe činovnik se smilovao i svratismo u jednu kafanu na čaj i prve jutarnje nargile. Ja sam uzeo nargile sa duplim slojem tumbećije. Tumblećija je naročiti persijski duhan u listu koji se puši na nargilu. Njegov miris i hladan dim koji prolazi kroz vodu ujutro izaziva blagu prijatnu vrtoglavicu koja čovjeka natjera da mudro odustane od svake dnevne aktivnosti i naporna posla i da se blaženo preda carstvu snova, blage obamrlosti

972

19

tm^fl

i stanju utrnulosti. Jak zeleni kineski čaj takvo mudro stanje i raspoloženje svojim mirisom i ukusom samo još više podstiče. Činovnik je samo strepio da ja ne poručim još jedne nargile i još jedan crveni čajnik ukrašen gušterima, aždahama i svakojakim zelembaćima i stalno je gledao u svoj ručni sat ruske proizvodnje.

Sa kafanske terase pružao se pogled na okolna pusta i siva brda koja okružuju Isfahan i na dvorište neke radionice u kojoj se prave kore za pitu. Po dvorištu se muhalo desetak ljudi u bijelim mantilima kao kakvi bolničari. Po njihovu broju i užurbanosti mogao sam mirne duše zaključiti da Persijanci vole pitu i da je troše u ogromnim količinama. Po okolnim brdima mogao sam zaključiti da sve što se zeleni, miriše i šareni u Isfahanu, donijela je, posadila i odgajila ljudska ruka. Svi ti silni mirišljavi vrtovi i perivoji nikli su u pustinji i samo je silna ljubav prema ljepoti, zelenilu i cvijeću ovaj grad pretvorila od gole ledine u bujnu gradinu punu svakojakih šarenih ptica pjevačica i marljivih pče-lica. Zujanje pčela čuje se i na ovoj kafanskoj terasi u ubogom predgrađu Isfahana oko silnih saksija cvijeća koje skoro sprječavaju pristup kafanskim stolovima. Nigdje na Zapadu nisam vidio grad koji ima toliko raznovrsnog cvijeća, osim možda Sevilja u Španiji. U Sevilji im nije dosta što su sve avlije zasadili cvijećem, nego su čak i sve zidove kuća ukrasili saksijama.

U blagoj jutarnjoj izmaglici pojavilo se sada i plavo kube Lutfulahove džamije i vitka minareta Kraljevske džamije koja se na povjetarcu klate.

Izgubljena u izmaglici i odvojena od velikog trupa džamije, izgledala su kao dva velika jarbola neke bogate galije koja je zalutala i nasukala se u velikoj bašči kada se more naglo povuklo i sakrilo se od nje čak u Persijski zaljev. Ili su minareta bila bar kao dvije luksuzne držalje oko skupocjene mastioni-ce koja se nije mogla ni nazrijeti a kamoli razgovijetno vidjeti.

Lutfulahova džamija koja se svakog časa sve jasnije vidjela majstorsko je djelo skoro nestvarne ljepote. Gradio je neimar Mohamed Reza Isfahani koji se i kaligrafski potpisao u jednoj niši kao "skromni, ponizni i siromašni zidar što moli za milosrđe Božije,

kao sin bogobojažljivog majstora Huseina", mjeseca ramazana, desetog dana godine 1028. po Hidžri, ili 1618. po našem računanju vremena.

Ta jedinstvena bogomolja podignuta je u vremenu Safavida, za vlade šaha Abaza Velikog, kao carska džamija koja nema minareta ni predvorja i služi za molitvu samo caru i njegovoj porodici.

Ime je dobila po velikom šiitskom šeiku Lutfulahu nadarenom propovijedniku Alijinog bratstva koji je ovamo došao, skromno živeći od milodara, čak iz dalekog sela Džebeljamila negdje u planinama Libana i zauvijek se nastanio u ovoj Dolini plodnog polumjeseca. Voljen i poštovan u narodu, pod vi-sokom zaštitom velikog šaha, zaslužio je da carska džamija ponese njegovo časno ime, ime prvoga među slugama Božijim u prostranoj šahovoj carevini.

Zaista Isfahanu nedostaju samo Trebević, Vrelo Bosne, Hrid i Bakije da bude najljepši grad na svijetu.

Častio sam carskog činovnika i taksistu po jednom gurabijom i bio odveden u fabriku tekstila.

U fabrici nas je dočekaao direktor, veoma uglađen čovjek i raspitivao se za Paraćin u kome je bio prije dvije godine.

U fabrici sam vidio mnogo mašina, a još više ljudi, žena i konca.

Na koncu konca sve je bilo na elektriku.

SLUGINOG SLUGE SLUGA

U mome luksuznom hotelu nema ni dvadesetak gostiju. Bar polovina su, poput mene, osvjedočeni prijatelji persijskog naroda. Mi tu džabe stanujemo, jedemo, pijemo i zanovijetamo. Osim toga, svaki od nas ima po jednog svog carskog činovnika pri ruci i na usluzi.

Ostali hotelski gosti su: jedan bogati Amerikanac koji čega god se prihvati to odmah pretvara u sendvič. Supe i čorbe redovno odbija,

pošto su nepodobne za pravljenje sendviča. Čak mu je i glava s vremenom postala kao crveni sendvič između dva velika uha. Zatim: tu je ijedan stari njemački bračni par koji se od duga života i duga braka pretvorio jedan u drugoga. U stvari oni i ne izgledaju kao muž i žena, nego kao dvije stare sestre bli-zankinje. On je nekakav slavni arheolog koji je pošao čak na kraj svijeta da otkrije kakvu nepoznatu ledinu, da je raskopa i na njoj pronađe neke po-razbijane starudije koje će senzacionalno promi-jeniti tokove svjetske prošlosti. Tu je i nekoliko Čeha koji uvijek u grupi dolaze na doručak, ručak i večeru i uvijek zajedno ustaju i odlaze. Ima i jedan probisvijet koji se uvijek nađe u svakom luksuznom hotelu na svijetu kao obavezan inventar neodređene nacionalnosti. Prvo sam pomislio da je Spanac, pa Italijan, pa Argentinac. Na kraju se ispostavilo da je Bugarin. On je uvijek sam za stolom, svima se ljubazno javlja i strpljivo čeka proljeće kada počinje turistička sezona bogataša iz čitavog svijeta.

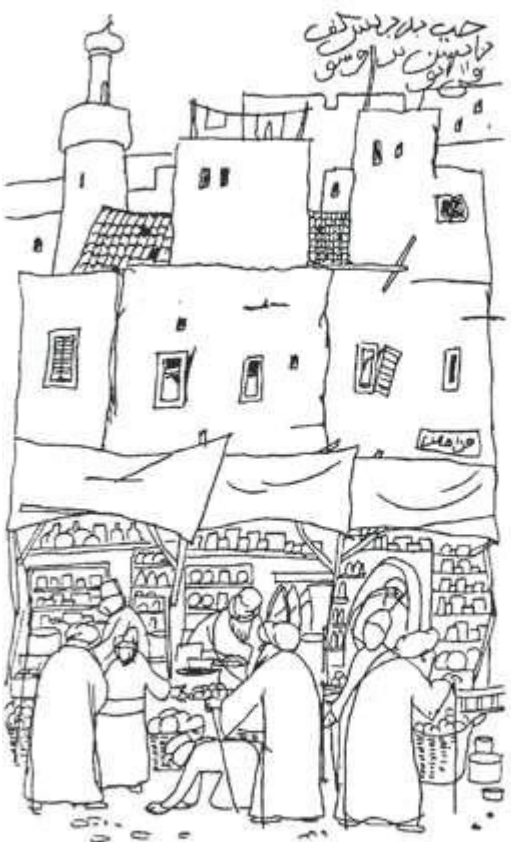
Pored nas, strahovito prorijeđenih hotelskih gostiju u ovom velikom i skupocijenom konačištu živi i radi na buljuke raznih vratara, čuvara, služitelja, slugu i hizmećara.

Odvajkada na Istoku i sluge imaju svoje sluge, a postoje i sluginih slugu sluge. Sve je to u nekom volšebnom spoju vezano bez početka i kraja kao nekakav azijski lanac svetoga Antuna da na kraju ipak ispadne da smo svi mi sluge Božije.

Kao što sluga ima svog gospodara, tako i gospodar ima svoga slugu, ali i sluga postaje gospodar kada i on uzme slugu. Na kraju puta svi su isti, svi su u isto vrijeme i gospodari i sluge.

Kada neko ima slugu, on istovremeno posjeduje mnogo stvari za koje bi u Evropi ili u Americi morao davati silne pare. Imati slugu - znači imati na jednom mjestu i u jednom komadu kuhara i sudoperu, mašinu za pranje, usisivač za prašinu, sobaricu, ventilator, nosača kabastog tereta, mašinu za mljevenje mesa, lift za smeće, mašinu za šivanje, i ako je gospodar ženomrzac, bračnog partnera, a ako je ženstven, neumornog muža. Zato se na ovim stranama niko ne ljuti što je sluga, nego što se trudi da kao sluga zaradi svog slugu i tako i on postane nečiji gospodar.

Sva ta silna kućna mašinerija koju sam ovdje nabrojao, u Evropi je mnogo skuplja osjetljivija i kvarnija od jednog običnog hizmečara.

Sinoć je u mom hotelu bila neka svečana večera, neko veliko slavlje.

Posluge je bilo pet puta više nego gostiju. Sve je radilo kao sat. Bio je pravi teferič: stati pa seiriti.

Počelo je ispred velike hotelske porte. Pomoćnici pomoćnika glavnih kapidžija otvarali su po dvojica vrata sa svake strane automobila. Na

svaka vrata po jedan momak. Do njih su stajali drugi koji su se samo neumušto duboko klanjali. Onda su dva bogato livrejisana momka blago podignutom desnom rukom pokazivala velika osvjetljena ulazna vrata hotela da, valjda, nekom zabunom i nespo-razumom otmjeni gosti ne bi ušli u hotel preko tavana, ili na podrumске prozore. Po trojica vratara u srmom vezenim dolamama i sa pozlaćenim sabljama stajali su ispred kapijskih kanata duboko podignute glave i nepovijeni u struku držeći svoje sablje na pozdrav. Iza vrata zvanice je sačekalo nekoliko hotelskih službenika u bijelim frakovima i višestrukim niskama akselbendera.

U portirnici je stajalo pet ljudi. Oni su za ovu priliku svoja odijela pozajmili od nekih velikih pa-pagaja.

Ispred liftova bili su kepeci crne puti koji su ovamo dovedeni čak iz žarke Afrike. Kepeci su bili obučeni u galabije, a na glavi su nosili kao snijeg bijele turbane.

Zvanice su poslije prošle kroz špalir u zeleno obučenih sobara u bijelim keceljama i crvenim kapi-cama na glavi. Dok je trajao mimohod, šef sobara držao je u ruci veliku metlu načinjenu od paunovog perja na srebrnoj dršci.

Svirale su nekakve persijske koračnice i budnice što su ih još u prošlom vijeku prenijeli na Balkan češki kapelnici i uveli u garnizone po Srbiji ili u regimente po Hrvatskoj i u Kordunu, doduše malo izmijenjene.

Tek pred ulazom u svečanu blagovaonicu stajao je direktor okružen najbližim saradnicima. Svi su bili u crnim frakovima. Direktor se sa svakim gos-tom ljubazno pozdravio, pripitao za zdravlje i duboko se poklonio. Da bi sve to ispalo što otmjenije, direktor je zapitkivao na francuskom, a zvanice su odgovarale, takođe, na francuskom. Ili su možda sve činili radi mene da bih se i ja nekako snašao ili bar nešto razumio u ovom čudu.

Dva kicoša su naglo otvorila velika dvokrilna vrata pri dnu trpezarije. Na vratima se pomolio ogroman kuhar od glave do pete u bijeloj

haljinki.

Na kantar u bi bio teži i od samog Ali-babe lično i bar polovine njegovih hajduka. Preko grudi visila mu je lenta nekog odlikovanja koje je zaradio u šerpama, tiganjima, tepsijama i tendžerama širom Persijskog Carstva i njegovih neizbrojnih ognjišta, ražnjeva, štednjaka i roštilja.

Glavni kuhar bio je u pratnji svojih najbližih saradnika.

Direktor je svakoj zvanici predstavio glavnog kuhara. Glavni kuhar i zvanice poklonili su se jedni drugima. Poslije rukovanja i klanjanja kuhar se kao kakav kralj uzdignute glave i okružen pratiocima vratio u svoje mirisavo kraljevstvo puno raznih mirodija, sosova, preliva, sutlijaša, tufahija, červiša, ćevapa i pilava.

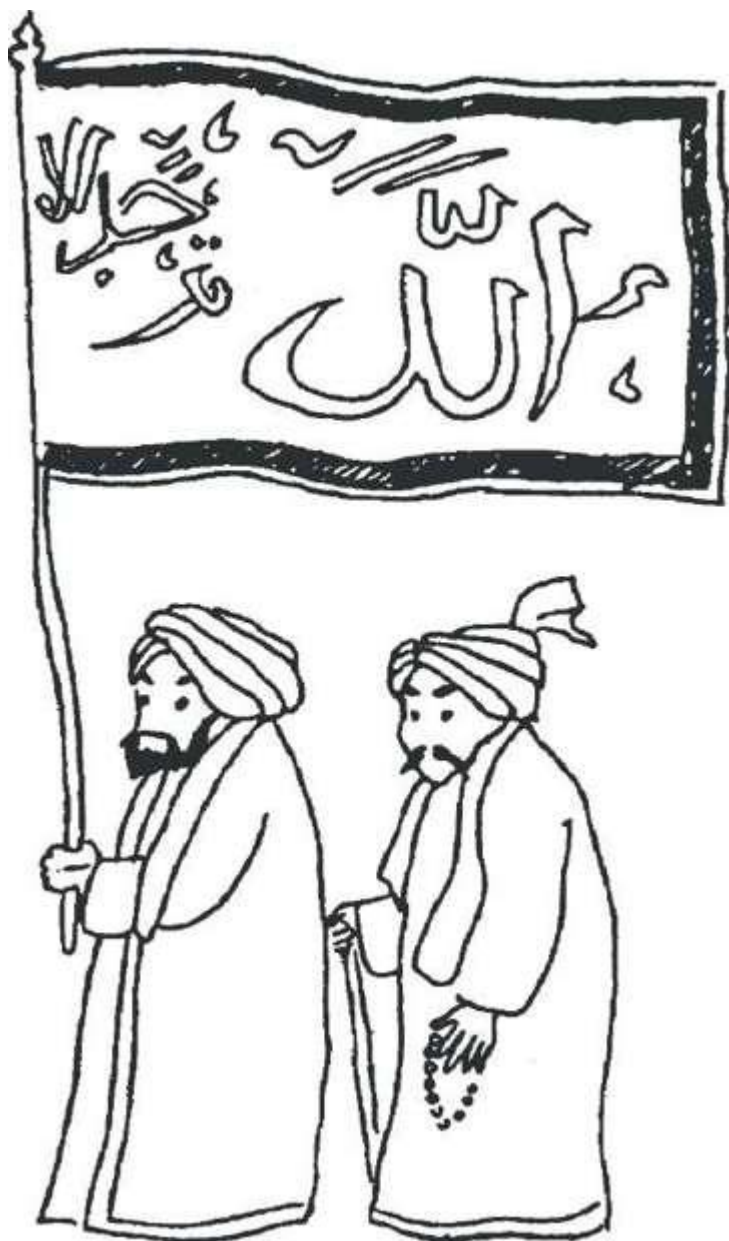
Ovu salu sam začudo sinoć prvi put vidio. Na sredini bio je veliki sto prepun cvijeća kao da će gosti te večeri jesti samo biljke. Pored cvijeća svjet-lucale su svijeće. Svijeća je bilo toliko mnogo kao daje umro neki vaseljenski ilijerusalemki patrijarh pa mu opijelo umjesto u hrišćanskoj crkvi drže na muslimanskoj sofri među nevidljivim sahanima i kašikama.

Iza svake stolice stajala su po tri kelnera u crnim smokinzima i većma su izgledali kao mladi đakoni koji će odgovarati na jektenija u svetoj liturgiji za rajsko naselje starog prvosveštenika, nego na čeljad koja treba da usluži samo po jednu zvanicu. Bilo mi je čudno da se tu nisu zatekli i kelneri iz Harun al Rašidovog vakt i zemana, koji bi nekakvom svojom mašinerijom pripomagali gostu da žvaće i lakše guta zalogaje.

Duž zidova svečane trpezarije stajala je opet neka služinčad u besprijekornom poretku. Za njih nisam uspio da odgonetnem zašto su tu i čemu oni služe, osim da nas bude više, i još više, i previše.

Velika odaja ove svečane sale bila je od poda do tavanice, pa onda i tavanica u ogledalima. Da to nisu posebna ogledala izgledala bi kao dvorana za grupni seks u nekoj skupoj i ekskluzivnoj javnoj kući.

Ovaj zanat i rad u ogledalima je jedna posebna i naročita umjetnost za koju se u Evropi i nije znalo, osim, nešto malo u Veneciji. Ipak, to što se radilo u Muranu u doba Mletaka samo je jedan mali, nevješt pokušaj da se oponaša ova umjetnost daleke Persije. Na zidovima i tavanici su čitavi biljni i životinjski svjetovi, flora i fauna, slavne

bitke i carski prizori iz lova i ribolova, zatim svečani prijemi kod šaha, velike parade pred carem, slike iz haremskog života, kraljevski vrtovi i carska kru-nisanja. Ove slike izvedene su u bijelom jedno-bojnom mozaiku od brušenog debelog stakla sa ogledalima. Po stoti put zanjela me je ljepota i sigurnost crteža drevnih persijskih majstora. Kada se govori o persijskoj umjetnosti obično se samo spominju stari pjesnici. Mislim, međutim, da se tako čini velika nepravda persijskoj likovnoj umjetnosti.

Mislim da ih je trebalo podjednako pominjati.

Valjalo bi, u stvari, govoriti o poeziji Persije u svim vidovima. Ta poezija je podjednako i u stihovima, i u slikama, i u prostirci. To je jedna velika poezija koja govori na stotine jezika i na hiljadu načina.

Prizori na pojedinim slikama i raskošnim krajolicima ravnomjerno su odjeljeni frizovima zago-netne arabeske sa geometrijskim i cvijetnim deko-racijama ili nevjerovatno komplikovanom kaligra-fijom nastalom i usavršenom u gradu Kufi za vremena prvih islamskih kalifa.

Začudo u ovim silnim ogledalima ništa se i niko ne može ogledati, ali ona čitavoj prostoriji daju nekakav nestvaran nebeski sjaj i carsku svečanost. Palo mi je oko na jedan natpis u ogledalima kome je dato izuzetno mjesto.

Zamolio sam svoga carskog činovnika da mi taj natpis prevede. Bile su to riječi Hazreti Alije, prvog Muhammedovog sljedbenika, njegovog miljenika, Muhammedovog zeta, najvećeg junaka islama i četvrtog muslimanskog kalife: "O, vi vjerni! Znajte da oni koji rade snagom svojih mišica i obezbjeđuju svoj opstanak u znoju lica svog, zaslužuju opće poštovanje! Oni treba da na svaki način dobiju pravednu novčanu nagradu da se njihov trud i znoj ne rasipa uzalud."

Rekao sam svom carskom činovniku daje Hazreti Alija još prije hiljadu godina bio u pravu.

BRONZANI KONJANIK U ISFAHANU

Jutros sam dugo sjedio pred statuom konjanika izlivenog u bronzi. Bio sam na jednom skveru u Isfahanu.

Stasit čovjek na krupnom konju pokazuje rukom negdje na zapad. Da ima bradu i da je gologlav izdaleka bi podsjećao na kneza Mihaila pred Pozorištem u Beogradu.

Konjanik vlada velikom raskrslom i svojim strogim pogledom kao da naređuje da svi odmah i neizostavno krenemo negdje na zapad, kuda nam on pokazuje, a on sam stoji tu decenijama nepomičan i nema namjeru da se sa toga mjesta ikuda krene i pomjeri.

Na glavi bronzanog konjanika je vojnička šapka engleskog kroja. Obučen je u vojničku bluzu veoma nalik na rubaške običnih ruskih muzika. Njegova široka prsa ne krasi nikakve medalje, ordenja, ni đinđuve. O bedrima visi mu sablja kubanskih kozaka. Obučen je u teške čizme njemačkih kirasira sa mamuzama.

Konjska oprema veoma je siromašna i jednostavna. Nijedne jedine kićanke, nikakva ukrasa obično vojničko sedlo i jednostavne kozačke uzen-gije-

Glava konjanika blago je podignuta i okrenuta prema ispruženoj ruci. Iznad krupnog i povij enog nosa su guste i nekostriješene vjeđe. Ispod vjeđa su svijetle i veoma prodorne oči.

To je glavom i bradom Reza šah Pahlavi. Otac današnjeg suverena Persije i otac savremene Persije.

On je prije pola vijeka svrgnuo sa prijestolja posljednji izdanak dinastije Kadžara i od priprostog persijskog kozaka pod komandom ruskih carskih atamana postao prvo oficir, pa general, onda predsjednik vlade i najzad car careva koga je prvi put u povijesti Persije aklamacijom izabrala skupština i ustoličila na drevni zlatni prijesto starih Mogula.

Za 150 godina, koliko je vladala dinastija Ka-džara, Persija je došla na ivicu propasti i u svoje potpuno rasulo. Umalo je između sebe nisu podijelile Rusija i Engleska i tako izbrisale iz političke karte svijeta i istrgle iz udžbenika zemljopisa. Ne znam da li je u prošlosti Azije, pa i čitavog svijeta postojala slična vladarska kuća.

Osnivač porodice Kadžara bio je aga Muhamed Šah, čovjek nadaleko čuven sa svoje svireposti i svakojakih drugih mahana i poroka. U gradu Koro-sanu iskopao je kosti iz groba Nadiršaha, jednog od najvećih vladara Persije i sahranio ih pod prag svoga dvora da bi ih mogao svakog dana gaziti.

Zarobljene žene i djecu protivnika izdašno je dijelio svojim vojnicima, a muškarce je oslijepljivao u naročito za tu svrhu podignutim zavodima u Kir-manu. Kada je njegov vazal, posljednji gruzijski car Georgije VIII zatražio zaštitu ruske carice Kata-rine, aga Muhamed upao je u Tiflis i poklao sve hrišćansko stanovništvo.

Deset godina po njegovoj smrti nasljednik je prenio prijestonicu iz Isfahana u Teheran i obećao Bonaparti slobodan prolaz u Indiju

preko Persije, naravno za dobre pare. Kada je od Engleza izmamio još više novca, prekinuo je ugovor sa Francuzima.

Kada se Napoleon naljutio i ponudio mu basnoslovnu sumu, on je prevario Engleze. Tada London šalje u Siriju starog malteškog viteza imenom i prezimenom Luisa de Laskarisa da zamuti vodu između Turaka, Arapa i Kurda i digne ustanak u Persiji. Stari malteški vitez vodio je sa sobom i čuvenu ljepoticu toga vremena englesku Ledi Spa-nok, rođaku engleskog premijera Pita, koju je narod u Damasku i Pamiru oduševljeno dočekao.

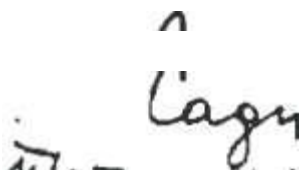
Kada je Napoleon propao, Rusi su u Đulistanu Kadžarima diktirali ponižavajuće mirovne odredbe i uslove. Morali su se zauvijek odreći Gruzije i Migrelije, Dagestana i Sirvana, Bakua i petroleja.

Rusima tada nije bilo jasno sve oko petroleja, pa je car poslao u Baku delegaciju ruske carske Akademije nauka. Najveći ruski umovi iz akademije u Sankt Petersburgu poslali su iz Persije ovakav izvještaj svome caru: "Petrolej je, Vaše carsko Veličanstvo, mineralna tečnost lišena svake vrijednosti. Po svojoj prirodi to je ljepljiva tečnost užasnog mirisa. Petrolej se ne može upotrebljavati ni u kakve svrhe."

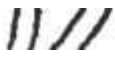
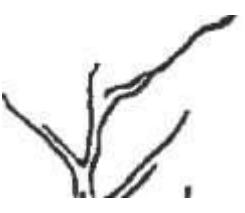
Slijede potpisi uglednih članova imperatorske Akademije nauka u Sankt Petersburgu.

Tih godina Persiju su zahvatili građanski ratovi koje su vodile zavađene vjerske sekte. Ratovalo se po bazarima, po mahalama, po sokacima i po kućama. Vjerski ratovi opustošili su i zemlju i ljude.

Ruski dvor dobro je iskoristio opću pometnju i poslao je svoje vjerne generale Kaufmana i Sko-

Handwritten text, possibly a name or title, located at the top left of the page.

Mr** - L-a*^

. ¿yf+T*. Utijn-JT i!

O f ê ^ J U j ,

o»*

V, J »

C / ĵ a o " c O < J O r f

beljeva da otmu i pokore emirate Buharu, Taškent, Samarkand, Kivu i Merv i da ih, naravno, nikada ne vrate.

Potonji Kadžari tučeni, osramoćeni i osiromašeni počeli su da rasprodaju Persiju i lijevo i desno.

Veliki engleski bogataš viktorijanskog doba baron Rajter nagovarao je šaha Nasradina da mu proda čitavu Persiju na 70 godina. Zatim je bogati baron nagovarao šaha da mu sve šume, sve rude, sve carinske postaje u zemlji, sve javne radove i sve željeznice proda na 25 godina. Na ojađenog Nasradina nije trebalo dugo navaljivati. Uzeo je od barona predujam za prodaju Persije i onako ojađen krenuo na putovanje po Evropi da otkriva nove kockarnice, banke i kabarete. Obilazio je i prve svjetske izložbe po Beču i Parizu sve u najboljem raspoloženju evropskog "fendsjekla" i teškog azijskog mahmurluka.

Kada je Nasradinu ponestalo para, dozvolio je milostivom baronu da u Persiji osnuje orijentalnu banku, zatim persijsku i imperijalnu, najzad i emi-sionu banku. Nesretni Nasradin koji je po Evropi tražio uzalud jednog hodžu koji se isto tako zvao da ga pita za savjet, ali ga nigdje nije našao, nije smio ostati neobazriv ni prema Rusima. Dao je zato ruskom knezu Poljakovu da u Teheranu osnuje založnu banku. Kada su se na to naljutili Englezi, dao im je monopol duhana. Da ne gleda kavgu između jednog engleskog barona i jednog ruskog kneza ponovo je uzeo predujam i otišao u Evropu.

Kada se jednog dana slučajno vratio u Persiju, bio je namjerno ubijen i više nije mogao da putuje u Evropu.

Za vrijeme tugovanja njegovog sina u zemlji je ponovo izbio građanski rat. Pobunili su se Kurdi i sa planina su sišli Baktijari. Sada su u pljačkanju zemlje, osim Rusa i Engleza, učestvovali i Nijemci, i Amerikanci, i Belgijanci. U bazarima i po sokacima pojavile su se crvene zastave. U komšiluku je svrgnut turski sultan Abdul Hamid. U Teheran upadaju ruski kozaci, u Persijskom zaljevu ljuljaju se engleske topovnjače.

Bolesniku sa Bosfora pridružuje se još jedan bolnički krevet, sa bolesnikom iz Teherana.

Najposlije došao je na prijesto Persije posljednji Kadžar, sultan Ahmed šah. Taj je bio najmudriji.

On i nije živio u svojoj žalosnoj carevini. Posljednji put bio je na putu sedam godina. On je dokusurio rasprodaju svoje otadžbine. On nije bio u zemlji ni da mu saopće da je prestao biti car.

Iz Teherana su mu poslali običan telegram kojim ga obavještavaju da je svrgnut sa prijestolja. Bilo je to 1925. godine po hrišćanskom kalendaru.

Sultan Ahmed primio je telegram pored brda kofera i putničkih bošča i zavežljaja. Bilo je to u marseljskoj luci.

Popio je uzbuđen pola čaše vode i grohotom se nasmijao.

Najzad, više nikada neće morati da se vraća kući.

Veliki Allah smilovao se ovom neumornom putniku.

Bilo je podne na sahat-kuli i vrijeme molitve kada sam se odvojio od bronzane statue Reze šaha Pahlavija, državnika koji je otjerao Kadžare sa prijestolja drevne Persije i pojašio svoga konja drugim stazama i bogazama.

NA GROBU HAFIZOVOM

Carskog činovnika koji me je dočekaao na aerodromu u Širazu boljelo je srednje uho.

Nosio je crni šešir, crno odijelo, crnu košulju i crne cipele. Jedina bijela tačka u njegovom odijevanju bio je veliki komad vate u desnom uhu.

Izvinio se zbog ove napasti, dao mi plan Siraza i pregršt knjiga o Sirazu i prepustio me uparađenom šoferu. Bio sam pakosno sretan što ga boli uho, jer, možda je i ovaj carski činovnik neki pritajeni prijatelj industrije i raznih mašinerija, pa bi me vukao po raznim gigantima i kombinatima prema kojima sam čitavog života bio otvoreno i potpuno ravnodušan. Od aerodroma do Širaza vodio je dug i ravan drum. Sa strane i po sredini ceste bili su kilometri ruža, limunova i bandera. Cijelim putem mirisale su neke nevidljive i skrivene dafine. Ovaj dugački i ravan put ličio mi je na veliku glatku dršku na čijem je kraju velika lopta u koju je smješten grad.

Na ulazu u Siraz je velika crvena gradska kapija.

Na kapiji su troja vrata. Na svakim vratima je po jedan stražar. Na svakom stražaru je po jedna uniforma. Na svakoj uniformi po šest dugmadi. Na svakom dugmetu je po jedna carska kruna.

Automobil se zaustavio pred hotelom "Interkontinental". Zgrada je moderna, ružna i liči na kutiju za cipele po kojoj je neko izbušio rupe.

U holu me je dočekala gomila Amerikanaca. I ovdje oni galame, glasno se smiju i cerekaju, mla-taraju rukama i postavljaju besmislena pitanja. I ovdje su nadmeni i djetinjasti kao da dolaze iz zemlje koja je stara bar kao Persijsko Carstvo. Većina ih je tu zato što je sad otmjeno putovati u Persiju i obilaziti neko kamenje o kome oni pojma nemaju i za koje u svome neznanju misle da je staro sigurno više od stotinu godina. Frizure njihovih okićenih žena liče na uredno složen kadaif u izlogu poslastičarskih dućana po Orijentu.

Srećom, mog skromnog imena nije bilo u spisku gostiju ovog bogatog američkog konačišta. Za nekoliko dana koje ću provesti u

Širazu ubili bi me sterilnost i nemaštovitost ove kućerine zidane za američanske potrebe i adete.

Portir je crvenio i zvao šefa recepcije. Šef recepcije je, crvenio i zvao direktora. Direktor je crvenio i izvinjavao se, nekoliko puta telefonirao i najzad mi ljubazno rekao daje apartman za gosta iz Jugoslavije zauzet u hotelu "Park-Sadi".

Tako sam otišao u hotel koji je građen po mojoj mjeri i ukusu, u odaje zastrte divnim persijskim ćilimima i u holove po kojima šapuću sitni šadrvani i u vrtove po kojima šetaju paunovi pored jezera gdje kreću žabe i plivaju labudovi.

I Širaz je poput tolikih gradova na Istoku grad hodočašća. Ovamo dolaze svi koji vole poeziju i poštuju persijske esnike. Širaz je sveti grad persijske kulture

Крѣпости мѣсто Крѣпости

Крѣпости мѣсто Крѣпости

Крѣпости мѣсто Крѣпости

Крѣпости мѣсто Крѣпости

yfiyk y- ^ fl y/VvJ . » // ^ícví^fc. •i-Or^Kai ĵr^UI- 'K ? Cl i persijske riječi. Ovdje su živjeli i ovdje su sahranjeni najveći iranski pjesnici. Kao što se u drugim gradovima odlazi na grob Neznanog junaka, raznih vladara, generala i junaka da se polože vijenci i cvijeće, tako se u Širazu pohode grobovi pjesnika.*

Ima i gradova koji su ponosni što vijekovima čuvaju mošti nekog svetitelja ili proroka. Neka naselja dobila su oreol što u nekom ćivotu drže samo ruku, nogu ili rebra nekog čudotvorca. Čitave povorke vjernih i odanih pužu danima i noćima da vide ćivot u kome su pohranjeni ostaci velikog čovjeka ili velike žene.

Pošto je Širaz sveti grad persijske riječi, prvi moj posao u ovom gradu bio je da odem i poklonim se turbetu najvećeg liričara Irana Semsudinu Muha-medu Hafizu.

Do Hafizovog groba išao sam pješke. Prolazio sam kilometre ruža, zumbula, katmera, perunika, jasmína i jorgovana. Prešao sam najmirisniju stazu svijeta. Nikada i nigdje nisam vidio toliko ptica.

Duboko u cvijeću bili su neki lijepi paviljoni u kojima su bile trgovine i kafanice. Širaz i ne liči na običan grad. Kao da u ovom gradu kuće, ulice i trgovine nisu najhitnije i najvažnije odlike grada.

Ovdje je varoš potpuno potisnuta, skoro nevidljiva sa svojim poslovima, trgovinom i brigama, a u prvom planu ostali su samo vrtovi, aleje, bašče, gradine i perivoji. Kao da ova čeljad i nema drugog posla i briga nego da gaji cvijeće i sluša cvrkut ptica.

Rijetki su pjesnici koji su toliko voljeli svoj rodni grad kao Hafiz. Idući na Hafizov grob neprekidno mislim na Aleksu Santića i na njegovu ljubav prema Mostaru. Jovan Dučić je ozbiljno zamjerao Aleksi što ne ostavi Mostar i ne vine se u bijeli svijet. Bjelosvjetski Trebinjac mislio je da će Aleksin dar uvehnuti u kasabi i nagovarao ga je da zauvijek ode iz svog rodnog Mostara.

Aleksa je, međutim, nevoljno napuštao Mostar svega nekoliko puta kada je morao ići do Trsta.

Aleksa nije bio privržen čak ni svim dijelovima svog rodnog grada. Njegova ljubav prema Mostaru bila je, u stvari, odanost dvjema ulicama kojima se uvijek kretao. Ta Aleksina čudljivost, probirljivost i osobena gospodstvenost bila je razumljiva samo posvećenima.

Santić je po svemu bio sličan Hafizu. I Hafiz je od nevolje samo za kratko odlazio iz svoga rodnog Siraza. Siraz je za Hafiza bio cio svijet. Van njegovog Širaza i nije bilo drugoga svijeta vrijednog pažnje i osjećanja. U stvari, ni Hafiz nije volio cio Siraz, nego samo nekoliko njegovih vrtova u kojima je proveo najljepše i najplodnije godine svoga života. I na kraju života Hafiz je želio da mu i grob bude tu negdje u tim mirisnim vrtovima. Pjesnikovi savremenici poštovali su njegov amanet i sahranili su ga usred vrta u kome je proveo najveći dio svojih dana i noći.

Kasnije, neko vrijeme, njegov grob pao je u zaborav. Doduše, sa svih strana Persije ljubitelji poezije skupljali su priloge i slali u Siraz da se podigne turbe dostojno velikog pjesnika. Tek kada je na prijesto zemlje došao prosvijećeni vladar i daroviti pjesnik Karin Kan iz kuće Zanda, podignut je Hafizu ovaj veličanstveni mauzolej. Mislim da nikad i nigdje na svijetu nijednom pjesniku nisu ukazane takve posmrtno počasti.

Na osam mermernih stubova koji su, čini mi se, viši od deset metara postavljena je velika sma-ragdna kupola od majolike. Pod kupolom je veliki sarkofag ispisan Hafizovim stihovima. Stihove je uklesao najveći krasnopolisac Persije Abdulhamid Malek, zvani "princ kaligrafa". Sarkofag se teško može vidjeti od silnih vijenaca i svježeg cvijeća kojim je prekriven.

Ima mladića i djevojaka koji ne propuste nijedan dan da ne obiđu pjesnikov grob i ne polože cvijeće.

Hafizov grob postao je prava Meka ove plemenite omladine. Njegov grob je cilj jutarnjih i večernjih šetnji građana Siraza. Prvo mjesto na koje će odvesti svoje goste je Hafizov grob okružen bistrim zelenim bazenima od mermerna i pergolama vinove loze koju je pjesnik toliko volio.

Najednom mjestu, pri dnu sarkofaga, koje slučajno nije bilo zatrpano ružama bili su ispisani Hafizovi stihovi:

O, ti, koji navraćaš na moj grob Poželi nešto

Ovdje će biti mjesto hodočašća

Za sve grešnike svijeta dobrog srca.

Zaista, Hafiz nije bio samo pjesnik. On je bio i prorok. Sto godina poslije pjesnikove smrti veliki pisac Džami rekao je: "Uzor pjesnika je Hafiz. Njegovi stihovi su većinom čarobni i stvarno poetični: neki, zaista, kao da su čudesni... U njegovim pjesmama, trag napora je nevidljiv. Nazivam ga tu-maćem tajne..."

Stojeći skrušeno pred ovim časnim grobom koji je više ličio na cvijećem ukrašenu, bogatu svadbenu trpezu, nego na vječno prebivalište jednog velikog pjesnika, sjetili se Sremske Kamenice, Dunava, lađa koje vuku šlepove i čika-Jove Zmaja. Sjetih se čika-

-Jovinih stihova posvećenih Hafizu. Tu Zmajevu pjesmu naučio sam napamet još u gimnaziji. Bilo mi je pravo zadovoljstvo da ih ovdje na Hafizovom grobu napišem na jednom komadiću hartije: *Nakuc'o se čaša, napev'o pesama, Napio se raja sa mednih usana,*

Gde je naš'o slasti, tu joj nije prašt'o Sad gori l' mu duša - barem znade zašto.

Stihovima sam dodao Zmajev naslov pjesme: "Na grobu Hafizovom".

Ubrao sam jednu veliku žutu ružu u vrtu, uvio je u papir na kome sam napisao stihove i položio veliki žuti cvijet na grob pjesnika kome se Zmaj toliko divio. Učinio sam to u Zmajevo ime.

ANANAS SA SLATKOM OD RUŽA

*Do na kraj svijeta mnogo sam hodio, sa svakim iduć' život provodio,
svagdje u svijetu koju slast našao sa svakog gumna koji klas nabrao.*

Sadi

Moj hotel u Širazu je u jednom sokaku koji me nevjerovatno podsjeća na jednu od mnogobrojnih ulica u sarajevskoj mahali Bjelave.

Kao da svakog jutra sa balkona moje odaje ugledam Bistrik, Alifakovac, Hrid i Sirokaču. Svakoga dana učini mi se da bi se Siraz po ljepoti mogao mjeriti sa šeher Sarajevom. Svake večeri sjetim se moga španskog prijatelja Luisa Kesade iz madridskog "Ateneuma". Jedne večeri prije dvije godine pozvao me je u svoj dom na tartilju, pailju i španski konjak "fondator".

Poslije večere rekao mi je da je za mene spremio prijatno iznenađenje. Odveo me je u drugu odaju da slušamo ploče. Prva ploča koju mi je pustio ovaj ljubazni i prosvijećeni Spanac bila je neka divna oda šaraj Bosni koju je pjevao Himzo Polovina. Nisam mogao vjerovati svojim prevelikim ušima da ovdje u srcu Iberije u Avenidi Hoze Antonija usred Madrida slušam glas Himze Polovine koji opjeva ljepote sarajevske mjesečine.

Kasnije, domaćin mi je objasnio da je nekom zgodom bio u Sarajevu samo pola dana i da je i njemu i njegovoj ženi ostala u srcu pusta želja da još jednom dođu u Sarajevo i da u njemu ostanu bar nedjelju dana, ako već ne mogu cio život. Kada sam mome prijatelju Luisu Kesadi i njegovoj do-maćici pomenuo Kordovu, Sevilju i Granadu, on je samo odmahnuo glavom kao da je htio reći: Kakva Kordova, Sevilja i Granada prema šeher Sarajevu.

Mislim da bi se mome prijatelju Kesadi isto toliko dopao i Siraz. "To je grad. Taj utisak i ta pomisao nameću se uvek kad se ispneemo na jedan od visova koji, okruženi starinskim utvrđenjima, stešnjavaju i nad-visuju Sarajevo... u koje god doba dana i sa koga god uzvišenja bacite pogled na Sarajevo i nehotice pomislite isto. To je grad. Grad koji i dotrajava i umire, i u isto vreme se rađa i preobražava."

Ovi redovi Ive Andrića posvećeni Sarajevu mogli bi se odnositi i na Siraz.

Cesto mislim na svoga prijatelja Luisa Kesadu.

Da li će ikada pročitati stihove Muhameda Nerkesi Es Saraije, mudraca i pjesnika rođenog u čuvenom gradu Sarajevu prije pet stoljeća? Ovaj dični Sarajlija pisao je na turskom i persijskom jeziku kao i svi prosvijećeni i učeni ljudi svog vremena. Prve škole učio je u šeher Sarajevu, a onda gaje sretna sudbina odvela u daleke vilajete velikog Osmanlijskog carstva da sitnu knjigu usavrši i svakojaka druga znanja izuči. Nerkesija je njegova sretna zvijezda odvela do medrese poznatog pjesnika, astronoma i zvjezdočaca svoga zlatnog doba Kafzade Fejzulah-efendije, čuvenog sa svojih propovijedi, duge crne brade i plemenita srca.

SinJOR Luis Kesada, kustos i ljubitelj lijepo riječi, opio bi se žuborom kasi da i gazela "što mirišu kao širaske ruže i sarajevske ljubičice". Nerkesi nabraja i slavi u svojoj poemi "U pohvalu lijepom gradu Sarajevu":

Na moju dušu je djelovala tuga što se rastajem sa Sarajevom - ljutu mi ranu načinio rastanak sa sarajevskim prijateljima.

U njemu čovjeku izgleda da poživjeti može dugo - na hiljadu mjesta u Sarajevu teku česme, vode života.

U zimskim danima studen steže grad, ali se ipak ozbiljni starci i mladići sastaju u halvatima na razgovor.

Ali kad stigne doba proljeća i behara, u raj se pretvore bašče ružičnjaka sarajevskih.

Do neba se uzdiže žamor obožavalaca vina, a cijeli svijet napuni vrisak sarajevskih bekrija.

U sjenice vrtova povlače se s napitkom u društvu miljenika svojih.

U prikraju iz očiju lije suze plačući i uzdišući svaki sarajevski sevdalija.

Ja ne znam kako izgledaju hurije rajske ljepotice - trebalo bi ih vidjeti - ali na ovome svijetu su primljene Sarajke kao ljepotice.

Pobožnjacima ćemo pokloniti raj i hurije -

zar zaljubljenim nisu dosta sarajevske djevojke?

|

—

—

|

-

•

-

-

■

-

■

-

-

-

-

-

-

-

-

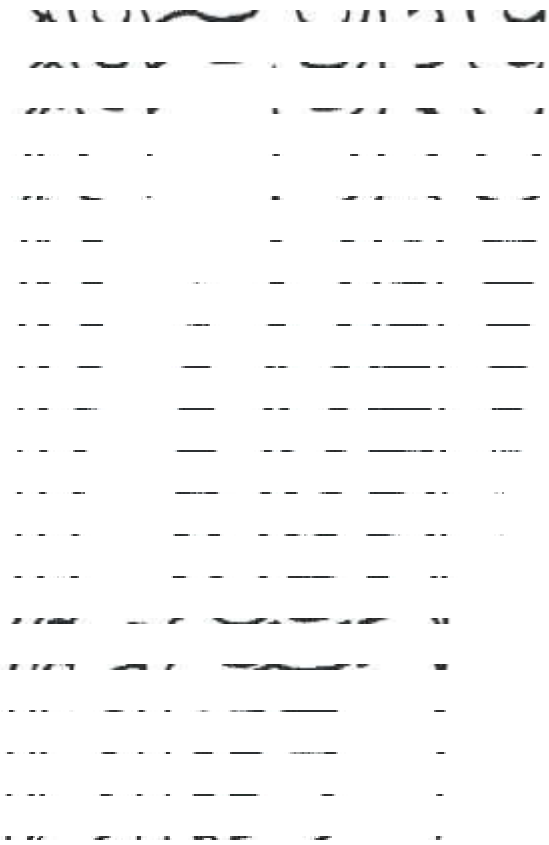
-

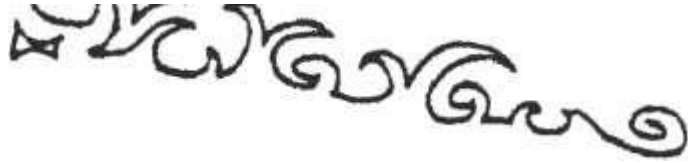
-

-

-

-

ryiutl/'^^THU«^

Ht. /Ulrr«-«- '^tTS^- 'Ui^w^ j

Ca (xjpp)

Arg, / ^ M k -

/uyiy^rA, U, t ^u^L^Çy

Kako da im srce odoli, ako Boga znaš, kad me na prolazu iz busije strijeljaju sarajevske crne oči!

Ljepotice kao mjesec ponekad razvesele dušu tužnome, a ljubavnice sarajevske nekad u plač

tjeraju čovjeka.

Ja sam i narcis svjetske livade i tužni slavuj lijepih melodija sarajevskih.

Možeš nekad jecati, možeš se ponekad kao ružica smiješiti tužni Nerkesija, ovako ti stoje stvari u Sarajevu.

Ili kad bih svome dragom Kesadi ispisao stihove staroga Muhammeda Kuranije Mejlij a, za koga Mu-la Mustafa Bašeskijabilježi: "Kosati derviš u ćulahu, od ugledne porodice, učen i obrazovan, odličan pjesnik, tako da mu ravnog nije bilo u čitavoj Bosni.

I on je bio Sarajlija. Bijaše neženja, bijele brade, pametan, bistra pamćenja, odgojen i učen."

I Mejlji je pjevao svom rodnom gradu: *Baci jedanput pogled po šeheru kad iscvate behar; izgledaće ti da je svaki zakutak čistim svjetlom ispunjen.*

Vrtovi lijepi i voda lijepa i ljepotice mile, sve na jednom mjestu.

Ne daj, Bože, nema nikakve mahane Sarajevu.

Neka ga uzvišeni Bog čuva od svih nesreća; neka bude uništen neprijatelj Sarajeva, ako ga bude bilo!

Zavaljen na terasi hotela pio sam četvrtu šolju zelenog mirisavog čaja kada se na vratima pojavio carski činovnik.

Carski činovnik je ozdravio. Carskog činovnika više ne boli srednje uho.

Jutros se pojavio obučen u svijetlo odijelo. Jedina tamna tačka u njegovom odijevanju bila je pocrnjela vata koja mu je visila iz ušiju.

Bez razloga sam strepio da će me mučiti in-dustrijskim napretkom svoje zemlje i povlačiti me po svakojakim gradilištima, novim naseljima i kombinatima. Za razliku od carskog činovnika iz Isfahana, carski činovnik iz Siraza bio je strastveni poklonik persijske poezije i evropske kuhinje. Svoju ljubav prema evropskoj kuhinji pokazivao je ub-jedljivo za vrijeme svakog objeda, a svoju ljubav za persijsku poeziju ispoljavao je između dva obroka.

Od svih persijskih pjesnika koji su uspjevali na arapskom i na maternjem jeziku, najviše je volio Sadija.

Poslije doručka koji se završio ananasom pre-livenim slatkom od ruža, odveo me je do velikog i sjajnog turbeta u kome je kao pravi vladar persijskih i arapskih riječi sahranjen Abu Abdulah Mušarifudin ben Muslih Sadi.

Za razliku od svoga velikog sugrađanina Hafiza koji je čitav svoj život proveo u jednoj cvijetnoj gradini na kraju Siraza, Sadi je trideset

godina lutao po bijelom svijetu. Odnekud Sadi me je podsjetio na našeg počivšeg gospodina Joakima Vujića.

Iz priče carskog činovnika saznadoh daje Sadi preko Kavkaza, preko Gruzije i Migrelije otišao u Vizantiju i zadržao se u Konstantinopolju. Stupio je u službu kod nekog bogataša kao gonič mazgi.

Kao da ga vidim još snažnog i mladog kako se sa svojim mazgama probija kroz tijesne sokake na padini oko kule Galate, ili čuva mazge po poljanama oko Bosfora ili Zlatnog roga. Dane je provodio u ljutoj oskudici i u pobožnim mislima. Kada nije mogao više gledati vizantijska nasilja i nepravde prema Nestorijancima, objesio je gaće o štap i ot-pješačio od Palestine.

U Jerusalemu je od goniča mazgi i smjernog prosjaka dogurao do sakadžije.

U metežu krstaških vojni dopao je ropstva hrišćanskih kraljeva Jerusalema. Čini mi se da je baš bio sužanj Gotfrida Gujonskog, hrišćanskog gospodara Palestine. Iz čamotinje gaje izbavio nekakav bogati arapski trgovac iz Bagdada.

U Bagdadu je postao derviš. Iz Bagdada se vratio u svoj Širaz, tačnije u jednu bašču pored Širaza i nastanio se pored jednog bistrog i hladnog izvora.

Kod tog kladenca docnije je podigao i skromnu tekiju. Čitave dane provodio je pored vode gradeći bazene i lule za česmu. Na tome vrelu prao je i svoje skromno monaško rublje.

Sa padine na kojoj je podignuto turbe do samog izvora vidi se u dolini cio cvijetni Širaz sa svojim smaragdnoplavim kupolama i bijelim, zašiljenim minaretima kao skupocjenim velikim olovkama za pisanje.

Zagledan u Širaz carski činovnik mi prošaputa: "Zaista, biti grad velikih pjesnika Hafiza i Sadija, dovoljno je Širazu za slavu njegova imena."

Carski činovnik znao je napamet kilometre arapskih i persijskih stihova i govorio ih je sa nekom uzvišenom pobožnošću kao da čita molitve neke čudne i davno nestale religije.

Svakog jutra kao da ništa drugo i nije govorio, nego stihove iz Sadijevog "Đulistana" i "Bostana".

Siroti pjesnik, možda, za čitava života nikada nije povjerovao da će šest dugih stoljeća poslije njegove smrti neko naizust naučiti sve njegove pjesme i sa žarom ih govoriti jednom hodočasniku koji je došao čak iz Beograda da se pokloni njegovoj veličini.

Carski činovnik je kao u snu govorio: *Dugo će, avaj, bez nas cvasti cvijeće Dugo će bez nas cvjetati premaljeće Opet će maj, jul i januar biti*

A nas će samo prah i zemlja kriti...

A bezbroj ljudi tek će da se rodi, Pa da po našem prahu mirno hodi!

Dok je carski činovnik u zanosu govorio, ja sam se izuo i u izvoru oprao svoju potkošulju.

Uradio sam isto što je činio Sadi prije šest stotina godina.

OPROŠTAJ OD CVIJETNOG ŠIRAZA

Ne odlazim u sveti grad basnoslovnog kalifa Harana al Rašida. U zemljama doline plodnog polumjeseca bio sam hiljadu godina poslije poklisara Karla Velikog, pobožnog kaluđera iz Sen Gala...

Član izaslanstva Karla Velikog i smjerni sluga Božiji Bad Rijar zapisa tada u svojoj knjizi "Historija javnog i privatnog blaga": "Prilikom posjete dvora sjajnog Kalifa vidio sam veličanstveno obučenu stražu. Garda je stajala oko kalifskih palata. Sedam stotina stražara čuvalo je palate namijenjene ambasadorima. Sedam hiljada evnuha, od kojih tri hiljade crnaca služilo je dvor.

U dvorovima je bilo 38 hiljada tepiha od kojih 12 hiljada ukrašenih zlatom. U perivojima voda je pr-skala u velike bazene od ružičastog mermera. Bio je u vrtu i bazen napunjen živom čija je talasasta površina izazivala igre sunčevih zraka. U svečanoj sali za prijem zvanica bilo je jedno veliko drvo od suhoga zlata sa plodovima od bisera i dragulja.

Jela su poslužena iz zlatnih činija ukrašenih ra-binima. Bilo je mnogo cvijeća, mirisa i muzike.

Haran al Rašid poslao je Karlu Velikom poruke i poklone. Pokloni su bili: slon, divan časovnik i iznad svega obećanje da će u svetoj zemlji štititi hrišćane."

To je bilo za slavnih dana Hiljadu i jedne noći.

Carski činovnik čija je glava puna zlatnih zuba i arapskih i persijskih kasida, poveo me je na drugu stranu.

Hotelska posluđa i ostala tevabija opkolila me je sa svih strana ne dozvoljavajući da svojim rukama iznesem iz sjajnog konačišta svoje sopstvene prnje i krpice. Carski činovnik išao je ispred mene, krčio mi put i mjesto mene lijevo i desno davao bakšiš.

Ljubazni moj domaćin nije htio ni da čuje da gost koji je njemu povjeren daje ikakvu napojnicu iz svoga džepa.

Ispred velelijepnog ulaza stajao je crni automobil i čovjek u šarenoj livreji sa dva reda zlatne dugmadi. On će meni i carskom činovniku poželjati sretan put i pomoliti se Allahu za naše dobro zdravlje i prijatno raspoloženje. Carski činovnik opet me je spriječio da budem darežljiv.

Naša kola klize preko stare čaršije po kojoj se nekada prodavao espap svakojake sorte i sa svih strana staroga svijeta: biseri iz Persijskog zaliva, kitajska svila, kadifa iz Nišapura, vina iz okoline Sira, začini iz Hindustana, tepisi iz Afganistana, šećer iz Mekrana,

velur iz Tusa, tirkizi i zumurluti iz Korosana, tamjan i anduz iz Arabije, ćupovi iz Sirije i mirodija iz Mezopotamije.

Jutros se po svim magazama mogu nabaviti: šerpe iz Celja, toki-voki i tranzistori iz Japana, šećer sa Kube, krzna iz Rusije, njemačke mašine za do-maćinstvo, italijanske cipele, francuski žersej, satovi iz Zeneve, prašak doktora Etkera i muhe iz Španije.

Više od hiljadu godina po ovoj čaršiji vrti se bezbrojna gomila poslenika, mušterija ili danguba.

Bagdad je ostao daleko negdje na zapadu od Siraza.

Zaputili smo se prema Persepolisu i Pasargadu.

Krenuli smo u Tahtedžamšid kako Iranci nazivaju Persepolis, najzad oslobođeni helenizma i grečkog tutorstva i cjelomudrenosti.

Iza velike žute gradske kapije pune bogoiskatelja i pobožnih skitnica počinje aleja primorskih borova i šuma crnih čempresa. Duboko u hladu tamnog rastinja naziru se komadići bijelih zidova derviških tekija. S puta se ove pobožne građevine skoro i ne vide. Valja za njih znati, zaustaviti se i sići sa druma pa se prema njima zaputiti kroz visoku travu.

Pošli smo prema jednoj bektaškoj tekiji.

Sjetih se odjednom ravne Metohije, Đakovice i derviške tekije, usred čaršije. U đakovičkoj tekiji iza visokog duvarakojjetekiju branio odurokljivih očiju i nezvanih gostiju dočeka me je Cazim Baba, dostojanstven šaik i krupan starac bijele brade. Cazim Baba je prije pola vijeka i više završio pre-parandiju u Elbasanu pred prosvjetiteljem i nas-tavnikom Luidijem Gurakučijem, čuvenim poslanikom prizrenskog zbora i dogovora o slovu i jeziku albanskome.

Iznad zelene bektaške čalme, oko bijeloga fesa Cazim Babe visile su na zidu slike hazreti Alije, hadži-Bektaša, osnivača ovoga reda čak iz Nišapura, slike Alijinih sinova Hasana i Huseina, krajolik svetog predvorja Ćabe i sijaset krasnopisnih sura iz Kur'ana.

Na šiljetu ispred krupnog tijela Cazim Babe bio je dugačak čibuk, širom raširena "Lirindija", arapsko-turski rječnik i mali tranzistor niške proizvodnje.

Dvojica derviša pognutih glava poslužiše me šerbetom i crnom kahvom.

Stari šaik je preko čibuka govorio o hadžiji Bektašu, osnivaču reda iz dalekog Nišapura čije tekije dospješe do daleke Tirane, Kruje, Skadra,

Pri-zrena i Đakovice.

Dok je stari Cazim Baba zborio, sa zidova su me gledali neki davno pomrli otomanski oficiri, porijeklom sa Kosova, članovi bektaškog bratstva.

Između tekije i čardaka u kome je stanovao šeik Cazim Baba bilo je turbe u kome su počivale ranije starješine ovog bektaškog samostana. Njihova imena i molbe za pokoj duše bili su ispisani na albanskom jeziku i latinskim slovima. Na moje čuđenje šeik mi je rekao da veliki hadži-Bektaš ne bi bio protivan i da su ispisana na ma kojem jeziku i makar kojim pismom na svijetu.

Tekija u koju me sada uvodi carski činovnik po svemu je i mnogo veća i mnogo bogatija od uboge derviške bogomolje u Đakovici. Ulaz je velik i načinjen od bijelog mermera. Šeik bektaške tekije u Širazu jedva nas je primio, ali kada je ukazao gostoprimstvo počastio nas je šerbetom i crnom kahvom kao i Cazim Baba na dalekom Kosovu.

Pomislio sam da je to ustaljeni adet koji se održava po svim tekijama bektaškog reda u svim krajevima svijeta gdje njihove tekije postoje.

I ovaj šeik u Širazu imao je više glave istu sliku hazreti Alije, možda kupljenu čak u istoj radnji kao i ona iz Đakovice, život i priključenija Alijinih sinova Hasana i Huseina i kabaste izreke iz Kur'ana zlatnim koncem ispisane po ljubičasto crnoj kadifi.

Naredio je jednom dervišu da u gradini iza tekije ubere dinju žutu kao novo vojničko sedlo. Dinja je sladila kao da je iz Metohije.

Šeik, odaja, slike, dinja i vjerovanje uvjerali su me da ima mnogo sasvim istih mjesta na sasvim različitim krajevima svijeta. Jedva sam dočekao kad nam je šeik ponudio još jedan bostan da nam se nade u putu.

PIRINAČ I ZVIJEZDE

Zanoćio sam u jednom karavan-saraju.

Odavna je to samo po imenu karavan-saraj.

Danas je to na Istoku istovremeno i han, i drum-ska mehana, i savremeni motel.

U sredini ovog velikog konačišta je prostrana četvrtasta avlija. U prostranoj četvrtastoj avliji ima i konja i kamila, i kamiona i automobila. U dućanima po pervazu velikog dvorišta rade i potkivači i sarači, i auto-lakireri i auto-limari, i vulkanizeri, i jahači i vozači, i ulari i samari.

U malim odajama oko velike avlije kao u голу-barnicima, ili još bolje kao u kokošinjcima, konače kiridžije, kamilari, automobildžije i kamiondžije.

U karavan-saraju ima svakojakog svijeta i naroda sa svake strane.

U ovom velikom konačištu jedino nema Amerikanaca, Rusa, Francuza i njima sličnih. U njihovim bogatim programima obilaska Istoka nisu ubilježena spavanja po karavan-sarajima. Ta sorta putnika morala bi umjesto jedne sobe u hanu, zakupiti bar čitav jedan sprat da sa sobom ukrca sve svoje tovare vakcina, antibiotika, deterdženata, hipermangana, di-di-tija, ampula, tableta i klistira. Ta vrsta putnika se, inače, kreće po svijetu u panici i strahu kao da su svi ljudi na Zemlji kužni i kao da je sve čega se dotaknu pogano, otrovano i proketo.

U karavan-saraj sam svratio da natenane i u miru vidim jedan zalazak sunca u pustinji.

Godinama ne mogu da zaboravim neke zalaske sunca u Kastilji. Nekoliko dana posmatrao sam smiraj dana u Toledu. Tek tada shvatio sam i razumio jednu polovinu E1 Grekovog slikarstva. Veliki čarobnjak iz Toleda čitavog života se u stvari trudio da vjerno i istinito

prenese i naslika ono što se pred njegovim očima zbivalo danima, nedjeljama i godinama. To su ta E1 Grekova nebesa za koja mnogi neupućeni misle da su izmišljena. Veliki slikar nije ništa izmišljao ni dodavao svojim pod-nebljima. Sve je bilo kao pred njegovim očima.

U Kastilji se u smiraj dana događaju takvi prizori i predstave na svodu nebeskom da je pravo čudo kako te mirakule i na zemlji ne ostave trag i ne bivaju praćene silnim grmljavinama i strahovitim zemljotresima. Pravo je čudo kako te orgije boja i svjetlosti na nebu prati savršen i spokojan mir na zemlji. Po mojoj zamisli i čuvstvu tada bi na zemlji moralo sve da zvuči i da se ori od silnih krikova i zapomaganja. Trebale bi se tada pod kapom nebeskom izliti rijeke i jezera i usahnuti izvori.

Morale bi popucati stijene, popadati kule i tornjevi i poskapati blago po stajama.

Da doživim jedan zalazak sunca u azijskoj pustinji ostaću noćas u ovom karavan-saraju na carskoj džadi.

U prvi mrak u ovom velikom dvorištu sve cvrči, puši se i miriše na pečeno meso, balegu i benzin.

Na sve četiri strane u jedva uočljivim budžacima raspaljuju se i gore stotine roštilja. Po usijanim žicama valjaju se i premeću krupne crne džigerice,

vitki blijedoliki ražnjići, kabasti juneći bubrezi i nježne brizle. Pored svakog ognjišta je i velika činija pirinča koji je ovome narodu draži i miliji od svakoga kruha i pogače.

Aščije i ćevabdžije po karavan-sarajima su mahom omalehni i žuti ljudi porijeklom iz Buhare, Samarkanda, Bakua ili Taškenta.

Kada su mali azijski emirati izgubili nezavisnost i potpali pod hrišćansku vlast ruskih careva, silan narod iz tih krajeva razmilio se po Aziji i Arabiji.

Koliko ih je tek ostalo kod kuće kada ih je ovoliko doteklo po bijelom svijetu.

Kada je prvih godina poslije Prvog svjetskog rata u krvi propao pokušaj ambicioznog vode mladoturaka Enver-paše da osnuje turansko carstvo, opet se iz ovih emirata razbježao silan svijet. Krenuli su još jednom po hanovima Azije i Arabije da kuhaju čajeve, sutlijaše i pilave, i da peku ćevape, bubrege i dulbastije.

I danas, poslije više od pola vijeka u ovim malehnim ćumezima na čađavim zidovima paradira mladolik i lijep čovjek gustih smeđih brkova u paradnoj odori carskog otomanskog feldmaršala.

Enver-paša j aše bij elu kobilu i u bij elim rukavicama na rukama maše isukanom sabljom kao sanćim uvijek spreman najuriš i na ljuti boj. Pozlaćeni ramovi oko Enver-paše odavno su ispucali i propali, a i muhe su učinile svoje, pa je i mladoturski san o turanskom carstvu odavno otišao u neku azijsku tandariju ili se pretvorio u kiseo dim iznad ras-paljenih roštilja.

Ko zna koliko će još decenija mladi Enver-paša jahati svoju bijelu bedeviju po ovim dućanima i biti jedina slika na zidovima sirotinjskih prodavnica.

Vješti trgovci i danas štampaju na stotine slika lijepog otomanskog feldmaršala u bijelim rukavicama i nude ga na prodaju malim žutim okretnim ljudima koji po Aziji i Arabiji kuhaju čajeve i sutlijaše.

Već nedjeljama na putu jedem pečeno meso i odjednom se neodoljivo zaželio neke čorbe. Danima već sanjam ruski boršč.

Posljednji ruski boršč pronašao sam na jedvite jade prošle jeseni u Istanbulu na putu za Aziju.

Još prije desetak godina u Carigradu je bilo na desetine restorana koje su držali carski Rusi. I na velikim carigradskim raskršćima na Peri, novine su prodavali bradati starci u ruskim carskim uniformama i sa grudima punim ordenja. Mnogo ranije takvih bradatih Rusa u

carskim vojnim uniformama bilo je u Knez Mihailovoj ulici i preko puta starog dvora u Beogradu.

Ove godine jedva sam pronašao posljednji i sigurno jedini restoran carskih Rusa u Istanbulu.

Prodavača novina u odorama carskih kapetana i polkovnika odavno je nestalo sa carigradskih ulica.

Cijelo jedno prijepodne tražio sam restoran Bijelih Rusa u Istanbulu. Najzad, pronašao sam ga u spletu malih sokaka u blizini ruske pravoslavne crkve. Na vratima je bila napisana firma pola na turskom, pola na francuskom jeziku: "Jeni režans".

U gostionici koja je istovremeno bila i perionica i peglarnica rublja, neko vrijeme bila je, izgleda, dugo sala za koncerte i horske pjesme. U praznom restoranu služile su četiri veoma stare dame obučene

u crninu.
Vjerujem da su bile posljednje preživjele udovice davno pomrlih carskih gubernatora, admirala i polkovnika imperatorskih gardijskih pukova.

Četiri stare dame u crnini još su kuhale posljednje lonce boršča i porcije befstroganova, piroški, ki~jevskih kotleta i carskih mrvica.

Na golom neokrečenom zidu u gostionici je visio posljednji ruski imperator Nikolaj II Romanov sa caricom i carevićem Aleksejem. Carević je bio u matroskom odijelu sa zviždajkom u džepu na srebrnoj vrpci.

U ruskom restoranu više nije bilo nijedne muške glave.

U Persiji sam po stoti put jeo pilav i bravlje meso sa roštilja.

Ovi mali ljudi žute puti i hitrih udova stigli su ovamo sa sasvim drugog kraja prostrane Rusije i sa sobom dovukli strast za ovčetinom i pirinčem.

Boršča nije bilo.

U karavan-saraju sam i večeras po stoti put večerao pilav i bravetinu sa žara.

Bilo je toliko pilava u mome loncu da nisam primjetio ni kada je sunce zašlo.

Od silnog zrnevlja pirinča nisam vidio ni prve sitne zvijezde koje su se oglasile na nebu povrh pustinje.

PISMA IZ AFRIKE

MAROKO

KAJZER VILJEM I KAJZERICA

Od znamenitih ličnosti prije mene, baš na ovome mjestu, na obalama Magreba, boravio je i stari grčki div Antej. Antej je bio sin Posejdona, boga mora i boginje Geje. Geja je bila boginja zemlje pa su, valjda po njoj i ti silni gejaci po svijetu dobili svoje slavno ime.

Sjedim u hladu jedne male džamije, srčem marokanski zeleni čaj kao kakav zelembać i dozivam u svoje krhko pamćenje predanja o starim bogovima što su nekada vladali ovim svijetom i njegovom okolinom.

Bog bogova bio je bradati i mudri Zevs. On je istovremeno bio i bog gromova i gospodar svijeta.

Živio je u divljem braku s velikom namigušom Herom što je bajagi bila zaštitnica braka i porodice.

Oni su stanovali na brdu Olimpu i u njihovu čast su svake četvrte godine bile priređivane olimpijade, pa stajalo šta stajalo, pa puklo kud puklo.

Onda, bio je ljepotan i veliki kicoš Apolon, bog sunca, pjesništva i muzike. Ares je bio bog rata i svakog krvoprolića. Hefest je bio bog palikuća i svakakvih požara. Hermes glasnik bogova, ponekad i zaštitnik putnika, probisvijeta, trgovaca i naku-paca. Dionis je bio bog vina, bačvi i svakojakih kurvaluka. Još jedna ženska - Artemida, boginja mjeseca, šuma, ruda, lova i lovokradica. Pa, još

jedna - Atina, boginja mudrosti, ratnog lukavsta i svakojakih podvala. Pa onda još jedna - Afrodita, boginja ljubavi i svih polnih bolesti po sramotnom mesu i kostima.

Toliko sam se sada i ovdje, u hladu stare džamije, u Tangeru sjetio starih grčkih boginja, bogova i njihove pratnje i tevabije, fauna, satira, nimfi, divova, nereida, sirena i muza.

Helem neise, Geja, boginja zemlje i individu-alnih, inokosnih poljoprivrednih proizvođača, oko-tila je jednoga lijepoga dana diva Anteja. Antej je bio ljuta mejdandžija, ukoljica, siledžija, kabada-hija, kurvar i drevna pijanica.

Taj i takav Antej došao je prije mene ovamo iz Libije i na ovome mjestu gdje ja sada sjedim osnovao je, ili kako bi se sada divanilo - udario je svečano kamen temeljac gradu Tingisu.

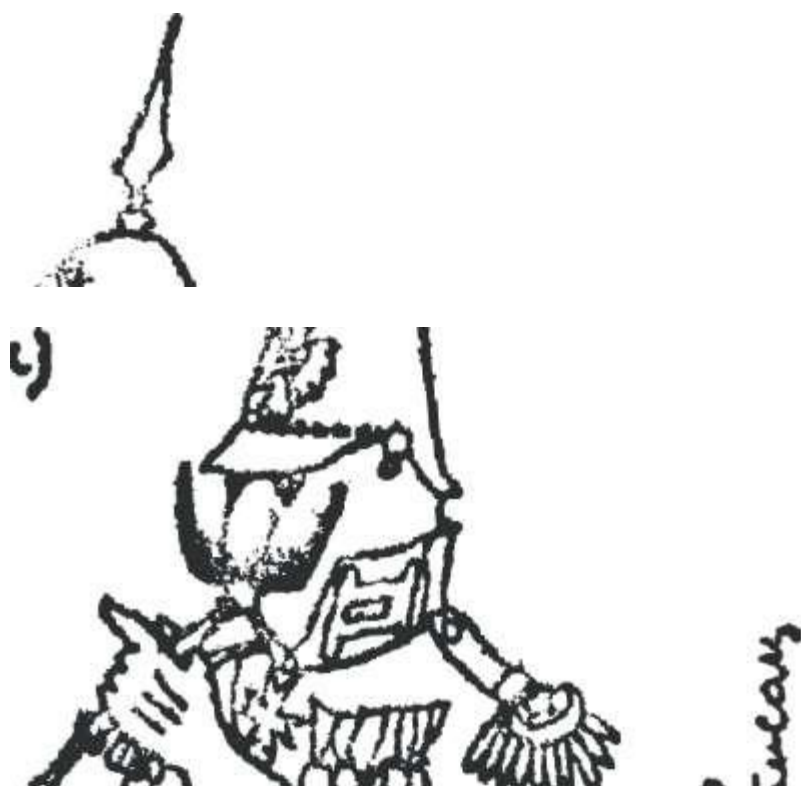
Inače, on se stalno tukao i mlatio. Kada bi Antej izgubio snagu doticao bi se svoje majke Zemlje, i ponovo dobijao silnu moć i niko mu ništa nije mogao učiniti. Bio je nešto nalik slavnom njemačkom glumcu, glumcu moje mladosti Hariju Pilu.

Ali, jednoga dana naleti nepobjedivi div Antej na lukavog siledžiju i kurvara Herakla koji je znao za njegove ujdurme, marifetluke i njegovu majku Geju, boginju tvrde zemlje, što mu je davala novu snagu.

Lukavi Herakle priđe tog kobnog dana i mejdana divu Anteju, odmah ga podiže visoko u zrak i u zraku ga zadavi. Jadni Antej, žalosna mu majka, pade mrtav na zemlju, to jest na svoju materešinu Geju.

(priprema duhana)

ima haši

m t W l w b

*

'fa/ky*.— M. lwmJUu^

» i

W o / !

Vremena su prolazila, stari bogovi i boginje sa svojom nebeskom tevabijom su umirali, a Antejev Tingis na obali sinjega mora zabacivao je sa sebe mrtvačke pokrove, naduravao se, naduravao i naduravao.

Sada je to ovaj Tanger.

Ovuda su gamizali i Feničani, i Grci, i Latini, i Berberi, i Arapi, i Jevreji. U ovom graničnom gradu između dva svijeta i dvije svjetlosti,

između dvije rase ljudi i dvije boje zemlje putnik, ili skitnica je i na Istoku i na Zapadu, i u legendi i u praiskonu.

Ovo basnoslovno žalo, ovaj pijesak tople boje kuku-ruznog brašna gnijezdo je udobno krijumčara i svratište neodoljivo pustolova i probisvijeta. Otežao od opojnih i zanosnih mirisa i zvukova, Tanger treba i odsanjati. Sve luke liče jedna na drugu, ali nijedna se tako ne bijeli bijelom bojom, skladnom i okamenjenom od mudrosti.

Odavde je prije hiljadu dvjesta i sedamdeset godina dvanaest tisuća Berbera, na čelu sa hrabrim vojvodom Tarikom, osvojilo visoku stijenu na drugoj obali i dalo joj ime svoga vođe - Džebel al Tarik, Gibraltar.

Ovamo je prije sedamdeset i sedam godina, na velikom admiralskom brodu, praćen ubojitim krsta-ricama i fregatama uplovio i njegovo carsko veličanstvo kajzer Viljem Drugi, pun lenti, ordenja, nakostriješenih brčina, mamuza i nojevog perja po zlačanoj čelenci sa silnom i šarenom svitom svojih generala, admirala, kapetana, komordžija, trubača, kuhara, dobošara i vječito trudnom, njezinim veličanstvom njemačkom kajzericom.

Na obali su ga dočekali nejakim sultan sa svojom živopisnom svitom paša, kapudanbaša, čauša, kuhara, komordžija, tupandžija, zurlaša i čuvara ha-rema njegovog sultanskog veličanstva.

Kajzer Viljem Drugi Hoencolern je za bogatom sultanovom sofrom između dva zalogaja kuskusa, pogledao prema Trafalgaru i maštao o vojničkoj slavi i hvali sakatog i ćoravog engleskog junaka i admirala Aloracija vikonta Nelsona, vojvode od Bronte i neumornog švalerčine neutoljive pohotnice i mazne koke ledi Hamilton.

Kajzer Viljem Drugi mislio je do Tangera da je Trafalgar engleska riječ i naziv, a sultanov učitelj zemljopisa između dva gutljaja boze objasnio mu je da je to arapska riječ i da glasi: Taraf el Garb, Zapadni rt, i da su ga od Arapa Englezi poenglezili u Trafalgar.

Kajzer se silno iznenadio i zagrcnuo od velikog zalogaja kuskusa.

Za uspomenu na taj slavni dan i događaj ja sam u jednoj francuskoj pekari kupio dvije taze kajzerice i između dva zalogaja mislio na tužnu sudbinu njemačkog kajzera i njegove kajzerice koja nije ni u kom slučaju tako taze kao ove moje dvije vruće kajzerice.

ODOH JA U MARAKEŠ

Nevoljno ostavljam grad Tanger, najtajnovitiju luku moje davne dječачke uobrazilje i prvih mojih snova o dalekim putovanjima, skitnjama, pustolovinama i silnim podvizima nekih izuzetnih delija i njihovih sijaset neobičnih zbilja i dogodovština.

Danas napuštam sjeno vite tijesne sokake drevne kazbe, male trgove pune tajanstvenih šapata i glas-nih dozivanja, mujezinskih baritona i zapomaganja slijepih prosjaka i bogoisatelja, kabaste i tople kamilje balege i golišavih, vižljavih prodavača i preprodavača, ovčijih brabonjaka i taze, vrućih mi-risavih hljebova.

Rastajem se od velike luke pune arapskih kafanica sa raspalj enim nargilama i hašišem skrivenim u persijskom duhanu, i od skladne katoličke kapele na zapuštenom starom francuskom groblju odavna bez cvijeća, pomena i svijeća.

Prolazim širokim ulicama modernog grada na brijegu što se nadvisio nad starom kazbom zagledan u bogataške dvorce iz istočnjačkih bajki, kićane mramorne palače u mavenoj sjeni jasmína, bogu-mila, jorgovana, eukaliptusa i magnolija. Slušam šaputanje skrivenih šadrvana u mirisnim đulistanima po čijim cvjetovima poju bulbul ptice, kočopere se paunovi i u svijetlom zelenom zrcalu malehnih jezera plivaju i ljube se labudovi.

Ipak, u nosu i u ustima još dugo mi je miris vrućih hljebova iz stare kazbe u dolini. Mirišu, mirišu somuni, peksimetri, ćahije, pogače, lepinje i francuski bageti. Bageti da podsjetite na dugu fran-cusku vladavinu u Maroku, na francuski ukus i načine, na francuski jezik što na Magrebu živi rav-nopravno i uporedo sa arapskim.

Mirišem i hodam i spominjem se pjesnika moje mladosti, pjesnika velikih čežnji za pustolovinama i dalekim putovanjima čak do južnih mora, Polinezije, otoka Fidži i Bornea. Nasumce govorim Drainčeve riječi: "... jedino pošteno na ovome svijetu mirišu hljebovi, i ne kriju svoje lice iza paravana... sve ostalo su ptice u letu... sve ostalo je lišće na grani!..."

U jednom istom gradu, pod istom kapom nebeskom, i blizu i daleko jedni od drugih, dolje pod brijegom, jedni tegle na guravim plećima po prašnjavim i džombastim sokacima i za kamile i za volove preteške i kabaste terete, a drugi gore, na brijegu troše svoju mušku snagu po ovim rajskim perivojima igrajući od jutra do mraka, od sabaha do akšama, golf, tenis i kriket.

Kao da ih sve dijeli, kao da ih sve razdvaja, kao da ih sve suprotstavlja, a, eto, i jedni, i drugi vonjaju na znoj, i jedni i drugi vuku za sobom svoja smrdljiva prkna, a, eto, i jedni i drugi vole miris taze pečenog vrućeg kruha... sve ostalo su ptici u letu... sve ostalo je lišće sa grana...

Opraštam se i od grada koji je svjetlošću svoga jedinstvenog podneblja još prije sedamdeset godina temeljito i sretno promijenio paletu velikog francuskog slikara Anri Matisa, diplomiranog pravnika i skromnog advokatskog pripravnika u Parizu i potonjeg zatočenika svjetlosti Tangera i arabeski Magreba. Matisa je sa ovih strana svijeta umjetnička avantura odvela do rodonačelnika fovizma kome su se toliko rugali i smijali glupavi ograničeni savremenici i slijepci kod očiju.

Nisam se više obazirao na Tanger, nego skočih na noge bagave, i raširili polomljena krila labudova, i protrljah svoje oči čarne - pa zapucah prema Marakešu, ružičastom gradu prelijepom u ravnici raspjevanih zdenaca i voda, podno bijele kape Atlas ove.

Gamižemo, gamižemo kamile, ševrolet, palme, benzinske pumpe, uboga mala berberska sela, policijske postaje, nomadski šatori, stada ovaca, Raka Drainac, moja sjenka i ja...

Maslinjaci, maslinjaci...

Ovdje me sve sjeća na davna putovanja u Jerusalem, na neke prigušene glasove i zvuke u Geste-manskom vrtu i na beskrajne tišine daleke Maslinove gore.

Polja žita, kukuruza, kane, lucerna, kupusa, mente, mahuna, svakojakih zerzevata i beskrajne šume palmi.

Maslinjaci, voćnjaci i palmerije pratiće me do velike prijestonice juga, do ružičastih zidina Marakeša i pragova na kapijama basnoslovnih kraljevskih palača.

Na beskrajnoj ravnoj crti žutoga pijeska zidine prijestonice juga liče mi na dobro utvrđena gradska platna dalekih usamljenih i ukletih medina i kazbi čak u dalekom pustinjском Hadramantu, na jugu Arabije, kraju na kraju krajeva svijeta, zemlji uža-

||lo¿U/ WWeJOwú ^ t i ó H A .

* " • | • ' | *

Juri

renog pakla pod sedam vrelih sačeva i devet vatrenih nebesa, domovinu svakojakih patnji i kija-meta i drevnu postojbinu demona.

Kao da su arapsko neimarstvo širili s kraja na kraj njihovog prostranog svijeta ljuti pustinjski vjetrovi, nosile goleme kao visoka brda dine žutoga pijeska i sve i uvijek izlazilo jedno iz drugog, nado-vezivalo se jedno na drugo, putovalo sa pjesmama i zapomaganjima, molitvama i običajima, bakanjem i vraćanjem i prenosilo se sa Mašrika na Magreb, i sa Magreba na Mašrik, oponašalo, širilo kao svirka, kao pošasti i morije, kao osvajačke ratne žurne, trube i borije.

Daleki ružičasti zidovi i kapije Marakeša, na mahove, čini mi se kao da su čak ovamo pod bijele vrhove Atlasa pobjegli sa slika

volšebnika iz Figuerasa, sa platna Salvadora Dalija, i samo čekaju da dobri div Atlas za trenutak sa svojih umornih pleća odloži silna nebesa koja tegli na svojoj grbači od postanka svijeta, okači o njih sa svih strana pokvašene i presavijene jufke za pitu, džepne ča-sovnike koji mlohavo vise nenavijeni i ne pokazuju nikakvo vrijeme, a upravo su izronili iz najdubljih njedara vremena.

Došao sam pred Marakeš i stao.

ČISTAČI OBUĆE

Moje konačište u čudesnom gradu Marakešu veoma je skromno, čisto i skupo.

Moj hotel zove se "A1 Muatamid" i više se ne sjećam da lije imao ikakvih zvjezdica pored svojih malih ulaznih vrata. Ipak, sretan sam što ne boravim u nekakvim Palasima, Ambasadorima i Bristolima čija me ofucana imena vječito prate na mojim dan-gubama i vucaranjima po ovome svijetu bijelome.

Moj hotel u Marakešu nosi časno ime jednoga velikog i nesretnog pjesnika i princa. Niko kao A1

Muatamid među Arapima nije iskrenije i bolje opjevao svoju veliku tugu i nostalgiju za sunčanom, izgubljenom Andaluzijom. Nesretni princ i pjesnik čamio je u ovim podnožjima pod gorostasnim Atlasom oplakujući nezaboravne krajolike dalekih vrtova ispod snježnih vrhova Sijera Nevade.

Volim i parkove čije perivoje krasi kamena poprsja velikih i dragih pjesnika. Divno je kada ljude i njihove obitelji u dugim nedjeljnim šetnjama predvode pjesnici utonuli u zelenilo mirisnih bilina.

Svoja jutra provodim pred hotelom koji nosi ime jednog nesretnog pjesnika okružen prošnjacima, poezijom i čoporima čistača obuće.

Svakoga dana od ranog jutra očekujem jednog dostojanstvenog mršavog starca sa uvehlim južnim plodovima u ruci. Starac ustvari

kostur, obavijen čaršafima, hoda između kafanskih stolova i jednom rukom nudi svoje čudne voćke, a drugu pruža za milodare. Taj pokretni kostur mi u ovom dalekom i nepoznatom svijetu prvi i jedini poželi dobro jutro.

Kao što neki sretnici imaju pticu koja ih sabahile budi svojim cvrkutanjem punim dobrih želja, tako i ja ovdje na Magrebu imam svoga jutarnjeg starog prosjaka koji mi slabašnim glasom na uho šapuće ime svojih plodova: pampelmus, pampelu, pampelu...

Stari dobri kostur ne prosjaci, ne ište, ne bo-goradi, on, sanćim, nudi i prodaje svoj isti espap svakog jutra. Ko udijeli hvala mu i neka ga prati blagoslov Svevišnjega. Kada sam otputovao iz Marakeša, dugo sam na njega mislio i tražio nekoga ko će mi nazvati dobro jutro i prošaputati: pampelmus, pampelu ...

Sredozemlje je puno sunca, vesele sirotinje, opranog rublja na konopcima i čistača obuće.

Beskrajne pogurene povorke čistača sa mili-onima četaka, četkurina, četkica, masti i vodica kruže, mažu i četkaju, glačaju i glancaju cipele, papuče i sandale od Soluna i Kavale preko Istanbula i Izmira i od Bejruta, Aleksandrije, Napulja, Pa-lerma i Marbelje sve do Magreba. Kao da živo čeljade na ovim sunčanim stranama ne mora imati ni čarape na nogama, ni jaku za vratom ni gaće na prknu, ali mora imati čistu i kao sunašce sjajno uglancanu obuću.

Čistača obuće ima svih uzrasta. Ima djece koja su jedva prohodala i s mukom drže četketinu u ručicama, ima odraslih brkatih ljudi što bi volu iščupali rep, ima i staraca što samo ne izdahnu

--
--
--
--
--

11

ART

* >fJt* Avv^ü»** Xü-MwU

V ^ W C u ^ I i

ík ^ ^ ^

četkajući i lijevom i desnom rukom vašu obuću dok je ne izglačaju da se pred cipelom kao pred venecijanskim brušenim ogledalom možete i brižati i šminkati. Zavisi od cipele, ženske ili muške.

Nije istina da se čovjek u ovom podneblju ne može odbraniti od prosjaka. Iako su prosjaci i uporni i često sakupljeni na trgovima i sokacima u velike čopore, i kao da imaju na stotine i stotine uplakanih bušnih očiju i na hiljade i tisuće ispruženih ruku, od njih seje lakše odbraniti, nego od čistača obuće.

Oni vas čekaju ispred kreveta, pod jorganom, na ulici, iza ugla, pred dućanom, u dućanu, pred ka-fanom, u kafani, pod tanjirom, na kašiki.

Neki imaju stolice za mušteriju nalik na prijestolje kakvih siromašnijih vladara i klupice za noge mušterija sa orlovima od sjajnog mesinga po uglovima na sve četiri strane. Drugi imaju muziku ugrađenu u svoje sanduče da zabavlja uši onih kojima rade oko nogu. Treći nemaju ništa.

Za desetak dana provedenih u Marakešu pedeset puta su mi bez ikakvog razloga očišćene cipele.

Samo pet čišćenja mojih starih i skoro poderanih cipeletina stajalo je više četiri puta nego što su one iz temelja vrijedile.

Najteže mi je bilo pred čajdžinicama pred kojima sam odbijao dimove iz nargila i pio zeleni marokanski čaj. Nisam ni sjeo na stolicu, a već se sjatilo pet čistača obuće. Da su kojom srećom bar dvojica bilo bi lahko. Jednome bih prepustio lijevu a drugome desnu nogu i oni bi pristali. Često sam na Sredozemlju iskreno požalio što nisam četve-ronožac da imam posla za četvoricu. Ali, i to bi njima bilo malo. Oni bi najvoljeli da sam ja kakva obuvana stonoga što nosi cipele, sandale ili papuče.

Pred podne sam se u svojim sjajnim cipeleti-nama uputio dugom alejom visokih palmi i rumenih narandža, okružen automobilima,

kočijama, kamilama, konjanicima, psima i ljudima prema visokim zidinama i kapijama stare medine.

Danas sedmi put idem u medinu samo da obiđem sjajne prostrane dvorane, restorane, odaje, terase, saetle, vrtove i šaputave šadrwane staroga i slavnoga hotela "Mamunije", hotela po čijim su odajama stanovale najljepše žene svijeta, kraljevi, pametne i budalaste glave i lokalni milijarderi.

Kad dođem u hotel i kada se zavalim u veliku bijelu stolicu od pruća natenane i bez ikakve hitnje u beharu, uz cigaru divaniću vam nadugo i naširoko o basnoslovnom hotelu "Mamunija", najromantičnijem bogataškom konačištu ovoga svijeta. Tu je slikao ser Vinston Cerčil.

Samo što nisam stigao.

MAESTRO WINSTON

Jednog kasnog popodneva prije petnaestak godina vidio sam u Londonu, vidio sam poveliku uljanu sliku koju je naslikao i potpisao Vinston Čerčil.

U svojim dugim londonskim šetnjama svratio sam u jednu malu, ali glasovitu galeriju i na zidu te galerije dugo gledao platno koje je naslikao putnik, pisac, vojnik i državnik ser Vinston, sin lorda Randolfa i potomak vojvode od Marlboroa: darovitog i nikada nepobijeđenog vojskovođe slavne kraljice Ane.

Ne znam ni danas kada je i od koga je učio da slika, ali je čak i to uspješno i dobro radio.

Sutradan sam ponovo navratio do malehne i glasovite galerije, ali slike više nije bilo. Pakosnici bi rekli daje sliku prodao sam potpis slavnog državnika i vojskovođe ser Vinstona, a nipošto ljepota, sklad i boje nabijeđenog mazala u časovima do-kolice Cerčila. Kao i uvijek zavidljivci nisu u pravu.

I da nije vodio državu i ratove i napisao sjećanja koja su mu donijela Nobelovu nagradu za književnost, Vinston Cerčil bi mogao živjeti od prodaje svojih slika.

Jutros opet stojim u svojoj dugoj berberskoj galabiji od kozije dlake pred basnoslovnim hotelom "Mamunija" u Ulici Bab el Džedid u dalekom gradu Marakešu, pred velelijepnim konacima u čijim je sjajnim odajama kao u priči iz Hiljadu ijedne noći po razapetim platnima slikao padine sadijevskih mirisnih đulistana podno sniježnih vrhova moćnoga Atlasa - maestro Vinston Cerčil.

Glasoviti grand hotel "Mamunija" sa bezbroj nebeskih zvjezdica iznad moćnih ulaznih kapija od skupocjene izrezbarene tamne kedrovine.

Brbljivi vodiči nazivaju ga najromantičnijim hotelom svijeta.

Odaje careva, kraljeva, šeika, princeza, pustolova, generala, kockara, državnika, probisvijeta i magnata.

Sjajno konačište i boravište svjetskoga glasa, staro više od pola stoljeća, ali sve bolje održavano, čuvano i uljepšano.

Pred kapijama stoje i klanjaju se do besvijesti uparađeni vratari, domaća čeljad u zlatom izveze-nim odorama i opasani sabljama dimiskijama za kojima bi se otimali i na kraju potukli svi kustosi muzeja po bijelome svijetu. Njih ima dva puta više nego vojnika u Kneževini Monako kada se pred dvorom uz zvuke fanfara podiže zastava. Oko kapija lješkar i predu kao čudovišni crni, žuti smeđi, i maveni mačori, "rols rojsevi", "lančije", "merce-desi" i "kadilaci" pomiješani sa ubogim ukrotite-ljima zmija i njihovim čarobnim sviralama i otrovni-cama što im vise o tankim šijama, proviruju iz galabija ili slatko kunjaju u prljivim košuljama i usranim gaćama.

Na pet koraka od zelenkastih zmijurina, truhlih svirala i poderanih gaćetina počinju velika hotelska

predvorja puna ogromnih pozlaćenih kristalnih svjetiljki i šarenih persijskih ćilima kojima bi se mogle skoro prekriti i čitave poveće njive i livade.

Zastakljene vitrine duž dugačkih i širokih hotelskih hodnika su divne, rijetke i skupocjene zbirke najljepših marokanskih vezova, škrinja, pušaka, na-kita, posuda i mačeva.

Kada bih ukrao samo jedan pozlaćeni džeferdar iz vitrine i nekome ga prodao, mogao bih mjescima živjeti u Monte Karlu i stanovati u

mome omiljenom hotelu "Balmoral", ili napraviti kućetinu na Boračkom jezeru okruženu prostranim vrtovima.

Draž hotela "Mamunija" je u tome što nije velika odvratna hotelčina visoka nebu pod oblake po kojoj od jutra do mraka špartaju liftovi i mota se čitav jedan hotelski narod. U "Mamuniji" ima mjesta za tri stotine gostiju.

Na drugom katu su odaje u kojima je bar po šezdesetak dana i noći godišnje boravio maestro Vinston Cerčil okružen svojim platnima, bojama, četkama, pisaljka, cigarama, i dugim kolonama boca škotskog viskija i francuskog šampanjca.

U svojim sobama na drugom spratu ovaj časni vitez Ordena podvezice ser Vinston Leonard Spen-ser što je posljednjih godina prošlog stoljeća lunjao u Vajlerovoj vojnoj misiji po Kubi i tri godine kasnije (opet, u prošlom vijeku) tukao se u ljutom transvalskom boju kod Kartuma pod komandom lorda Kičenera i istakao se kao novinarski dopisnik što mu je stvorilo ugled i ime koje ga je na široko otvorena vrata uvelo u Donji dom, prvo kao konzervativca, pa liberala, onda opet konzervativca, prvo kao poslanika, onda kao ministra i prvog lorda admiraliteta do predsjednika vlade i vojskovođe u Drugom svjetskom ratu što je iz svoga ćeifa na ponekoj ubojitoj bombi ispisivao kredom: Adolfu Hitleru, lično od Čerčila! - ovdje na drugom spratu često je ćaskao i kafenisao sa čuvenim francuskim hizmećarom i lizisahanom E1 Glaunijem, podlim i lukavim pašom od Marakeša, jednim od probranih tirana i satrapa zaostalih još iz starog vakti i zemana, pa se obreo i u našem vijeku zahvaljujući ponajviše francuskom gospodaru Magreba i generalu Liotiju koga je njegov zemljak i pisac Klod Farer predlagao za Nobelovu nagradu za mir, pošto je, tvrdi general, uz pomoć pukovnika Manžina očigledno i nedvos-misljeno "umirio" Maroko.

U okolnim odajama živovali su i ladali su i Carli Caplin, i Moriš Sevalije, i Grejs Keli, i princ Renije...

U ovom hotelu konačio je i Pjer Karden, siromašak što je na igli i koncu stekao silno blago.

Čitavo popodne izležavaću se u šarenim i mirisnim đardinima "Mamunije" i kiseliti ispucana taba-na u modrom jezercu ispod pjenušavog slapa zagledan u mali otok oko koga plove i miluju se bijeli i crni labudovi.

Umio je, znao je, znao da slika maestro Vinston!

I NIKAD, NIKAD VIŠE

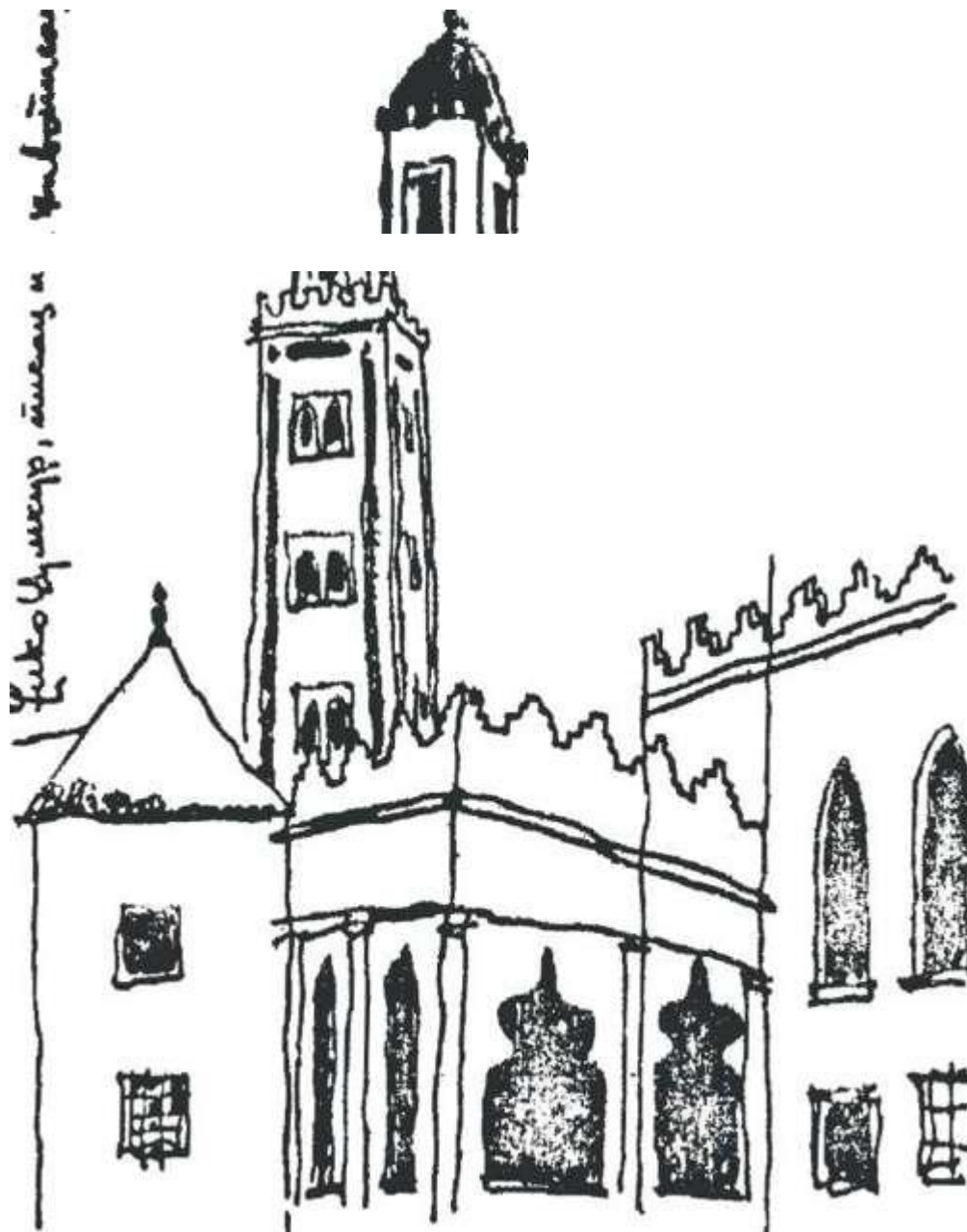
Slutim da noga moja nikada više kročiti neće u ove uzavrele sokake, u ovu čudesnu, bogatu i jedinstvenu čaršiju na Magrebu; da oči moje nikada više neće gledati krajolike pod sniježnim vrhovima Atlasa: da usta moja nikada više neće kušati zeleni marokanski čaj ni mirisati duhan tumbećiju sa nargila pred kafanama u bučnome soku: da na malim trgovima po gradu više biti neće ovih ostarjelih i bolesnih prosjaka koji se jedva kreću i slabim šapa-tom blagosiljaju moje puteve, staze i bogaze.

Ako ikada i dođem ponovo u ovaj čarobni i uzavreli grad, u ovaj Bagdad Magreba, noge će mi još više klecati, pogled će mi biti mutan, duh će oslabiti, oči neće upijati kretnje žena i djevojaka u dugim šarenim haljinama.

Zelenog marokanskog čaja će do vijeka biti, po ašćinicama krčmiće se i dalje kus-kus sa mladom jagnjetinom, prosiće neki drugi prosjaci, ali persijskog duhana tumbećije, možda, i neće bit, ako Homeini ili neki drugi imam zabrani izvoz duhana na Magreb.

Avaj, izgleda da se ipak dva puta ne može zagaziti u isti potok.

Jutros sam se opraštao i od veličanstvenog minareta džamije Kutubije, zadužbine vladarske kuće A1 Mohada, minareta vitkog i visokog koliko i zvo-

S U M W

nici Notr Dama i toliko po ljepotama svojim nalik na Girlandu u Sevilji. Namjernik u ovom gradu nikada neće zalutati ako se upravlja prema ovome lijepome ružičastom biljegu, više od šest stoljeća upravljenom prema modrinama neba povrh Magreba. Prefinjenost njezine cjeline je čudesna, sloboda izraza potpuna i sklad savršen. Predanj e govori daje žena sultana Jakuba el Mansura svojim silnim nakitom platila alem na vrhu minareta da onako gizdav i pozlaćen na

sve strane i daleko svjedoči o njezinoj silnoj pobožnosti i smjernosti pred Al-lahom i njegovim poslanikom Muhammedom.

Danas sam i posljednji put prošetao i mirisnim perivojima po kojima su mramorna turbeta glasovite obitelji Saadi, duhovnih i svjetovnih vladara berberskih damara i krvi, junaka i pobjednika portugalskih armada. Pod tavanicama od libanskog kedra i među zidovima od plavetne fajanse u zelenkastom talijanskom mramoru počivaju i roditelji i njihova rano pomrla djeca. I danas kao i prije toliko godina ovi neobično mali dječiji sarkofazi kao kakve kamene škatule za ženske cipelice neodoljivo podsjećaju na grobove nekakvih skupih lutaka i lutana.

Ova čudesna turbeta izumrle berberske kuće Saadija dostojna su u svojoj ljepoti i svome sjaju čuvenih vječitih prebivališta porodica Medičija, Strocija i Farneza.

I sada poslije toliko dugih vijekova pod svodovima od izrezbarene crne kedrovine i među vitkim mramornim stubovima pomiješani su na gomili 1 mrtvi i slavni vladari i davni junaci sa svojim ubogim i kukavnim podanicima iz obližnjih sokaka i udaljenih mahala što uvijeni u jadne krpe provode svoje duge i dokone dane u drijemežu, protezanju, zijevanju, češanju i molitvama za spas duša živih i pomrlih robova Božjih.

Odlazim stazama velikih vrtova prema kapiji koja me posljednji put vodi na Trg Džema el Fna, na Trg smrti, među papagaje, opsjenare, vračare i harlekine.

Dok slušam priču jednoga oronulog slijepca, sjetih se neveseo jedne nezaboravne beogradske noći prije gotovo četvrt vijeka. U Narodnom pozorištu davala se Stankovićeve "Koštana". Te davne i nezaboravne noći posljednji put se na daskama pojavio slavni Dobrica Milutinović. Pojavio se samo na nekoliko minuta. Pojavio se samo da zadnji put kaže čuveni Mitketov monolog o carskom dru- mu, mjesecini, Šar-planini i lijepoj, vreloj ženi.

Kada je došlo vrijeme dvojica mladih i jakih binskih radnika u plavim radnim odijelima izvela su na pozornicu slavnoga starca i posadila ga na tronožac preko koga je bila prebačena ovčija kožica.

Dobrica je progovorio, Dobrica je progovorio svojim dubokim glasom i čitava sala ustala je na noge da stojeći sasluša Borine riječi iz usta slavnoga starca. Kada je Dobrica završio razlegao se silan aplauz koji se mogao čuti i na Trgu, sve do spo-menika Mihaila Obrenovića. Dva snažna momka izvodila su velikog glumca sa scene, a pljesak nikako da utihne. Predstava se nastavlja bez Dobrice.

Te noći svi su došli samo da čuju tih nekoliko rečenica što tugu i muški život znače. Poslije toga mnogi su ne čekajući kraj predstave uzeli svoje, ih tuđe kapute i napustili i predstavu i pozorište.

Stojeći na Trgu Džema el Fna, u ovome najvećem kazalištu pod vedrim nebom na svijetu i slušajući slijepoga starca kako govori svoj monolog, sjetio sam se Beograda i te davne noći u beogradskom pozorištu.

Sa Trga smrti među kokoškama, varalicama, dobošima, pajacima i pripovjedačima divnih priča opraštam se od slavnog grada Marakeša i sa za-vežljajem svojih prnja odlazim u grad Fes.

Oдох ja!

POHOD U KARAUIN

Smeđi i sveti grad Fes, glasovita medina Magreba, uz svašta i koješta drugog i ostalog, velika je i neprekidna igrarija voda, šumova i pjene silnih zdenaca, slapova, šadrvana i hinana.

Vode, vidljive i nevidljive, podzemne i nad-zemne, bučne i nečujne, vode hladne i bistre što teku i otiču zakikotane od modrih kladenaca do kamenih česama i od gorskih slapova od malehnih jezera čije površine miruju poput sjajnih zrcala i odslikavaju biljke, ptice i oblake na svojoj zelenoj srči i bijelim mramornim okvirima većma nalik na nekakve kabaste džennetske čorbaluke za rajske sutlijaše po kojima

skakuću i brčkaju se sitna čeljad kao gologuzi anđeli ili velike rajske muhe što čitavog dana bježe od sotone i njegovih malehnih šej-tana i još manjih šejtančića.

Vode što skakuću i galame uskim i strmim sokacima stare medine Fesa jutrom pune zemljane vrčeve i ćupove crnookih djevojčica, danju poje umorne i žedne, a i danju i noću okreću velike točkove čija stara japija ječi, zapomaže i civili.

Vode što podrhtavaju pod strehama dućana dok ih piju golubovi, vode što ispiraju vunu i kože, vode što sapiru ćenife, vode što drijemaju u mraku čatrnji po maslinjacima i palmerijama, vode koje hlade, umivaju i umiruju, vode uz molitve vjernika, vode što peru, propiru, sapiru, čiste i pročišćavaju.

Jutros sam na svome putu prema čuvenoj džamiji Karauin prolazio pored tri brbljive česme.

Na prvoj česmi napio sam se vode.

Na drugoj sam se umio.

Pored treće česme izuo sam sandale, zagrnio svoju dugačku berbersku galabiju i oprao noge.

Na prvoj kamenoj česmi u koju je uklesana sura iz Kur'ana: "I sve što je živo - iz vode smo izveli", sjetio sam se moga dobrog prijatelja i sjaj-noga slikara Antuna Hutera.

Huter je umio da slika vodu.

Vodu u malehnim tihim zatonima i uvalama.

Vodu u plićacima prozračnu, čistu i providnu. Vodu u kojoj se vidi i sitni, šareni šljunak i mahovina.

Na mnogim svojim krajolicima nekih dalekih pi-tomih obala pored svijetlih plićaka ovaj čarobnjak slikao je i tamnije zelene površine dubina po kojima su kao mohere zvijezde popadali žuti lokvanji.

Na drugoj ružičastoj mermernoj česmi dok sam se umivao sjetio sam se i drugog prijatelja i sjajnog slikara Envera Krupica i njegove rodne rijeke Une.

I Krupić kao valjda niko više u nas umije da slika vodu. Po njegovim platnima teče i protiče rijeka Una, miluje svoje ade, pjeva na silnim slapovima, pokreće stare vodenice i druguje sa dobrim svojim jaranima crvotočnim drvenim ćuprijama što škripe i stenju pod konjskim kopitama i ljudskim tabanima.

Malo budalastijem i osjetljivom čeljadetu pada na um da pod slike po kojima teče rijeka podmetne kakve lonce i činije da se silna živa voda sa slike ne izlije po podu i prostirci.

Na trećoj česmi u čijem sam bijelom koritu prao svoje bagave prašnjave nožurde i opet, i jopet mislio sam na jednog starog davno, davno umrlog slikara čiji prijatelj nisam bio. Nisam ga čak ni poznavao, ali sam pred njegovim platnima stajao kao munjom ošinut. I ovaj stari volšebnik slikao je vodu, ali kakvu vodu!

Taj stari majstor čijeg se imena jutros ne mogu sjetiti na svojim uljima slikao je snijeg kako se topi na južinama poznih veljača.

Na slikama predjela iz svoje daleke ruske zemlje pod snijegom i ledom ovaj čudesni vještak otkrivao je prve, veoma tanke mlazeve otopljenog snijega sićušne kao najmanji mokri damari što sa svih strana potkopavaju bijeli ledeni pokrov i polahko ga pre-tvaraju u bezbojnu bistru tečnost što lagahno otiče prema dolinama pod zracima blijedoga sjevernog sunca.

Gledajući slike staroga Rusa shvatio sam jednom zauvijek i navijek da nikada, baš nikada i kada bih živio hiljadu godina, učio i izučio tisuće i tisuće zanata, škola, akademija, tehnikuma, marifetluka i karefeka, ne bih mogao to naučiti i up-riličiti.

Odavno nisam više ni tašt, ni zavidljiv, ni ljubo-moran, ali ovoj trojici slikara voda istinski se divim i u čudu čudim i moram im i pod stare dane blago pozavidjeti.

Naveo sam samo trojicu umjetnika koji su sjajno slikali vodu. Ima ih još, ali ja sam se sjetio samo

f a AiA» j M .

« « Ù i U ^ t ^ î l . >

0 1 ^ | j í ^ í a ^ ^ r *

trojice pošto sam na putu do čuvene džamije Karauin svratio samo na tri česme.

Slutim kako će poneko reći: svašta i koješta!

Meni je svejedno i nije sasvim svejedno.

Oдох ja u slavni Karauin, bogomolju što je ovdje u smeđem gradu Fesu, svetoj medini Fesu, utemeljena prije ravno hiljadu sto dvadeset i dvije godine, džamiju i prvo sveučilište u islamskom svijetu, hram koji je u isto vrijeme i visoka škola, velika knjižnica i čitaonica, mjesto za opuštanje, molitvu, razmišljanje, usredsređivanje i odmor, džamiju, slavni Karauin, u koju se može istovremeno okupiti i dvadest hiljada vjernika.

Temelje ovoj bogomolji, sveučilištu, velikoj knjižnici i čitaonici udarila je blažena Fatima el Fieri, jedinica kćerka učenog i bogatog izbjeglice iz Keruana.

Kapije čudesne džamije Karauin otvorene su pravovjernima: sretnim i nesretnim, zdravim i bo-lesnim, radosnim, tužnim i nevoljnim.

Ali, kako se zvaše onaj volšebni slikar i Rus?!

Ne znam!

KOD DVA KRALJA

Prebrodio sam rijeku Sebu, tutnjao po glasovitoj visoravni Rif, domovini davnih junaka i ljutih ratnika legendarnog Abdel Kerima i konačio u gradiću Nador na obali sinjeg mora Sredozemnog.

Opraštajući se od Maroka na putu prema Alžiru poželio sam silno da na jedan dan, makar svrnem u Španiju.

Na putu iz Maroka prema Alžiru nema nikakve Spanije, ali je i ima. Nema one velike Spanije na Iberijskom poluotoku ali ima jedne

malehne na južnim obalama Sredozemlja. To su dva grada pod španskom zastavom - Senta i Melilja. Idem u Melilju!

Na petnaestak kilometara od Nadora, pod istom kapom nebeskom, u prvom komšiluku, na istom pijesku, na istim južnim obalama leži grad Melilja na čijim kapijama lepršaju zastave španskog kraljevstva.

Državna granica, karaule, rampe, policija, papiri, pečati, bicikli, kamile i automobili.

Ispratili su me Arapi i na desetak koraka od njih dočekali me Spanci. Dvojica uparađenih i zadriglih kicoša u pomno uglačanim zelenkastim odorama španske Gvardije civila. Pod lačanim zelenkastim odorama, čudnim starinskim kapama od crne mušeme što su caklile na žarkom afričkom suncu, *JxxMM. * ^*

« H f l * ĵrUy

ličili su mi jutros na neka naopaka bića što povrh svojih glava nose još po jednu dodatnu glavušu nekakvih kabastih i otrovnih insekata iz tamnog vakta i zemana mržnje i nasilja u danima i noćima krvavog španskog građanskog rata. I jutros sam se prolazeći pored njih sjetio voljenog pjesnika Gar-sije Lorke što su ga nekakvi njihovi preci, djedovi, teče ili ujaci u istim takvim starinskim crnim kapama odvukli na stratište i izrešetalu ga svojim crnim kuršumima. Učinilo mi se na trenutak da sam se stanio negdje daleko u prošlost Španije, u nekoj Kastilji, nekoj Galiciji, Aragonu ili Andaluziji prije skoro pola vijeka. Izgledalo mi je da sam odjednom daleko od Magreba, od snježnog Atlasa i od uspa-vane arapske kasabe Nadora.

Zakoračio sam u Melilju, ušao sam u grad jednoga drugoga kralja, u zemlju drugačijih zakona, vjera i običaja.

Po tragovima što su davno iščeprkani, koliko se zna i pamti, na ovo mjesto su znatno prije mojih stopala stali tabani Feničana. Feničani su zameračili da baš ovdje podignu nekakvu svoju naseobinu.

Svoj grad Feničani su nazvali Rusadir. Onda su u ta ista davna i pradavna vremena na ove obale, bahnuli Kartažani pa su potjerali Feničane, Kartažane su opet isprašili Rimljani, a onda su naišli Arapi pa su najurili Rimljane. Prije pet stotina i četrnast dugih ljeta naišli su Spanci pa su najurili Arape. I svako je ovdje nešto podizao, gradio i donosio.

I Spanci su u Melilji gradili i gradeći oponašali opet jednu svoju Španiju u malom. Podizali su kako im se činilo daje najtrajnije, najbolje i najunosnije.

Na ovim ulicama i trgovima ima zdanja, kutaka i vidika što su čak ovamo na obale Afrike, dospjeli pravo iz Saragose, Segovije ili Barselone, samo u nešto manjem i siromašnijem obimu i značenju.

Ukočena, nafrakana i paradna lica sivih i čoškastih kućerina sazdanih po ukusu, potrebama i mjeri nekih drugačijih podneblja i zemana sa svečanim ula-zima i silnim balkonima što ih podupiru bradati kentauri i svakojake namalterisane gologuze barabe predstavljaju mi se jutros po strogim pravilima i odredbama krutog španskog dvorskog ceremonijala u svoj svojoj mrzovoljnosti i teškom baroknom mahmurluku. Raskošna stubišta, kerefeke i kolo-nade poput džinovskih sivih plotona kočopere se pred radoznalim putnikom u svoj svojoj katoličkoj strogosti, tvrdoći i ćudoređu. Ni sjajno sunce sre-dozemno ne može taj hladni grč i grimasu starinskih višekatnica i gospodskih palača da razmekša, uplaši i razveseli.

Blagorodna suprotnost tome, pobučne uzavrele ulice i vrtovi radnom ukočenom neimarstvu su puni ljepuškastih namiguša, garave dječurlije, blaženih badavadžija i tamburaša, krijumačara i kaišara, grla-tih prodavača, preprodavača, uzdržljivih meraklija i vrućih mušterija.

Po ovim ulicama i trgovima mirišu jutros i benzin i vino. Mirišu i lonci u španskim kuhinjama i taze pecivo pred pekarama. Miriše i pailja i tortilja.

Miriše i more i katran i riba.

Na svakom koraku mjenjačnice. Mijenjaju se i ružičaste i plave i zelene novčanice. Para se krčmi i u dućanu i pred dućanom, i iza dućana. Novac se broji, broji i trpa u kasu, u torbu, u šaku, u njedra, u džep. Mijenja se i u kafani, i na ulici, i u hodu, i u prolazu, i u zahodu.

Nekada je Melilja bila čvrst bedem i siguran oslonac generala Franka. Svoj pohod na Spaniju general Franko počinjao je iz Melilje. Generala Franka odavna više nema, a nekadašnji njegov čvrst bedem grad i luka Melilja su sada nešto mnogo bolje i unosnije. I bez Franka Melilja je - porto franko!

Na svakom drugom koraku su buljuci čistača obuće. Njih je u ovome gradu skoro više nego prodavača srećaka kod jednog drugog kralja u sus-jednom Marakešu i Meknesu. I dječaci i starci sa malehnim kutijama u kojima su četke i boje, kao kakve velike buhe začas se sjate oko cipela pred klupom u parku, ili pod stolom u kafani. Cisti se i pred šankom uz pivo, i u gostioni za ručkom, i u portalu pred kućom Božijom. Viđeniji majstori imaju na ulici čitave sanduke od plemenitog drveta, mesinga i bakra ukrašene šarenim staklicima i svakojakim džidžama kao kakve katedrale ili sinagoge, sa malehnim prijestoljem za svoje mušterije. Na obalama Sredozemlja, i u Solunu, i u Aleksandriji, i u Napulju za neke ljude je sjajna obuća stvar statusa i prestiža više nego kapa ili čist okovratnik.

I ja sam sjeo na jedan ovakav ulični prijesto i sa uglancanim cipelama u sumrak otišao opet preko rampe u pospanu arapsku kasabu Nador, u jedno drugo kraljevstvo i kod jednog drugog kralja na konak.

ALŽIR

EL NED

U podne nastaju orgije svjetlosti i sve se pretvara u usijane bijele i žute linije.

Na sjeveru su prostrana žala i zeleni vrtovi Sredozemlja.

Na jugu je okean žutog pijeska i kovnica ljutili vjetrova.

I na Magrebu i na Mašriku su karavanska bespuća, i satanski vilajeti za pripovjedače drevnih bajki.

Oaze u Sahari leže kao čiode zabodene u ša-franasto platno pijeska.

Iz okeana pijeska isplivala je čarobna oaza sa hiljadu kubeta, oaza E1 Ned.

Male, sirotinjske odaje, mlijeko i meso od kamila, beduini, buljuci crnpuraste, golišave djece i vizija beskonačnosti što počinje na pragu nomadskog šatora.

Oaza u pustinji obraduje čovjeka kao tačka poslije dugačke i nerazumljive rečenice nekog gnjava-tora i mehkosera.

Pustinja je i zaborav i bestragija.

Oaza je i osmijeh, i poljubac i biljurna čaša šerbeta.

GROBLJA

U Sahari postoje veoma stara groblja pokrivena pijeskom u kojima ne postoje oaze i u kojima nijedan pokojnik ne prima posjete.

I ovo današnje groblje Ibadita, ljudi predanih molitvi, skoro je neprimjetno.

Uklopilo se u krajolik i ni po čemu se ne razlikuje od surove pustinjske okoline.

Nadgrobnih natpisa nema...

Ljudi su otišli sa ove zemlje, nemaju više nikakve potrebe ni za imenom, ni za zanimanjem, ni za zvanjem, ni za titulama u vječnoj ništavilosti.

Grobovi uglednih šeika nisu ni čudotvorni, niti su njihovi ćivoti i mošti svetinje, oni su samo izraz pobožnog poštovanja prema ljudima koji su bili plemeniti, mudri i uvažavani za života dajući Ibadi-tima primjer, savjet i uputstvo.

Brižljivo okrečeni u ovom ogoljelom i zlatastom prostranstvu, oni su samo veliki divni predmeti i prave nadrealističke skulpture smještene tu zauvijek u svjetlosti i tišini.

SAHARA

Nomad je siromašan, ali prebogat zbog ljubavi prema duši svoje pustinje.

Nebo je mjesecima plavo kao čelik beduinskih mačeva.

Ali, eto, danas u Sahari pada kiša, a u Saharu nisam ponio kišobran, kabanicu.

Sahara je kraljevstvo svjetlosti, pijeska i kamena.

Pijesak ima svoje staze, svoje valove, svoje brežuljke i svoja tajnovita putovanja.

Sahara i teče i bježi, ponovo se javlja i opet se krije.

Sahara je prazna i pusta, ali je istovremeno i puna svakojakih basnoslovnih blaga.

Pijesak je siv, ružičast ih ima boju šafrana. Ima ga i u mojim ušima, i u očima, i pod jezikom, i u kosi, i u gaćama.

Sahara je zaborav.

Pijan sam od svjetlosti, prostranstva i maštanja.

KAZBA

Uprkos svih novotarija i modernizacija Alžir nije pristao da se odvoji od svoje kazbe.

Jer kazba je u isto vrijeme svjedok, tajna i svetište.

Stara kazba je duša E1 Džezaira.

Najprije ona je živi svjedok povijesti i vječna veza između islamske kulture i mediteranske osjećajnosti.

Kazba je grad u gradu.

Ona je svijetla stranica povijesne knjige koja nenametljivo pripovijeda alžirske podvige, junaštva, stradanja i žrtve u dugoj i teškoj borbi za slobodu.

Čitava Kazba je spomenik!

Kazbi niko ne može nikada oduzeti hrabrost, mudrost i radost.

HODOLJUBLJA

FIGUERAS JEDNE NOĆI

Podižem ovu čašu vina i opraštam se od plavetne Provanse, čudesnih Sezanovih predjela, vinogorja i srebrnastih maslinjaka francuskoga Juga.

Tutnjim, tutnjim u Spaniju, u malehni i ubavi Figueras, rodni grad slikara, čarobnjaka, volšebnika i nenadmašnoga opsjenara senjora

Salvadora Dalija.

Figueras, Figueras...

Pokraj puta, po livadama, po brežuljcima, na padinama, na brdima velike, veće i još veće bijele table sa kojih me naslikani crni bik sa koride nagovara i nagovara da samo, uvijek i jedino pijem neko čuveno piće poznatog imena, cijene i ukusa.

Na benzinskoj pumpi, nadomak Figuerasu, velik sjajni plakat sa slikom mrtve prirode u sredini na sav glas poziva i mene i vas da stanemo i da ostanemo u Figuerasu, da stanemo i da pogledamo veliku i stalnu izložbu djela i čudesa Salvadora Dalija.

Stojim kao ukopan pored velikog plakata na benzinskoj pumpi.

Na slici usred plakata krajičak zastrtog stola i komad crnoga hljeba. Hljeb na slici senjora Salvadora kao da je još vruć i da miriše, miriše, silno miriše, kao da je ovoga časa, pred moj dolazak izvađen iz pekare i čeka mene i sve vas kao slatki zalogaj nasušni na ovoj običnoj benzinskoj pumpi daleke Iberije.

Tako umije samo slavni senjor Salvador Dali.

Tako je znao i umio jedino veliki Vermeer!

U Dalijevom rodnom gradu Figuerasu konačim u starom, dobrom hotelu "Duran" dobroga ukusa, umjerenog sjaja i besprijekorne čistoće. Sale, prolazi, stepeništa, kafana, restoran, sobe, saloni i vitrine pune su Dalijevih slika, crteža i grafika. I u prostoriji ispred zahoda, između silnih ogledala u bogatim baroknim zlatnim ramovima, njegovi su crteži i plakati sa njegovih izložbi. I u muškom zahodu ima jedan mali senjor Dali. U zahodu za senjore i senjorite nisam bio. I tamo ima jedan senjor Salvador. Možda su tamo i dvojica.

Čitave noći u hotelskoj sobi sanjam slavnog maestra, razgovaram sa njim, ulazim u ramove njegovih slika, bodem se o njegove bikove,

pijem njegovu kahvu i mažem se njegovim bojama i mastima.

Na san mi izlazi davna velika Svjetska izložba u Briselu i paviljon Vatikana sa restoranom u kome su služile najljepše redovnice birane i pomno probrane kao mehke kruške po silnim katoličkim klosterima širom bijelog svijeta. Neke su za tu priliku stigle pravo sa neba, ili se meni tako samo učinilo.

Jasno vidim veliku Dalijevu sliku Hristovog raspeća u svodu paviljona.

Nestaju zidovi, padaju svodovi, ruše se stubovi, pojavljuje se njegova slika gluhoga nekog predjela po kome se, obješeni o golo granje, suše veliki džepni satovi poput debelih jufki za pitu, ili poput ovih hotelskih jastuka. Njihovi federer, točkici i zem-bereci odavna ne rade, ali oni tek sada u nekom ogromnom uhu otkucavaju jedno dalijevsko, rav-

*^mlo /W/,erjevK*vv J MnydvJt/¿¿U.*

ii trrvA, oÀ i zw xr¿

f f f t i rrvu^vKvuj fe"? uii M. iW^ÔûJ /»»VI^UvHM U

pp/ioJ^o JjL

nodušno, slijepo i neumušto vrijeme skuckano od varnica, trenutaka, mrvica i krpica.

I ova slika nestaje i sada po Salvadorovom platnu trče i trče žirafe zapaljenih dugih vratova što osvjetljavaju visoka nebesa. Nebesa

gore... žirafe trče..

Iznad bogate vaticanske trpeze, pune čuvenih samostanskih sireva, sada je slika žene čija je duga i obla butina puna malih ladica u kojima ona čuva neke, možda čarobne napitke, neki novac, mrave, zlatnike, izmet, škorpije, suze ili uspomene. Dugo sam otvarao i zatvarao ladice naslikanog čeljadeta, one su bile prazne i ja sam ih punio fratarskim sirevima sa bogate sofire koja sve više raste i raste i guši me.

Budim se, ustajem i idem u kupatilo da se umijem. Sa zida u kupatilu gleda me Dalijeva grafika na kojoj vječito druguju stari, dobri jarani: Don Kihot i Sančo Pansa.

Opet Dali!

Čitav ovaj grad, čitav ovaj hotel ispunjen je Salvadorom Dalijem. Ne bih se ni iznenadio, ni začudio kada bi me sada dolje u kafani sačekao iza nekog stuba, glavom i bradom, slavni maestro i pozvao me na kahvu i cigar duhana.

U kafani ga nije bilo, ali bila je njegova velika fotografija u pozlaćenom ramu sa koje me je gledao svojim krupnim, urokljivim očima. Kao da mi je vrhovima svojih ufitiljenih dugih brkova ozbiljno prijetio i pitao me dokle ću tako loše da slikam, tako trapavo da crtam, tako loše da škrabam, tako neumorno da trabunjam.

Naljutio me na sabahile i ja sam mu odbrusio: "A znate li vi, gospodine Dali Salvadore, šta je za vas rekao Andre Breton? Ne zanima vas i pravite se nevjesti. Po Andre Bretonu, vi ste se uvukli u nadrealistički paket devetso dvadeset devete. Za njega ste običan uljez, prišipetlja i prišideldija!"

Dali me je izbacio iz kafane.

Ipak, odlazeći iz Figuerasa, opet sam pred njegovim plakatom stao kao ukopan. Onda sam se primakao plakatu i pomirisao komad

crnog hljeba sa njegove slike. Hljeb je mirisao, mirisao. Bio je još vruć.

HRAM ANTONIJA GAUDIJA

Kiša, kiša ...

Idem u Barselonu!

Gamižem širokim cestama Katalonije i u očima nosim raskošna nebesa Kastilje, po kojima se u svaki smiraj dana za vedrih dana događaju i događaju najčudesnija čudesna čudesna i neslućene velike predstave u beskrajnom plavom svodu, na radost i polzu očiju ptica i ljudi.

Daždi, daždi u Kataloniji ...

Valja vidjeti silne vode Nijagare, valja vidjeti i moćne snježne vrhove Hindukuša, valja zagaziti i u mutnu Amurdariju, valja u Arabiji gledati u treptave zvijezde krupne poput zlatnih pilića, valja šetati obalama Neve, ploviti Senom, gaziti padinama Durmitora, hodati cvjetnim vrtovima čudesne Alhambre, ah valja makar jednom u životu za vedra dana i u smiraj sunca vidjeti i doživjeti suluda nebesa povrh Sijera Gvadarama.

Davno, davno prvi put sam ih vidio u jednoj velikoj knjizi sa slikama u boji. U toj knjizi bila je slika E1 Grekovog grada Toleda. Nad gradom su bila neviđena i nevjerovatna nebesa. Mislio sam da takvih nebesa nigdje na svijetu nema, da ih je E1 Greko izmislio i naslikao, da su to njegova vlas-tita, privatna nebesa, nebesa sa njegove slike.

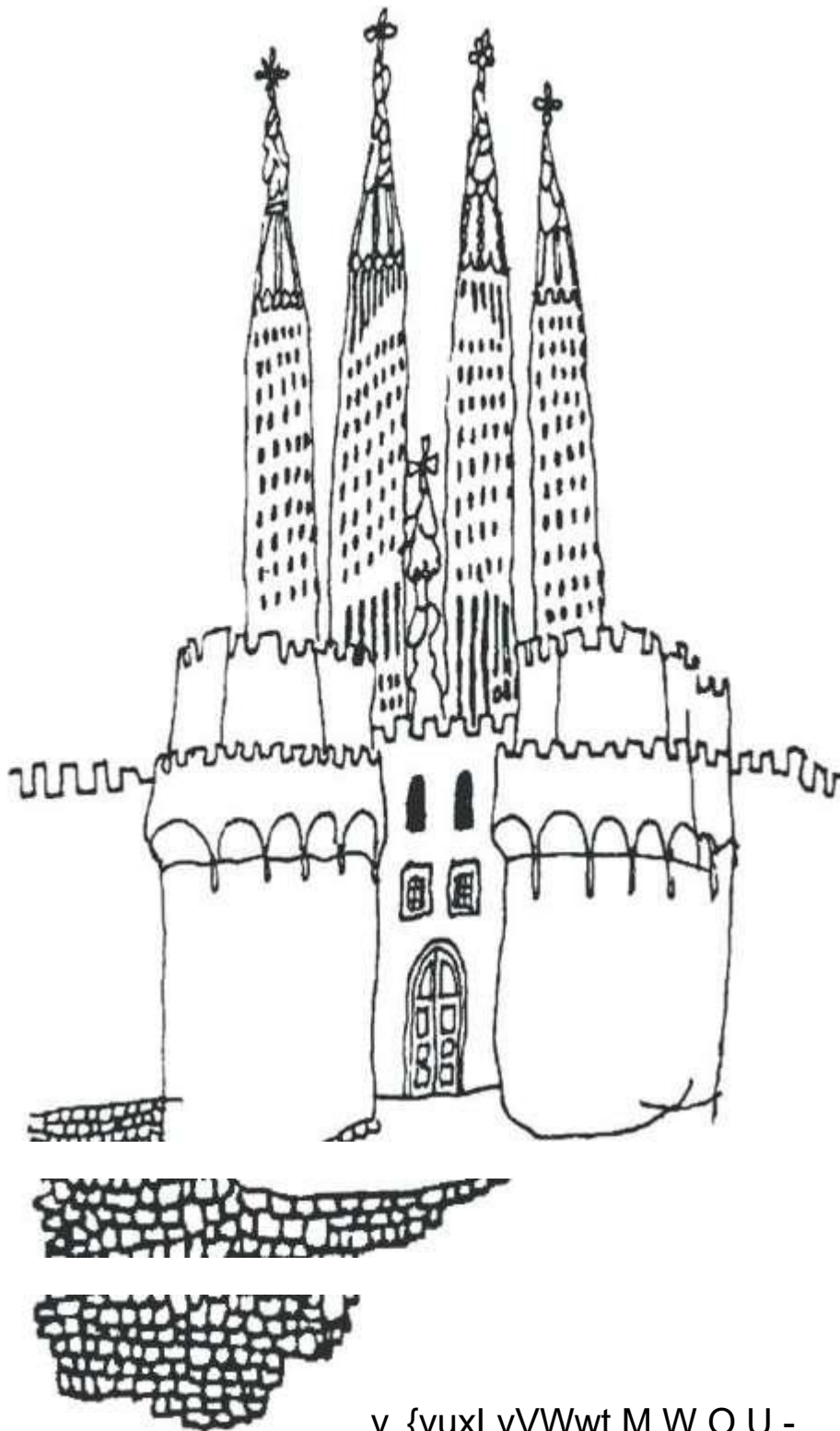
Kada sam prije dvadeset godina prvi put bio u Kastilji, vidio sam svojim očima nebo iz velike knjige u kojoj je bila slika E1 Grekovog Toleda.

E1 Greko ništa nije izmislio. E1 Greko je samo vjerno i majstorski to nebo uslikao.

U Kataloniji danas pada kiša i nebo je pepeljasto, i neba nema.

Jedini trenuci radosti na dugim putevima Katalonije su velike izložene skulpture na povremenim stajalištima, malehnim vrtovima i sa jedne i sa druge strane široke ceste. Skulpture su velike, često ogromne, od bronzne, željeza, kamena i drveta. Skulpture se izdaleka vide i dugo, dugo stoje pred očima putnika. Danas kao da putujem, putujem kroz jednu veliku basnoslovnu izložbu pod oblačnim nebom zemlje Katalonije.

Mislim na stare, davno pomrle putnike i kiridžije sa džombastih džada i puteva moga rodnoga Balkana. Među potocima, šumama i hajducima, na livadama pored Carigradskog drumca, jedina velika radost u tmurnim danima dugih i napornih putovanja između konaka po karavan-sarajima, menzul-hanama i hanovima, jedina vedrina i radost pored drumca bila su strašila sklepana i pobodena da po-plaše i rastjeraju ptice grabljivice. I nekad davno, a i danas na mome rodnom Balkanu, ta strašila pored puta, u njivama i po baštama, često su veoma maštovito i duhovito sklepana od svakojakih otpadaka, krpica i krpeta, da iznenade i obraduju radoznalog putnika. Dugo ću pamtit i jedno strašilo koje sam vidio negdje u Hercegovini. Strašilo je izdaleka pomalo ličilo i na fratra, i na konzula, i

y, {vuxLvVWwt M W O U -

na odžaćara, i na propalog generala neke hametice i do nogu potučene vojske.

Danas putujem između velikih skulptura beskrajnim sivim prostorom ispod Pirineja i pada, pada sitna kiša.

Idem u Barselonu.

Ne idem u Barselonu da vidim najmnogoljud-skiji grad Spanije. Ne idem da vidim četiri miliona ljudi, žena i djece. Ima ih možda i manje, ili možda i više. Ne idem ni zbog tvrđave, ni zbog avenida, ni zbog pristaništa, ni zbog kafana, ni zbog Svetog Teodosija, ni zbog Svete Ane, ni zbog palača vice-kralj eva Katalonije.

Ne idem da danas vidim kapelu Santa Agneda, ni Tinel, raskošni salon katalonskih plemića i vitezova pod čijim je pozlaćenim stropovima veliki moreplovac Kristofor Kolumbo ponosno razastirao i pokazivao katoličkim kraljevima neviđeni espap koji je donio iz Novog svijeta, i neku crvenkastu uplašenu čeljad koju su odmah krstili, pričestili i do dana današnjeg nazivaju Indijancima.

U Barselonu idem da vidim jednu nedovršenu katedralu, čudo nad čudima slavnog španskog čarobnjaka i neimara Antonija Gaudija i Korneta, što se smjerno u Gospodu predstavi u godini hiljadu devet stotina dvadeset šestoj u vijeku našem dvade-setom.

Idem da vidim i da za nas nacrtam taj neviđeni i čudesni hram što većma liči na raskošnu galiju saracenskih gusara, nego na uzvišeno duhovno prebivalište hrišćanske svete Porodice.

U Barselonu idem da vidim taj veliki nasukani nebeski brod, njegova kamena jedra, njegove visoke palube i jarbole pune neviđenih ptica i svakojakog cvijeća, korijenja i bilina što su na ovu kamenitu lađu došli pravo iz Staroga zavjeta.

Idem da gledam čudo neviđeno.

U Barselonu me je dovela silna i neviđena mašta slavnog neimara, kipara i volšebnika Antonija Gaudija i Korneta.

MILOSTIVA GOSPA SARAGOSA

Ibar, Ebar, Tibar,

Tibar, Ibar, Ebar,

Ebar, Tibar, Ibar...

Nekad sam se u modrim planinskim hladnim vodama Ibra kupao. Nekada sam zelenom dolinom Ibra često putovao, putem konačio i šume plavoga jorgovana mirisao. Mirisao, sevdisao i uzdisao.

Obalama mutnoga Tibra jedne sam davne jeseni rane dokono i bezbrižno svakoga dana tumarao.

Na bijelim klupama u zelenim cvijetnim perivojima mlade sam mome, plave i vrane, mirisave i jedre kao šarenike jabuke, džanum, esmer đuzel djevojke, začikavao, grlio i milovao. Bile su tada blage noći i dani mjeseca rujna i šume u daljini bile su rumene.

Jutros sam po treći put u životu ugledao Ebar.

Jutros sam oblaporno i halapljivo jedući vruću lepinju, kao pravi žderonja i poguzija, dugačkim betonskim mostom preko razlivenog Ebra u grad molitava, slavnu i neveselu Saragosu, a u zemlji aragonskoj, svojom nogom kročio.

Kada sam u grad molitava, slavnu Saragosu, a u zemlji aragonskoj, svojim poganim nevjerničkim bagavim stopalom hrupio, padale su plahe proljetne kiše, pjevale su stare strehe, lokvale su lokve, bujale su bujice, sijevale su munje, pucali gromovi, bub-njali obluci, pa rominjalo, pa pljuštalo, pa daždjelo, pa kapalo, kapalo kao iz kašike, curilo kao iz slavi-ne, teklo, teklo kao iz ibrika, lilo, lilo kao iz rukava.

Po ovom prokletom kijametu neviđenom i nečuvenom došao sam u pohode i na svoje podvorenje smjerno staroj milostivoj i prelijepoj gospi među gradovima Saragosi, velikoj dami što je u svojoj desetvjekovnoj prebogatoj povijesti bila i uzvišena senjora i strastvena maha i manola, i milosnica i rimska matrona, i hrišćanska svetica, redovnica i isposnica, i islamska kaduna i hanuma.

Sada stara i prelijepa gospa u svojim hladnim kamenim uvehlim njedrima i vječno mladom srcu čuva uspomene i bogate tragove četiri velike kulture, uljuđenosti i prosvijećenosti, koje su u duhu i tijelu nježnom živjele, cvjetale i prolazile.

Prva velika ljubav u ludosti i povijesti srca ove milostive stare dame Saragose bila je drevna kultura i uljuđenost iberijska po njenoj volji i milosti narečena Salduba.

U njezinom velikom srcu i radoznom duhu Saldubu je naslijedila i zamijenila kultura rimska i sjajna galantna vremena basnoslovnog Cezara Au-gusta.

Kada iz velikih prostranstava Magreba kao izne-nadna i neočekivana pješčana oluja pod ova nebesa Iberije dojezdiše na svojim brzim hatovima Arapi, na moćnim raskošnim bijelim grudima milostive pobožne katoličke dame islamski pustinjski polumjesec zauze počasno mjesto hrišćanskog znamenja raspeća i Hristovih muka na krstu.

Novi pustinjski zavodnik i osvajač njezinog srca i opojnog tijela, dotle nepoznatog, ali naslućivanog i strasno priželjkivanog, dade milostivoj gospi li-

^ifMK licX fi^riMTU

3) A/ Cfiryw I^Ua itLU ffTUMA.

1 /Mrvv< ^ r r t a

/iwiüAUO

/ í t ó í l A o

/yruwAo^

jepo i dostojno ime Sara Košta i bogato je i obilno darivaše zlatnim brdima i dolinama, adidara, đerdana, halhala, palača, cvijetnih vrtova, tanahnih šadrvana, novih i nepoznatih zanata i sijasetom novih umijeća, vještina, saznanja, umjetnina i svakojakih inih majstorluka.

Kada u bijesu, u grizi savjesti, povrati na svoja bijela prsa hrišćansko znamenje i u vatru, u oganj velikih lomača baci islamski polumjesec i jevrejsku Solomonovu zvijezdu da se zauvijek zatru na svetom plamenu španske Inkvizicije, dugo, dugo je stara dama Saragosa tavorila svakojako i svekoliko oskudijevala bez spaljenih i prognanih vještih se-mitskih trgovaca po svojim čaršijama, bez mudraca i učenjaka po svojim sveučilištima, bez vidara i travara po svojim bolnicama, bez vrijednih i spret-nih zanatlija po svojim radionicama, bez vještih i vrij ednih baštovana po svojim vrtovima i maštovitih i nadasve darovitih neimara po svojim građevinama, kanalima za navodnjavanje svojih polja, mostovi-ma, tvrđavama i gradskim zidinama.

Poslije halifa, emira i rabina, bila je vjerna ljuba i milosnica kraljeva i plemića aragonskih. Ispraćala je u ljute bojeve i blagosiljala njihove zastave i pukove u krvavim bitkama i mej danima, sve do Valensije i Baleara, sve do Navare i Kastilje, sve do dalekih istočnih obala Sredozemlja.

I kuća Burbona i kuća Habzburga darivale su je veleljepnim bogomoljama, palačama, pregrštima blaga, dragoga kamenja, srebra, zlata i biserja. Darivale su joj i najšpanskiju baziliku Notr Dam

-

Gospu od Pilara, najčuvenije svetište u katoličkom svijetu.

U sretnoj i velikoj ljubavi sa svojim aragonskim kraljevima prije pet stotina ljeta, rodila je i prvu štampariju u Iberiji u kojoj je počela pečatnja svetih katoličkih knjiga.

Rodila je i harnog građanina svoga senjora Luja Santagela što svojim blagom pridonese opremanju flote velikog moreplovca i neustrašivog dobrog pustolova Kristifora Kolumba, u španskom narodu jedino nazivanog Kristobala Kolona.

Za vlade svoga najvećeg miljenika kralja Filipa Drugog, sretnim brakom iz velikodržavnog računa Aragon se ujedini sa kraljevinom Kastiljom i milostiva gospa Saragosa, a u zemlji aragonskoj, pre-stade biti ljubavnica moćnih, darovitih i lijepih i ode - u manastir.

FRANCISKO GOJA LUCIENTES

Kada je za nekih lijepih i sretnih dana prije mnogo, mnogo ljeta veliki francuski slikar Delakroa ugodno boravio pod blagim nebom Španije, lutao sokacima, seirio po cvjetnim vrtovima, kušao vina i zavolio ljude Iberije, nije slučajno uzviknuo: "Sav Goja treperi oko mene!"

Srčem treću jutarnju gorču kahvu i odbijam guste dimove duhana u ubavom bijelom gradiću ara-gonskome, glasovitom Fuente de Todos, zavičaju plemenitog senjora i čudesnog maestra Franciska Goje Lucientesa.

Evo, jutros i ja, strasni kahvedžija i duhandžija, dva stoljeća i trideset i pet godina poslije rođenja velikog španskog slikara Franciska Goje Lucientesa, glasno ponavljam riječi koje je davno izgovorio Delakroa: "Sav Goja treperi oko mene!"

Za velikog španskog umjetnika čuo sam davno, još u gimnazijskim danima u Sarajevu. U Istoriji novoga vijeka, velikoj i dragoj knjizi doktora Va-silja Popovića, bilo je zapisano nekoliko upečat-ljivih rečenica o španskom slikaru iz Aragona. Uz riječi o Goji bila je

objavljena ijedna od njegovih mnogobrojnih ubojitih i ljutih karikatura iz dana španskog narodnog otpora.

Jutros se za kafanskim stolom u Fuente de To-dosu, prisjećam šetnji i razgovora sa Ivom Andrićem po stazama beogradskog Kalemegdana.

Jedina svjetlija tačka između ponora moje neu-kosti i pakla predrasuda bili su dugi prijateljski razgovori sa Ivom Andrićem, njegovo duboko poznavanje španske prošlosti i španske kulture, njegovo divljenje i poštovanje prema španskom čovjeku, njegovom urođenom gospodstvu koje nije imalo nikakvih staleških prepreka, ograda, plotova ni taraba, nego je bilo podjednako prisutno i kod obrazovanih ljudi najvišeg roda, kao i kod običnog, neukog i siromašnog španskog seljaka.

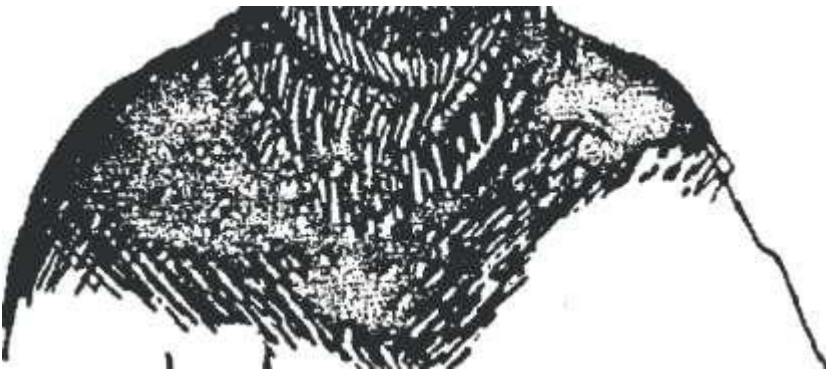
U tim dugim šetnjama po Kalemegdanu volio je da govori o Goji i govorio je sa velikim poštovanjem, ah i sa istinskim poznavanjem slikarstva.

Malo je koji naš pisac tako dobro, temeljito i sigurno poznavao slikarstvo kao Andrić.

I jutros ponavljam njegove riječi o Goji: "Sve naše ideje nose čudan i tragičan karakter predmeta koji su spaseni od brodoloma... Otud je svaka velika i plemenita misao stranac i patnik. Otud neizbježna tuga u umjetnosti i pesimizam u nama."

Kada sam prvi put bio u Španiji, kišovite jesenje madridske dane provodio sam najvećma u dvora-nama veličanstvenog Prada, među silnim Ticija-nima i Rubensima, ali najviše pred Velaskezom, Zurbaranom, Muriljom i dragim Gojom.

Jednog jutra, pod kišobranom, išao sam čak na drugu obalu nabujalog Manzanaresa, u dolini svetog Isidora, da tražim kuću u kojoj je za svojih mad-ridskih dana živio i slikao već potpuno gluhi maestro Francisko Goja.

ü-jylUu a^OMCi^A/V^C

Aju 'J-

Spao sam s nogu tog jutra da pronađem vilu koju je narod prozvao: Kuća gluhoga. "Quinta del Sordo".

Osumnjičen od nazadnjaka i mračnjaka zbog svoga slobodarstva, teško bolestan, slikar se povukao u ovu kuću na obali Manzanaresa. Silni Gojini prijatelji u vrijeme njegova života u Madridu bili su daleko od Spanije, u izgnanstvu.

Žena Jozefa bila je već umrla. S prozora kuće okružena ružnim jesenjim vrtom, pružao se pogled na blago zatalasane padine ispod snježne Sijera Gvadarama. Tada je njegovo domaćinstvo vodila dalja rođaka Leokadija Zorilja. Bio je već potpuno gluh, nije mogao čuti ni topovsku paljbu, sve kad bi topovi pucali pod njegovim prozorima.

Podizao bi tada pogled sa svojih crteža i slika i šaputao: "Samoća me je naučila mnogim stvarima".

U toj kupljenoj kući, Goja je zidove ukrasio freskama, koje je slikao za svoju dušu i potrebu, a ne po nečijoj narudžbi.

Svoje zidove pokrio je strašnim priviđenjima, nakazama i čudovištima iz "Kapričosa" i "Dezas-treza". Tu je i žena sa velikim nožem u ruci, koja se mučki prikrada, đavoli i krezube vještice koje igraju sa velikim jarcem, glavnom zvanicom njihove sablasne večerinke. Ogromni, dlakavi, čudovišni div proždire ubogog čovjeka. Freske izazivaju osjećanje bolesnog košmara i dojam ludila, žalosno stanje u koje je zapao oboljeli majstor iz Fuente de Todosa. Gojine freske slikane su samo sa dvije boje, crnom i bijelom, sa neznatnim dodatkom sje-ne. Krajolik je za Goju tada samo beznačajna pozadina, crna zavjesa sa pustom zemljom i mrtvim nebom. U žiži njegovog zanimanja je samo čovjek zanesenog pogleda, iskeženog lica i otvorenih usta koja vape za pomoć, ih bar za razumijevanje, ako već nema za ljudske patnje na ovome svijetu po-drške, razumijevanja ni saučešća.

Za sretne mladosti i snage svoje, Goja je oduševljeno slikao sve što je vidio u Saragosi i u Madridu. Privlačile su ga igre na pitomim obalama Manzanaresa, madridske pijace i igre vesele mladeži, vinogradi, maslinjaci, panduri i seoske svadbe. To je bio jedan drugi, sretni Goja...

Tada je Goja majstorski spajao nježne svijet-loplave i zelene tonove sa ružičastim, crvenim, žutim, i davao divne prelive tonova u tkaninama, u sjaju svile, u mehkoti baršuna, u svakojakim pre-livima njegovih maha i manola. Slikao je nježne, sjajne i plavetne tonove neba, iznutra taknute ružičastim, ili narandžastim, odbljeskima sunca.

Gojina umjetnost je duboko španska. Na njegovim platnima žive, dišu i hodaju ljudi njegove zemlje.

Delakroa je uzviknuo davno i ja ponavljam jutros: "Sav Goja trepti oko mene!"

SILNI AGA ZULOAGA

Danas je opet nedjelja!...

Na kratkom đerdanu vremena po kome su nani-zani moji kratki dani pod čudesnim nebom Kastilje, svaki čas je nedjelja.

Opet čitavo jedno nedjeljno jutro u Kastilji slušam raspjevana crkvena zvona, vrapce, šumove dalekih potočina i zanesen govorim stihove Dušana Vasiljeva: "O, svete moje nedelje, časovi mojih nadahnuća..."

U podne, opet, kao i juče, mumlam i govorim, šapućem i stenjem bijesno i suludo: Gvadalajara, Gvadalajara, Gvadalajara!

Ne, ne treba vjerovati u milozvuk riječi!

U podne znam: nije me ponijela i oraspoložila ni davna keltska prošlost, ni drevne rimske iskopine, ni prašnjave arapske ruševine, ni nezgrapne španske građevine.

U doba Kelta ovo se mjesto zvalo Ariaka. Taj naziv primili su i sačuvali i Rimljani. To ime Rimljani su u amanet ostavili i Spancima, da mu hitri Musini i Tarikovi berberski konjanici naziv pre-inače u - Lued al Haj ara - što prostački i jednostavno znači - potočina koja valja kamenčure.

Za dugih vijekova malo-pomalo, polahko, polahko, arapsko Lued al Hajara, Lued al Hajara, Lued al Hajara u španskim ušima i na španskim usnama topilo se i topilo, mijenjalo i mijenjalo i potočina što valja kamenčure postala - Gvadalajara!

Samo mi je još jednom bilo tako teško, kada sam otkrio da lijepa riječ Rosinante znači - raga, kljusina, nakaza.

Ne, ne treba vjerovati u milozvuk riječi!

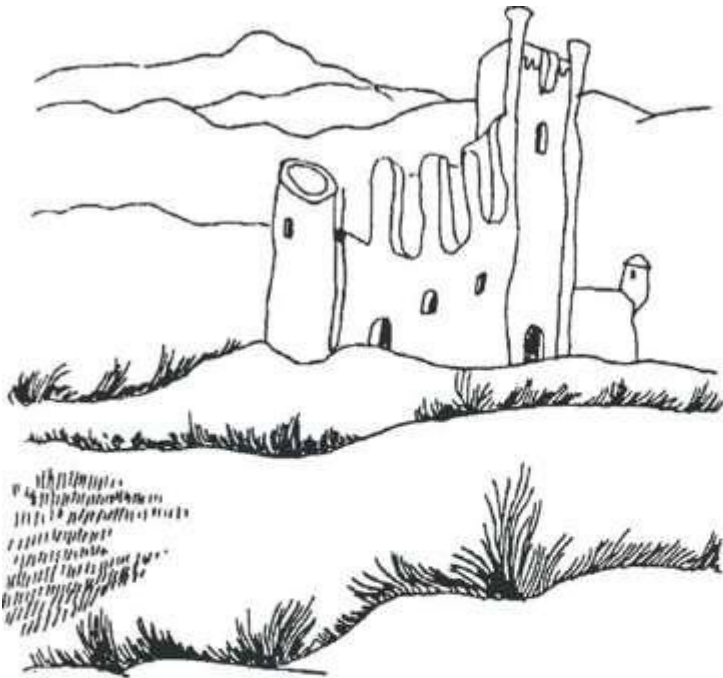
Danas me nije iznenadilo ni začudilo što su na medi i srednjega i novoga vijeka vladali veliki vitezovi i mecene iz kuće Inigo Lopez de

Mandoza, markizi od Desantilena i vojvode del Infantidado, i što sada ovdje upravlja neki smiješni i nepros-vijećeni predsjednik općine sa svojim nepismenim pisarima i grubim pandurima.

Nije me začudilo što se u Gvadalahari ženio i veselio Filip Drugi sa Izabelom od Valoa, i što je na kraljevskoj gozbi bilo zvanica iz Aragona, Es-tramadure, Katalonije i Portugala, kada se i danas ovdje svadbuje, svetkuje i vrzmaju se zvani i nezvani iz Pensilvanije, Ohaja, Bavarske i Jugoslavije.

Skoro svakog časa ugledam kroz moj hotelski mali prozor neku litiju sa ripidama, mladim mini-strantima i utvarama. Taj svijet kao da je sišao sa slika Ignacia Zuloaga i Zabaleta, brzo se presvukao, prevario čuvare, otvorio vrata muzeja i pobjegao, makar do prvog mraka, na ova duga polja i u ovaj ukleti krajolik posut nekim prahom i pepelom neodređene boje i neizvjesnog porijekla.

Juče sam bio u staroj Segoviji da potražim radionicu slikara Ignacia Zuloage i Zabaleta u velikoj crkvi svetoga Huana de los Kabalerosa, u kojoj su se vijekovima sahranjivali najmoćniji plemići i u kojoj je Zuloaga slikao zanosne plesačice i mlade

/H-ort-t..

MÜNCHS Y-

JjJi^ffïUtLL

plesače, gitane, velike glumce i pjevače, borce sa bikovima, prosjake, patuljke, bogomoljke, i radio čuvene portrete Miguela de Unamuna, Manuela de Falje, kao i puste i žalosne španske predjele Ta-ragona, Nahera i Pankorba.

Prije ravno trideset i pet ljeta slavni samouk Ignacio Zuloaga i Zabaleta zalupio je vrata svoje slikarske radionice i na prozoru ostavio svoju kratku poruku: "Otišao sam zauvijek u vaseljenu! Moje slike možete pogledati, ako vas zanimaju, u Segoviji, u Madridu, u

Štuttgartu, u Detroitu, u Frank-furtu, u Njujorku, u Parizu i na mome imanju u Zuimaiji."

Juče sam u crkvi svetoga Huana de los Kabalerosa, u kojoj su se stoljećima pokopavali plemići i u kojoj je Zuloaga slikao nježne mamine maze, bolesne prosjake, sulude isposnike, raznu dvorsku prdimahovinu i slavne mudrace i pjesnike, davao pomen i sam odgovarao na jektenija velikom vile-njaku, čarobnjaku, volšebniku i samouku iz Ejbra, potomku stare porodice oružara, koji je teški slikarski nauk i zanat učio, učio i naučio preslikavajući djela starih, dobrih velemajstora u madridskom Pra-du, učio tajnu živopisa sa zidova i platana talijanskih kvatročentista u Firenci, lutao između Toleda, Pa-riza i Segovije i upijao svojim očima, svojom dušom i svojim čulima E1 Greka, Velaskeza, Goju i Manea.

Sada znam: njegov način slikanja ostaje stran svim načinima koje je savremena umjetnost tako grozničavo prihvatila, a i odbila: nema omeđivanja tonova, nema poentilizma, ni zloupotrebe modre ni narandžaste boje: ni kubizam, ni vizija plohe ne postoje za slikara Zuloagu.

Velika crkva svetoga Huana de los Kabaleros odavna nije više ni hram ni slikarska radionica samouka i pobornika iz porodice slavni oružara.

Velika crkva svetoga Huana de los Kabaleros sada je veliki muzej keramike.

Pod svodovima velikog muzeja keramike za-vršavam pomen Ignaciu Zuloagi i Zabaletu i pojem: *Jok, jok, juk, juk, samouk,*

- *silni aga Zuloaga.*

Iš!

Ja sam aga Zukoaga,

- *ni prinijeti Zuloagi*

Iš, iš!

Ja sam aga Zukoaga.

Do članaka Zuloagi,

Iš.

Ja sam aga Zukoaga,

- ni prismrdit Zuloagi

Iš, iš.

Kuš, kuš!

Danas je opet nedjelja. Danas su bili časovi mojih nadahnuća.

U ODAJAMA EL ESKORIJALA

Jutros sam krenuo na proplanke Sijera Gvadarame. Idem u pohode kraljevskom manastiru svetoga Lorenca od Eskorijala, velikomučenika i stra-dalnika uzvišene matere Crkve. Ovaj kloster zidao je i u njemu preminuo španski kralj Filip Drugi, najveći tvorničar pomrčine u povijesti ove zemlje.

Osjećam da ću pomahnitati od silnog obijanja crkvenih i samostanskih pragova.

Juče sam prvi put sreo svetoga Lorenca. Vidio sam ga na velikom platnu nekog slavnoga majstora u još čuvenijem muzeju Prado. Svetac je mlad, ima lijepo držanje i velike smeđe oči. Njega je ispekla na usijanom roštilju jedna poveća grupa bezbožnika, istovjetno kako se to u nas prže domaći specijaliteti na žaru. Ti ugursuzi su ga prvo skinuli do gole kože, da pred posjetiocima muzeja istaknu draži svetiteljevih ženskih oblika i pohotnu bjelinu njegove puti, potom su ga ovi istočnjački bezbožnici i dženabeti protuprirodno obljubili, onda su ga po-topili u zejtin i sada se spremaju da ga ispeku na žaru dobro raspaljenog drvenog ćumura.

Dok ga guraju prema velikom, za ovu priliku naročito pravljenom roštilju, jedan čapkun ga bestidno štipa po prknu nanoseći tako velikomučeniku još više bola, dok miloliki bogougodnik upire svoje lijepe keste-njaste oči pune suza prema nebu, odnosno, i tačnije, prema gornjoj strani pozlaćenog okvira velike slike u muzeju.

Kralja Filipa Drugog, graditelja E1 Eskorijala, vidio sam već desetog dana moga boravka u Spaniji u blizini Plaše Oriental u Madridu.

Vladar je od bronze i leđima je okrenut prema gorju Kastilje, tako da su bregovi ostali za njim, a ne za nama.

Kralj je takođe mlad i on ima lijepo držanje, ali nema lijepe oči kao sveti velikomučenik kome je posvećen ovaj ogromni kloster.

Filip Drugi blehne u spomenik Filipa Četvrtog kao da se čudi otkud pa ovaj na konju, i odakle mu i za ovu priliku dvije ženske sa vijencima cvijeća i četiri strasna afrička lava da ga čuvaju. Monarh je obučen u oklop, u ruci drži poveću oklagiju, kao sanćim kraljevsko žezlo, nosi dokoljenice i neku vrstu priglavaka i patika na nogama. Ima kralj i veliku špansku kragnu, naravno ne tamo gdje se ona obično nalazi, nego oko vrata, da je svi lijepo vide.

Filip Drugi odlučio se da ovaj samostan podigne kao spomenik na jednu veliku i veoma značajnu bitku, koje seja više ne sjećam i koja, zaista, nema nikakvog značaja za sadašnjost i za budućnost ove, ili neke druge, zemlje.

Suveren je manastir posvetio pepelu, odnosno čvarcima, lijepog bogougodnika, svetoga Lorenca iliti Lovre.

Put do samostana je brdovit, krivudav, dug i popločan je dobrim namjerama.

Ostavio sam za leđima i posljednji fakultet velikog sveučilišnog naselja grada Madrida i sada

Krajinjeh

obici

veg

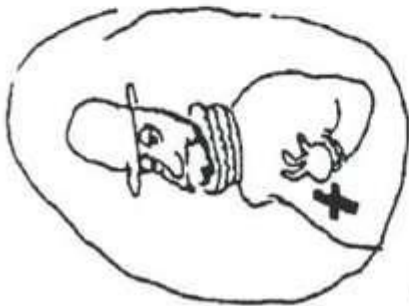
U. H. ...

"De moribus Lenemori"

Pubert Dario

umariencia
kriboj preva discipline
primanya smoti"
Motiv Pava

"Kralj Filip
Dugi.

Glava mu!

Eksterijal mijeste
w granitu Kastiljanskog
probitis loy it katolicnog

J^VK ufikvcuA c) /"CMLVV, /JMA^OuO oV,

/C-tL/;

počinju bašče, njive, poljske kuće i bogataške re-zidencije.

Iza jedne benzinske pumpe iznenada sam ugledao Eskorijal. Manastir je na visini najvišeg vrha sarajevskog Trebevića i opkoljen je havetinjskim granitnim predjelom, u čijoj pustoši kao da jedino prebivaju mitološke nakaze, prosti seoski vampiri i poneki izuzetno otmjeni fantom.

Samo je zatucani bogomoljac, pazikuća i sek-sualni manijak mogao izabrati ovu odvratnu visoravan u komšiluku pakla da na njoj sazida Božiju kuću. Njegov Bog mogao je prebivati u pustinji kojom cvile i urliču vjetrovi kao hiljade kerova, hijena i šakala. Kao daje njegov Bog bio razbojnik što se pred silnim potjerama, hajkama i goničima morao čak ovdje skloniti pod svoj krov.

Pošao sam za čovjekom sa zlatnim dugmadima, zlatnom vilicom i svilenim gajtanima da razgledam čudovišnu građevinu napravljen u svojoj osnovi u obliku roštilja, u spomen i dugo sjećanje na tešku smrt rano preminulog i nikada nam neprežaljenog pokojnika.

Odmah sam odustao od namjere da samostan uzduž i poprijeko premjerim svojim koracima, ali pod zakletvom tvrdim da u njega odjednom može stati deset hiljada debelih i dva puta toliko mršavih redovnika.

Ovo kameno čudovište, čije bi prozore valjalo brojati nekoliko dana i noći, ima sve ćoškove oštre i britke da bi se o njih mogli posjeći i prokrvariti, i sve kupole šiljate kao igle da bi se na njih naboli.

Razgledao sam kraljičine odaje i salone, salu u kojoj su bili primani poklisari, slike i goblene Španaca, Flamanaca, Francuza i Italijana. Blagovijesti, polaganje u grob, iscjeljenje slijepili i gubavih, pieta, dolazak u Jerusalem, krštenje u rijeci Jordanu, tajna večera za trinaest osoba. Apostoli su odreda razroki i prije liče na siledžije koje je Hrist istjerao iz svoje škole, nego na njegove učenike primjernog vladanja i odličnog učenja.

Dok prolazim ovim ledenim prostorijama, stre-pim da će me iza nekog ugla sačekati mračni otac Torkvamada i na mrtvo ime i prezime isprebijati, ili će mi sa tavanice skočiti za vrat vrhovni inkvizitor i strašni kardinal Himenez i prvo me zadaviti, pa onda natenane spaliti.

Gušim se od ustajalog zraka u odajama Filipa Drugog, koje ni ovi krilati vjetrovi oko klostera nisu mogli provjetriti.

Rubensa sam zauvijek i do kraja života zamrzio ovdje u Španiji. Srećom, ovdje ne srećem njegove dosadne sličurine sa glupavim alegorijama, ženskim trbušinama, papcima i kopitama šumskih ljudi i neke silne dječurlije razbacane po krilima, ili po travi.

Hoću da sjednem u nosiljku u koju je ugrađen i pokretni nužnik za potrebe kralja Filipa Drugog, u kojoj su ga pred smrt do Eskorijala sedmicu dana teglili iz Madrida, ali me čuvar sa zlatnom dugmadi i zlatnim zubalom u mojoj bezbožnoj namjeri omeo.

Pored samog oltara, iza jedne crvene zavjese je i njegov krevet sa baldahinom, na kome je za svoje vlade promijenio četiri žene da bi se na kraju doživotno vjenčao sa spirohetom palidom i pao s nogu pravo u ovu stolicu, poslije u ovu postelju i na kraju u podrum. Prethodno su ga petnaest godina sušili na vjetru da ga poput pršuta balsamuju i uštave, kao, uostalom, i sve leševe u kripti Eskorijala.

Odlazeći iz Eskorijala, zakleo bih se da ova grdosija i nije sazdana od kamena nego od dogme, ni pokrivena pločom nego anatemama, ni ograđena zidom nego kletvama.

ALKAZAR

Ručao sam u jednoj krčmi s nekoliko hipika.

Hipika je bilo pet.

Da sa tavanice ne visi dvanaest šunki, krčma bi po silnim raspećima na zidovima prije ličila na malehnu kapelu koju su u nekoj tuči

preoteli od popova da umjesto oskudne popovske nafore služe svoje obilate gurmanluke.

Hipici proklinju i Toledo i cijelu Španiju i ne mogu da prežale što su otišli iz sjeverne Afrike i došli u južnu Evropu.

Po bezistanima i sokacima arapskih kazbi droge se prodaju javno kao burek, tatlije ili bostan, a ovdje im se čini mnogo vjerovatnije da će sutra biti pozvani na ručak kod mavarskog halifa u Kordobi i poslije ručka se oženiti halifovim princezama, a prekosutra poći kamilama na svadbeno putovanje oko svijeta, nego otkriti mjesto, ulicu, broj, čovjeka, koji posjeduje i krčmi taj čudesni espap nad espa-pima za kojim oni uzalud tragaju i uzaman žude.

Po svojoj odjeći, kosi, bradama neki od njih me podsjećaju na afričke plemenske poglavice francuskog porijekla ako su crni, ili na ruske bogo-iskatelje i kaluđere eneleskog porijekla ako su plavi.

Tedi je na prsima nosio parče uha svoga najboljeg školskog druga kome uši ionako ne trebaju pošto se i ne vide.

Sa svojim odijelom, kosom i bradom, ja bih prema njima jedva mogao biti neki smjerni paroh u Elemiru, ili pobožni protoprezviter iz Daruvara koji je nekim čudom zalutao u kraljevski grad Toledo.

Najsretnije hipike vidio sam u Marakešu. Oni blaženo kunjaju u carstvu, ili republici snova, već prema svom političkom ukusu i opredjeljenju, ili igraju po sukovima pored dućana, čajdžinica i ukrotitelja kobri, i niko ih ne pita za ime oca i majčino djevojačko prezime. Trebalo je samo ući u brod i preći pravi okean, ili neko more i doći u taj začarani hipilend pod sniježnim padinama Atlasa.

U krčmi koja je ličila na kapelu, ili bar na bisku-povu ostavu, ručao sam perdiz estofade: pečene jarebice prelivene crnim vinom iz Mentrída i bijelim vinom iz Talavere. Jarebice su ovdje jeftinije od kobasica u Italiji, ih od sendviča na Jelisejskim poljima.

Tedijevi roditelji su Irci, industrijalci i katolici, ah se Tedi gnuša i od prvog, i od drugog, i od trećeg. Tedi propovijeda učenje A1 Mutanabija, nekog arapskog starog dvorskog pjesnika: "Svi su mrtvi: i oni koji su zabranjivali droge, i oni koji su ih uzimali, i oni koji su ih prenosili, i oni koji su ih kupovali, i oni koji su ih uživali..."

Nisam uspio da uvjerim hipike da je špansko vino bolje od svih narkotika, i da toga vina ima i u Maroku, i u Londonu, i u Dižonu, kao što se zbog španske mušice ne mora putovati čak u Spaniju, nego se može nabaviti i u Beču, i kao što se španskim zidom zove paravan koji se može vidjeti u mome ateljeu u Beogradu, ili pročitati novela Rake Drainca, koja se tako naziva, i madridska pailja poručiti u restoranu hotela "Jugoslavije", i flamengo doživjeti u Meksiku, i sramotna bolest *španska kragna* zaraditi i u ulici u Hamburgu.

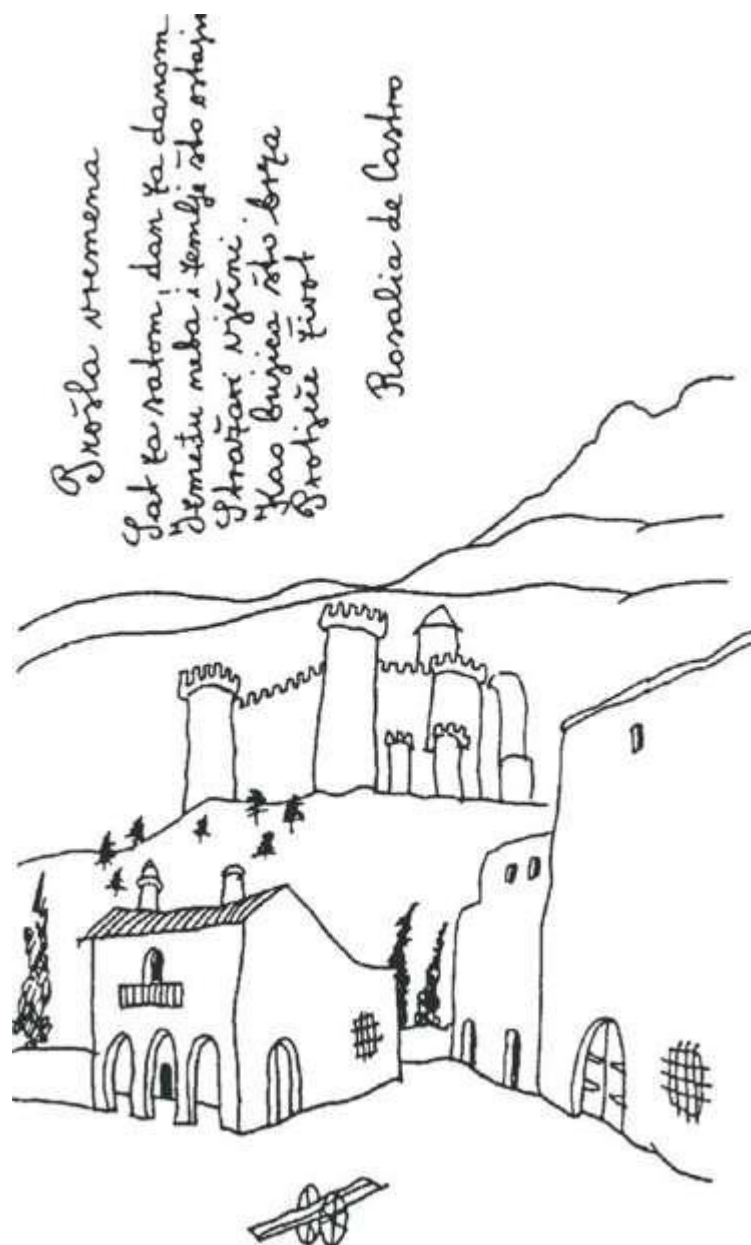
Zaputio sam se prema Alkazaru i ostavio hipike da žvaču marcipan.

Ima nekih građevina na svijetu kojima je suđeno da nikada ne nestanu sa lica zemlje. Njih ruše, pa ih ponovo podižu, ili zapale, pa ih iz temelja ob-navljaju, ili ih obore da ih načine još većim i još ljepšim. Takva čudovišna građevina je i čuveni Alkazar u Toledu. Svaki značajniji grad u Španiji ima svoj Alkazar, kao što ima poštu ili poresku upravu, ali prije bi se reklo da Alkazar ima svoj Toledo, nego Toledo svoj Alkazar.

Njega su za današnje turiste iz čitavog svijeta, uključujući tu i Bugare, zidali vizigotski vladari, da ga od njih preotmu arapske vojvode i berberski ratnici posredstvom španskih Jevreja kojima su do-dijala vizigotska zlostavljanja i ucjene, da ga maur-ski vladari predaju španskim kraljevima, i da ga španski kraljevi pretvore u azil i vojnu školu, a da ga današanja vlada Španije proglasi muzejom i nacionalnim svetištem svoje pobjede u građanskom ratu.

U svom dugom životopisu ova građevina, koja vlada nad gradom kao kakva čudovišna džinovska kamena kutija puna duhova i fantoma prošlosti, zapamtila je Tarika koji je sa dvanaest hiljada Berbera prešao u Evropu na mjestu Džebel Tarik (Gibraltar),

zapamtila je da ju je srušio, pa obnovio na istom mjestu Alfons Šesti, a uvećao Karlo Peti i rušili je Englezi, i palili Portugalci, i ponovo po-

dizali Habzburzi, da je sagore Francuzi i obnove Burbonci, koje su ovamo poslali ti isti Francuzi, da usreće Španiju sa Burboncima prije nego je une-sreće sa Bonapartama i za kratko vrijeme burbonske bijele klinove zamijene Napoleonovim i Zosefovim rimskim orlovima.

Ko bi sve to mogao pomisliti i povjerovati šetajući ovim sjenovitim sokacima punim malih dućana po kojima se danas kao uspomene

prodaju hale-barde, toledanski mačevi, topovi koji se mogu držati na noćnom stolu i na kuhinjskom kredencu i oklopi pravljene po mjeri i ukusu kao košulje i mantili u konfekciji. Ovdje možete kupiti oklop za sebe i oklop za svoga konja, ako ste na konju došli čak u Toledo.

Španski nacionalisti ponosni su na Alkazar koji je sedamdeset dva dana odolijevao republikanskoj opsadi i radničkoj miliciji, i nije se predao ni kada je skoro do temelja bio porušen i spržen.

Mnogo sam čitao i još više slušao o junaštvu republikanske španske vojske. Ne znam da li se više divim hrabrosti socijalista ili podvizima anar-hista, komunista, ili trockista, Španaca ili boraca internacionalnih brigada. Međutim, i druga strana u ovome ratu imala je svoje junake i svoje pobjede ali o njihovoj hrabrosti i podvizima mnogo sam manje slušao i znao.

Prije nekoliko godina Alkazar je potpuno obnovljen i sada se po vitrinama mogu vidjeti lica branilaca tvrđave, njihovi papiri, pisma, pištolji, činije, kašike i školske tablice njihove djece. Zatim: odaje sa slamaricama i gvozdanim krevetima po kojima je živio narod i gdje su bile bolnice u kojima se i umiralo i porađalo, i stari motorcikli preuđešen za mlin, i testere i noževi kojima su rezane noge i ruke ranjenika, i ogromna maketa srušenog Alkazara, i biste proslavljenih generala: San Hurha, Kvejpa de Ljana, Arande, Varela, Emilija Mole Viđala iz Navare.

Ima jedna jedina odaja u cijelom Alkazaru koja nije ni dotaknuta, ni obnavljana. Ta odaja je na prvom spratu i tu je bio štab pukovnika Moskarda.

Izrešetani zidovi, srušena tavanica, oprljene zavjese, nagorjele stolice, srča po provaljenom patosu.

Na zidu dvije velike slike: čovjek u pukovničkoj uniformi sa naočarima iza kojih se jedva naziru oči, i mladić Luis u bijeloj košulji, plav i gologlav.

Ispod slika jedan starinski telefon u staklenoj kutiji.

Preko ovoga telefona komandir radničke milicije uporno je pozivao pukovnika Moskarda da preda Alkazar.

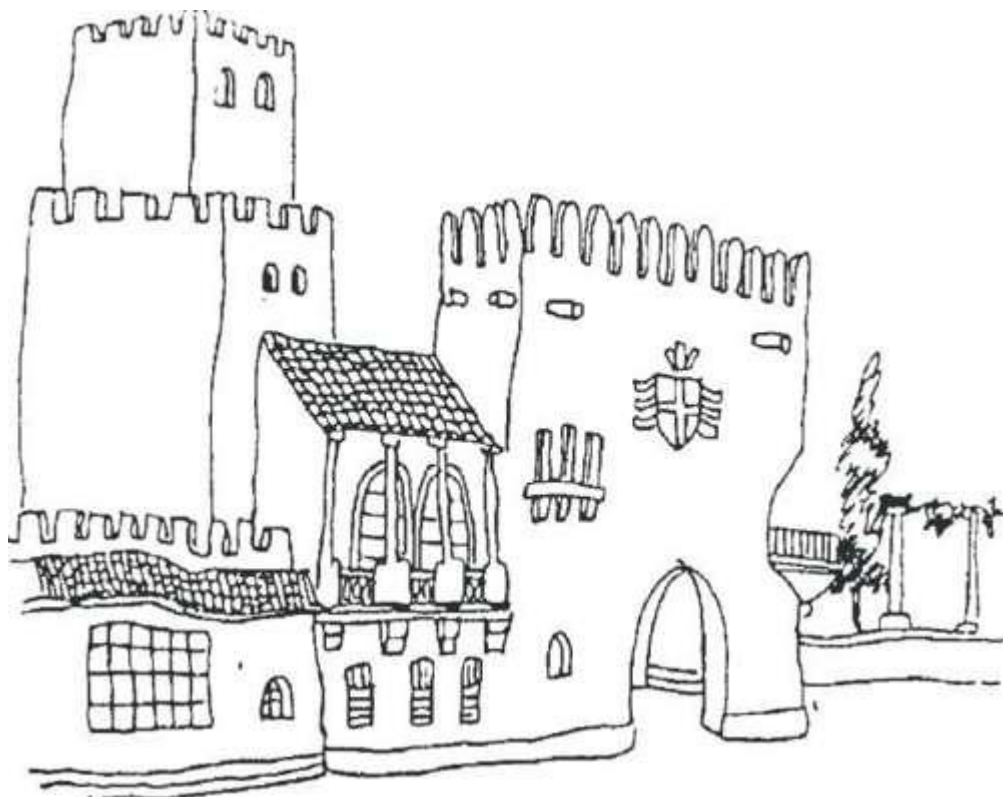
Pukovnik Moskardo uporno je odgovarao ko-mandiru radničke milicije da o predaji Alkazara nema ni govora.

Za sedamdeset dva krvava dana izginulo je na desetine hiljada sinova Spanije i na jednoj i na drugoj strani. Među njima i Luis, jedinač pukovnika Moskarda.

Kao daje sve to naslutio Federiko Garsija Lorca pjevajući s druge strane barikada i drugom prilikom na samom početku krvoprolića, u svojoj *Baladi iz Velikog rata*:

Imao sam sina.

Izgubio se u arkadama jednog petka sviju mrtvih.

Vidio sam ga kako se igra na posljednjim ljestvicama svete mise.

I bacaše vedrice od svijetla lima u srce svećenika.

Imao sam sina...

*j(a ^tivid/rn, ĳj/v^h-v^ *o/vi^<vwvL><j /^JLI 2)*

fcOtlafidL vbJMla, ,

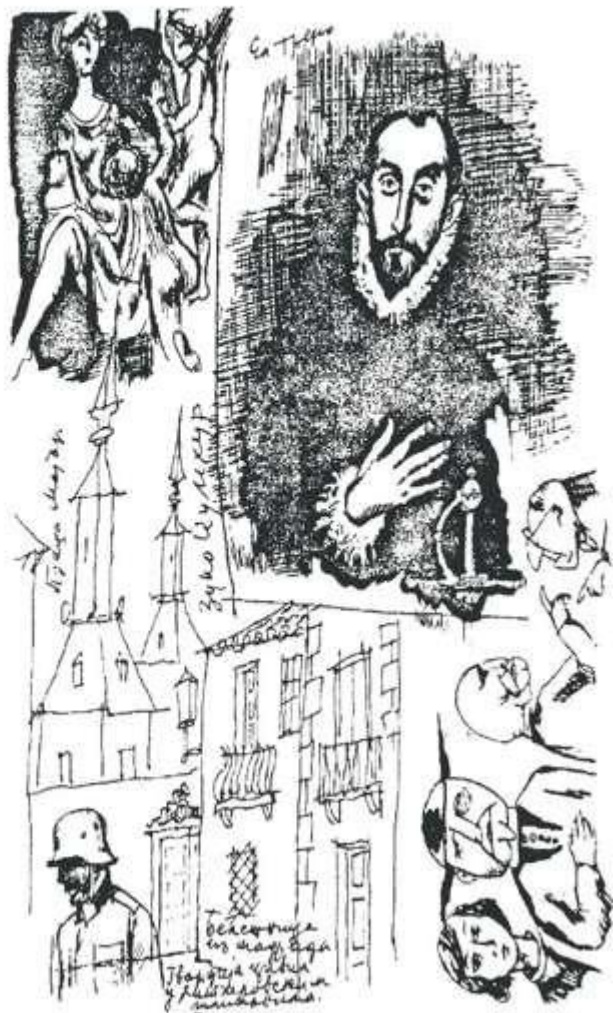
UGAŠENE VATRE

Idem starim uskim sokacima Madrida, pentram se padinama po kojima su nekada davno stanovali Arapi i Jevreji. Vučem se starim uskim ulicama između tužnih, odvratnih kućerina sa slijepim prozorima na kojima se ne suši ni poderano rublje na vjetru, a kamoli da se protežu i kikoću mazne se-nj orite sa crvenim cvij etom u gustim kosama i crnim tamburama u bijelim rukama. Haj, haj, udarale cure u tambure, udarale pa se rasplakale...

Skrušeno prolazim pored neke žandarmerijske kasarne pred kojom stoji straža. Stražari imaju zelene kabanice i nose šešire od lakovane kože, pa liče na ogromne zelene bube sa crnom glavom koju kao daje napravio Bernar Bife za neku svoju izložbu strave i užasa.

Španska žandarmerija čuva zemlju na konjima, na motorima, u automobilima, na biciklima i pješice. Ne mogu da zamislim krajolik u kome ne bi bilo njihovih zelenih pelerina poput krošnj i olistalog drveća, od kojih bi se mogla stvoriti prava šumetina i neprohodna tajga, kad bi se svi na neku oštru komandu skupili na gomilu.

Ne umijem da se divim policiji, ali Gvardia civil to, srećom, od mene i ne traži. Možda sam još uvijek opsjednut nezaboravnim stihovima stare romanse:

Na kabanicama im se sjaje

mrlje tinte i voska.

S dušom od crna laka

cestom dolaze.

Prolaze kad hoće proći

i skrivaju glavama

maglenu astronomiju neku

nestvarnih samokresa.

Ima mnogo većih gradova od Madrida, ali nigdje se ne može vidjeti toliko čeljadi po ulicama kao u Madridu. Kao da su od jutra do mraka nekoliko miliona stanovnika ovoga grada na ulici, u prolazima i na trgovima. Sve što se može micati i mrdati gamiže po gradu da nešto vidi, da nešto traži, da od nekoga pobjegne ili da nekoga sretne.

Plasa Major je besprijeekorna, štura i ledena cje-lina.

Na svijetu ima mnogo i većih i ljepših trgova, ali nema nijednoga koji je toliko katolički kao Plasa Major.

Trg pored crkve svetoga Petra u Rimu djeluje skoro paganski prema ovome u Madridu.

Plasa Major dugačka je pet stotina i široka dvije stotine dvadeset i osam mojih koraka. Na nju gleda četiri stotine sedamdeset i sedam istovjetnih balkona.

Sudeći po otiračima ispred vrata, ovdje danas stanuju takozvani mali ljudi, mahom srednjega rasta i svakojakih sitnih zanimanja i krupnih briga. Ovi prozori i balkoni bili su nekada lože koje su gradili španski vladari iz kuće Habzburga, da iz njih sa svojim kraljevskim domom, svitom, svećenstvom, dvorskim ludama, kepecima, dvorskim damama, slikarima i plemstvom posmatraju autodafe, a povremeno na Plaši Major priređuju i ostale rasonode i svakojake razbibrige. Osim toga, na trguje moglo stati još desetine hiljada običnog pučanstva, zanatlija, domaćica, kaluđera, rabadžija i isposnika, da zajedno sa kraljem, popovima i markizima uživaju u prizorima spaljivanja stotina nevjernika, jeretika, vještica, vampira, biskupa i svakojakih barbaroga.

Na Plaši Major gorjeli su i hugenoti i protestanti, i katolici i Jevreji, i stare vračare i mlade sveticice.

Od tada u ovoj zemlji i nema više velikih šuma, ali se na ulicama može sresti još pokoja vještica.

Španci kao da su posjekli više drveta za svoje lomače nego za svoje kuće i brodove. Iako je sumnja nagrizla vjeru prvo u Italiji i tamo ustanovila svetu Inkviziciju, Spanijaje zapalila najveći ogranj u povijesti svete matere crkve i zato mi ovo mjesto zaista liči na najveći tiganj za prženje ljudskog mesa pod kapom nebeskom, kao što se Trg svetoga Marka u Veneciji mogao učiniti Bonaparti kao najljepši salon pod vedrim nebom na svijetu.

Pod arkadama na sve četiri strane sada su dućani, kafane, bifei i svakojake zanatske radionice.

U ovim radnjama prodaju se kape: od paradnih šapki za admirale sa zlatom i perjem, krznenih kapa za planinare, bijelih platnenih kapa za kuhare i beretki na baskijski način, do kačketa kakav je nosio nekadašnji slavni detektiv Serlok Holms.

Ima dućana koji nude samo noževe svih vrsta i veličina, naročito britve koje su istovjetne sa bo-sanskim čakijama. Jevrejske zanatlije, najvjerojatnije, donijele su ovaj oblik noževa iz Spanije u daleku novu postojbinu Bosnu.

U ovim malim gostionicama može se u svako doba dana i noći uz ljubazan osmijeh i nisku cijenu dobiti desetak vrsta morske ribe i svakoj akih školjki, puževa, glista, morskih buba i ostale gamadi, iako je ovaj grad skoro hiljadu kilometara daleko od morske obale.

U krčmama se toče i prelijevaju španska vina koja su sva odreda ponajbolja.

Bez puno razmišljanja ušao sam u jedan mali kapadžijski dućan i kupio jedan ponajskuplji kačket.

U tome kačketu većma sam ličio na kakvog izhandalog i davno umirovljenog balkanskog palanačkog žbira i uhodu, nego na slavnog londonskog detektiva Serloka Holmsa, diku i ponos Skotland Jarda.

BILA JE SVADBA

Zaputio sam se prema staroj velelijepnoj kraljevskoj palači u Madridu.

Danje vedar i topao, sve je prozračno i miriše na neke daleke i nevidljive omorike sa Sijera Gvadarame.

Vučem se pored basnoslovne ograde dvorske bašče kao bezimeni hodoljub sa dalekog Balkana, koji je dočekao jedan čudan zeman da može ne-kažnjivo zavirivati i zuriti po kraljevskim perivojima, vodoskocima i ružičnjacima.

Zaista, došlo je posljednje vrijeme kada na španski dvor za dvadesetak bijednih pezetosa može doći svaka protuha i svaki šalabajzer, i tumarati i za-zvečiti do mile volje po trpezariji, biblioteci ili prijestonoj dvorani.

Dvorski park pun je Neptuna, Afrodita, Dijana i sluškinja sa gospodskom razmaženom dječurlijom ih skupocjenom štenadi visokog roda i porijekla.

S druge strane dvorske čipkane ograde, što me neodoljivo podsjeća na neke raskošne ograde oko starih dvoraca u Lenjingradu, ulica je preplavljena lijepim ženama i omanjim muškarcima. Ipak, najljepši automobili su engleski, a najljepše žene na madridskim ulicama su Šveđanke. Šveđanke dolaze u Španiju u jatima da uživaju u suncu, u južnjačkoj krvi i u povoljnim cijenama po madridskoj čaršiji.

Na žalost, još je na snazi staro pravilo: Španjolke su lijepe dok su sasvim mlade i dok se ne udaju, ili ne odu u samostan.

Kada se udaju, Španjolke postaju oblaporne i vječito trudne. One kao da i ne rađaju djecu za sebe i za svoju porodicu, nego za

konvikte, škole, kasarne i klostere, Latinsku Ameriku ili Australiju.

Ako odu u samostan, onda se sasuše i uštave od silnih časnih postova, tvrdih postelja, dugih molitava i noćnih bdijenja.

Španski kraljevski dvor podignut je poslije nekog strahovitog požara u kome je do temelja izgorio stari Alkazar i pola Madrida, a gradio ga je jedan od mnogih Filipa na prijestolju Španije. Dvor je zidan da svojom veličinom, ljepotom, bogatstvom i sjajem zasjeni Versaj i Ermitaž, ali prije svega da nadvisi mavarske dvore i palače omejadskih halifa u Granadi i Kordobi iz slavni arapskih vremena A1 Mansura i Abdel Rahmana.

Na ovoj kraljevskoj kućerini sve je tvrdo i ćoškasto, i sve pretjerano i preuveličano. Italijanski neimar koji je ovo gradio uvalio je Špancima desetak rimskih imperatora na najljepša i najvidljivija mjesta na licu građevine, ili su to možda i njihova kraljevska veličanstva tražila da sebi daju veći značaj i dublji korijen.

Na ovoj velikoj kući sreli su se, kao nikad i nigdje na svijetu, mitologija, povijest, zoologija, jestastvenica i botanika. Pored Zevsova, Minervi, Apolona, Merkura i Posejdona, tu su krvožedni tigrovi i lavovi, troglave aždaha, propeti paripi, volovi i kokoške. Uz Justinijana, Marka Aurelija, Klaudija i Oktavijana, ima i levantskih kedrova,

afričkih palmi, maslina, hrastova, lijepih katarina i majčine dušice, da im se sa dvorske kapele pridruže dvanaest apostola u društvu svetog Dominika, svete Tereze iz Avile i poznatih inkvizitora i nenadmašnih palikuća Tarkvamade iz Valadolida i Franciska Himeneza, ispovjednika tvrdokorne i uporne Izabele, kraljice katoličke.

Motam se po kraljevskim odajama između livre-jisane služinčadi i razgledam salone i plafone, otu-pio od raskoši i sjaja koji ubijaju isto tako sigurno i neopozivo kao i čamotinja i pustoš, kada se, kao

ovdje, bogatstva pojave toliko nagomilana i u to-likim neizmjernim količinama i zalihama.

Više ne razlikujem oklop Karla Petog od kabanice Filipa Trećeg, ni sablju Alfonza Dvanaestog od podsuknje kraljice Kristine.

I ovdje, kao nekada davno u Palestini nad grobom jerusalemskog kralja Gotfrida Bujonskog, ne mogu da se načudim kako su oklopi drevnih, moćnih, slavni i nadasve svirepih kraljeva bili mali i djetinji, i kako su ti vladari i velmože bili sitni, kržljavi i patuljasti. U oklop koji je nosio Ferdinand Katolički danas ne bi mogla da stane ni noga jednog fudbalera.

Sa španskim dvorom prvi put sam se sreo prije dvadesetak godina na sarajevskoj Bašçaršiji, u sa-hačijskoj radnji Faik efendije Musa Kadije. Vidio sam primjerak zagrebačkog obiteljskog tjednika za zabavu i pouku "Dom i svijet", u tisku i nakladi Kraljevske sveučilištarne knjižare Lava Hartmana (St. Kugli), Ilica broj 30 od godine tisuću devet stotina šeste.

"Program vjenčanja španjolskog kralja dovršen je. Kraljevo vjenčanje probudit će mrtvi monotoni život koji već 18 godina vlada na dvoru. Tako se bar vladaju dvorski krugovi. Etiketa španjolskog dvora ne dopušta odveć buke. Vjenčanje obaviti će se prvog lipnja, a već osam dana prije bit će raznih svečanosti. Započet će se svečanom misom kojoj će prisustvovati vladar s cijelom obitelji i po običaju služiti će biskupi i predat će tri zlatne čaše pune zlatom.

Iste večeri potpisat će se ženidbeni ugovor, a iza njega slijedit će redom: velika svečana predstava u operi, državni banket kojem će prisustvovati svi prvi državni činovnici i visoke ličnosti zajedno sa obitelji, a onda će slijediti veliki ples na koji će se pozvati pet tisuća ljudi. Vjenčanje obaviti će se u kapeli madridskog dvora. Svadbena povorka bit će predvođna po papskom nunciju i kardinalima, onda dolaze kralj, kraljica i Marija de la Paz, in-fantkinja...

Po njima slijede vladari, izaslanici vladarski, te poklisari, generali i dvorske ličnosti.

Gospođe tamo dolaze u propisanoj ceremonijalnoj pelerini sa čipkama.

Vjenčanje će obaviti kardinal preuzvišeni Lanša.

Natrag će proći povorka istim redom, samo što će kralj ispod ruke voditi kraljicu. U to će vrijeme pucati topovi španjolskog topništva.

Mladi par će proći na balkon i ondje se pokazivati narodu, a navečer će se provesti kočijama gradom."

To je, ustvari, bilo vjenčanje kralja Alfonza tri-naestog sa princezom Emom od Batemberga, dje-dom, babom današnjeg kralja don Huana Karlosa.

I sve se to odigralo na mjestu koje se od pamti-jeka naziva Mavarska poljana, i gdje je prije hiljadu godina mavarski halif i veliki zaštitnik Jevreja Ali ben Jusuf razapeo svoj šator i okružio se svojim ženama, kamilama i troglavim crnim Arapima.

U ovaj dvor kralj Huan Karlos nikad i ne dolazi.

Ima i pravo.

ODOH JA U SEVILJU

Dugo sam se uvlačio u Sevilju. Poslije silnih maslinjaka i vinogorja, krušika i breskvika, širokim pravim putem sam ulazio u predgrađa na južnoj strani grada.

Sumorna lica novih četvrtastih nezgrapnih kućerina, ulice, semafori, samoposluge, velike pru-gaste gaće nekoga hidalga preko balkona, čarape, sapuni, nožići za brijanje i sladunjav vonj po rafovima periferijskih prodavnica, sve kao u nekom Tatar Pazardžiku pod Rodopima, ili negdje u Međimurju, Tesaliji ili u Posavini.

Kao daje i ovdje u Andaluziji odjednom nestalo mašte i ukusa, sve je pred našim očima otužno, jednolično, tugaljivo i nezanimljivo. I ove ulice, i ove kuće, i dućani, i semafori, novi su i prije desetak i

petnaest godina na ovom mjestu bila je ledina, makadam i prašina, a sve je kao preko noći postalo staro i oronulo, sivo i žalosno. Kao da to prokleta moderno i savremeno neimarstvo i ne može ljudski ostarjeti i dobiti patinu, nego se na naše oči raspada, ruši i kruni.

U velikom izlogu dućana u predgrađu lutke obučene po posljednjoj modi. Slatke male gospođice sa čiodama u ruci između uparađenih lutaka raz-vlače i zatežu moare i krepsatene i svaki čas okreću prolaznicima svoje slatke guze. Gizdave lutke vo-

štanih lica kao da su pošle u šetnju. Žena, muž, djever, jetrve, šurjaci, pašenozi, badžanci, velika i mala djeca, kao da su obučeni u ovom dućanu krenuli jutros na svetu misu, ili u tazbinu na ručak, pa kao ukopani odjednom stali i danima tako blehnu na ulicu po onima što su isto obučeni i upravo idu na posao, na ljubavni sastanak, na svetu misu u katedrali, na svadbu, ili na parastos u kapeli.

Ulicom dostojanstveno jaše kabaleros na giz-davu doratu. Jaše između kamiona, autobusa i automobila. Zaustavlja se pred velikim izlogom prodavnice i pokušava da se u staklu ogleda. Pred crvenim svjetlom na semaforu zaustavlja konja.

Gamižem prema basnoslovnoj katedrali u Sevilji. Pohodio sam davno hram svetoga Petra u Rimu i crkvu svetoga Pavla u Londonu. Katedrala u Sevilji je treća bogomolja po veličini, bogatstvu i svakojakim uresima i ljepotama svojim u vasko-likom hrišćanstvu. Kada su neimari udarili u os-većenu zemlju temelje hrama Božijeg, jedan ugledni i sipljivi odbornik gospodstvene Sevilje zapištao je koliko ga grlo nosi: "Napravimo u Andaluziji toliko veliku kuću Božiju da svi kažu kako smo poludjeli!"

Danas ću se pod svodovima te, takve i tolike, katedrale pokloniti pred grobom velikog moreplovca, pustolovca i pronalazača novih svjetova, batlije što je kanio naći novi put do dalekog Hindustana, a nabasao je na Ameriku. Iz utrobe toga novoga svijeta punio je velike zemljane ćupove i okovane škrinje stare kraljevske Sevilje srmom, srebrom i suhim zlatom žeženijem.

Grabim bezličnim predgrađem prema srcu stare Sevilje da u uskim i cvj etnim uličicama u komšiluku staroga jevrejskog dijela grada potražim avliju ili radionicu staroga dobrog volšebnika, čudaka i velikog maga, slikara i učitelja Velaskezovog don Herere, što je majstorski slikao i rukama i nogama, i četkama i krpama, i šipkama i metlama, i kapom i šakom. Gorio je život kao luč što svijetli po putu darovitih i odabranih. Jednog sivog jesenjega dana prije četvrt vijeka, pred Hererinim velikim platnom u Luvru kao da me je obasjalo mlado proljetno sunce.

Idi ću od sokaka do sokaka, i od kuće do kuće, i hodočastiti po gradu u kome se rodio majstor don Diego Velaskez de Silva. Neki mudraci i tvr-doseri misle da bi ga možda bolje bilo zvati don Diego Rodrigez de Silva, jer se časnii otac velikog majstora zvao don Huan Rodrigez, a plemenita majka što je rodila junaka dona Jeronima Velaskez.

Nju, možno i tak! Vsjo ravno! Harašo! Smjeram i prema slavnoj ružičastoj kuli mavarske Žiralde na obali razlivenog Gvadalkivira, da u smiraj dana odmorim noge probisvijeta u vodama najopjevanije rijeke svijeta, Vadi al Kebira, kako su Gvadalkivir zvali Arapi.

Krećući u Sevilju, teško sam se rastajao od Mala-ge. Za Malagu sam čuo prije pola vijeka. Malaga je bila stara beogradska kafana u nekadašnjoj Dečanskoj ulici. Tri krupna carska Rusa obrijane glave sjedila su u vrhu kafane. Među njima bila je i jedna krhka ženica. Ta Ruskinjica pjevala je iz noći u noć: kako je ona moja mala garava, crna moja Ciganka, kako igra i pjeva cijelu noć do zore, O (rOJYK^MJt^ -]à . Ucj0/wujjl— it... j O / ĩ i * M/ —

i kako njene oči gore, kako zlatan prsten nosi na ruci, i kako trojka juri kroz noć, i kako se ne može živjeti bez pjesme ciganske i bez šampanjskoja, i to sve po adetu peterburškomu i običaju staroruskomu ... Tri kabasta Rusa, kao tri kozačka atamana, u sav glas kao na jektenijima odgovorili bi kako se oni, tobož, Sibira ne boje, kako je Sibir tobože ruskaja zemlja, kako je Volga, Volga, ruskaja rijeka, i kako su nekada živjeli trinaest razbojnikov, i kako su oni bili ruski razbojnici i pili ruski čaj, kusali ruski boršč, sladili kijevske kotlete, tamanili ruske piroške, zalivali rusku votku i tako se veselili cijelu

noć, sve do zore rane, moja brigo, moje rane, moj jarane, aj laga, aj laghano, al pola, aj polahko, moj blesavko!

Uđoh u Sevilju!

NA SLICI DON DIEGA

Od juče Sevilja je rasprodana, raspjevana, ra-zigrana, svečana - ludnica.

I mlado i staro, i bogato i ubogo, i lijepo ružno, i bagavo i sakato, na jednoj nozi cupka, namiguje, ciči, skakuće, začikava, podvriskuje, bahulja i ju-riša, poji se, talasa i kuša nabas tortilju, rumen pršut i masline, taze pailju i čejreke pečenja janječeg, svinjskog i ovnujskog samo za zdrave, jake i oštre zube, moj golube! Copni malo, štipni samo, zini, probaj mrve, mezni ove masne krmetine, ispod sača domuzine, moj junački sine, draga svojto, vrli kumašine!

Praznik traje i budalasto mahnitaju ludosti velike Ferije svetoga seviljskog kralja Fernanda, zak-letog dušmanina nevjernika i bogougodnika hrišćanskog, blijedog hidalga španjolskog, kicoša u zlatu, srebru, svili i kadifi, gospodara zemlje Andaluzije, i pokornog bogoiskatelja mirotočivog. In nomen pater et filius et spiritus sanctus! Uno, dos, tres!

Raskošne kočije, četvoroprezi i šestoroprezi, po-mamne bedevije, sjajne konjske sapi i gizdave us-pijuše, senj orite i senjori, Karmensite i dona Klare, šlingeraji, volani, šarene suknje nebu pod oblake, čipke i mirisi, vrpce i peruške, bubnjevi i doboštorte, kastanjete, sedefli tambure, bijele mišice i smeđe busenje vlažnih dlaka pod pazuhom, đerdani, pra-porci, merdžani, radost malih piša i miris mafiša, vruća panja i patišpanja uz rascvale behare, vino rujno i španske gitare.

Propinju se i skaču hatovi, alati, šarci, zekani i konji vrani i gavrani. Svi su momci vrsne binjedžije, seizi, kabalerosi, delije, katane i po izboru silni vrazi i džambasi.

Danas nema pa nema ni briga, ni nevolja, ni glavobolja, ni zubobolja, ni išijasa, ni hemoroida, ni besparice, ni malog ajluka, ni prispjelih dugova, ni loših drugova, ni poderane odjeće, ni tijesne obuće, ni nužnog smještaja, ni nečastivog šutog ni rogatog, ni starog kruha, tvrdog i bajatog, ni konjske sakagije, ni pandurske bukagije.

U snohvatici svojoj i ja se, ubogi hodoljub, sit i načefleisan, nezvan propinjem, pentram i trpam na veliko platno slavnoga čarobnjaka don Diega Velaskeza de Silve, zapisanog u župsku knjigu rođenih prije trista osamdeset i dvije godine u bogatom kraljevskom gradu Sevilji.

Na velikoj slici don Diega "Pijanice" sjedam na mjesto trećeg barabe, sa lijeve strane boga Baha što se na platnu basnoslovnoga majstora i čarobnjaka boja nimalo ne razlikuje od nas ostalih pro-palica i probisvijeta, iako je on, sanćim, nekakav stari i među nama ispičuturama bog, naš zaštitnik i u vinu četobaša, čiji su hramovi, žrtvenici, oltari i mihrabi i po carskim dvorovima i po čađavim mehanama, po kojima pije kosa nečešljana, i po palačama za poklisare i po kuplerajima za fukaru.

Utrnuo i cvrcnut u snohvatici svojoj kao da nazirem don Diega pred razapetim platnom i slušam dubok glas što besjedi:

"Dotaknite, o vi, pijanci, bekrije i bludnici, svoje dronjke u zakrpa i ritama pa ćete se uvjeriti da sam podjednako savršeno i istinito slikao i svilu, dibu, kadifu, brokate i mletačku čohu na mlitavim tjelesima kraljeva, kardinala, svetih otaca, infanta, konkvistadora i dvorskih maznih i mirišljavih blud-nica. Namazi moje volšebne četke podjednako su vješto i ravnodušno klizili platnom i stvarali vaše prljave njuške kao i podbuhle tintare njihovih veličanstava, njihovih svetosti, njihovih dvorskih budala, nakaza, kepeca ili njihovih velečasnih prvosvećenstava. Ni visokorodne, ni plemenite, ni vas vašljivce nikada nisam šljivio. Ja sam sve vas, i lijepe i nakazne stvorio po drugi put i sada ćete trajati vječno i šepuriti se na mojim platnima po kraljevskim dvorovima, po kristalnim i mermernim balustradama, po papskim i kardinalskim kapelama, po salonima

prelata i magnata, po galerijama i mu-zejima do kraja krajeva svih zemaljskih dana.

Čaroliju ovu učio sam kod božanstvenog luđaka i najnadarenijeg vjetrogonje, senjora Herera starijeg u Sevilji.

Krunisane tikve i luftiguzi, kraljice, princeze i starmali kepeci i dvorske lude i nakaze preklinjali su me i cviljeli da ih na slici uljepšam i podmladim, i da za kese dukata kojima su me darivali lažem i njih i čitav svijet.

Slavni i tankoćutni kralj Filip Četvrti, neka je pokoj plemenitoj duši njegovoj, postavio me za kraljevskog živopisca na madridskom dvoru, na kome su se gušila bolešljiva kraljeva djeca među oficirima, redovnicima, stražarima i rasnim psima.

' rffUTW t ^J^/r^IACC^t

J^VWLA/ tMQ xW^c (cfjpa^u^f

^UAu iLafyvcn, ^J^tAit^

Bio je to dvor sasvim različit od dvora Čarlsa Prvog ili Drugog.

Tutnjao sam i po Italiji i učio se poslu svome i na Karavađu, ali sam se otimao i ostao svoj.

Znao sam i slavnoga Ticijana.

Na velikoj sličurini "Predaja Brede" slikao sam i Nizozemce i vitezove iz ponosne i gorde Kastilje.

Posvećeni suvremenici osjetili su moju sposobnost da uredim prenatrpanu scenu i da na mojoj slici ima čak zbunjujućeg osjećanja, iskrenosti i mašte što je čini veoma različitom od uobičajenih slika velikih bitaka. Moja slika slavi veliku špansku pobjedu, ali se, ipak, pobijeđeni Justin iz Nasana, što predaje ključ od grada i pobjednik Spinola sreću kao domaćin i gost.

Silno sam se obradovao svojoj drugoj posjeti Italiji. Bili su to dani praznika poslije ubistvene monotonije, etikecije i protokola krutoga španskoga dvora. U Rimu sam slikao papu Inoćentija Dese-toga. Hitao sam da pokažem vječitom gradu, i pokazao sam, kako sam i koliko sam briljantan. Taj moj papa je isto tako dobar kao i Frančesko Leskana, luckasti dvorski patuljak dodijeljen prestolonasljed-niku Baltazaru Karlosu, kojeg sam kao petogodišnje dijete uslikao na konju. Sa prirodom, zapamtite, nema zabluda, i kada ona ne posjeduje savršenu ljepotu, ona sadrži istinitost, a to je sasvim dovoljno.

Najponosniji sam što sam odolio tiraniji španskog misticizma. Zanimao me je čitavog života ološ madridskog podzemlja, kao i majstora Murilja kada se umorio slikajući Bogorodice, isposnike i svece. Bio sam i slikar jednog ukočenog i malo-krvnog dvora i veselo bježao iz njega u narod, u ćumeze po kojima tavori svoje dane vedra sirotinja.

Moj život, kao i maestra Rafaela, bio je dugi niz trijumfa, nisam upoznao početničke teškoće, slikao sam čitavo jedno društvo, čitavjednu epohu.

Ne pamtim nijedan trenutak oskudice ni žalosti svojih starih dana. Čitav život i sve u životu bilo je samo obilje, obilje, obilje."

Don Diego Velaskez de Silva prestao je da zbori, i ja sam kao baraba zaspao na njegovoj slici.

Sanjao sam pogreb don Diega...

Za kovčegom skrušeno je koračao uplakani kralj, čitav španski dvor, plemstvo, slikari, pjesnici, vitezovi i madridska gologuza fukara.

ADAKALE

* * *

Adakale sam prvi put vidio na poklopcu jedne kutije finog rahatlokuma. To je bilo davno i zaboravio sam kolika je bilo kutija i koliko je rahatlokuma bilo u kutiji. Sjećam se samo blijedo obo-jene slike ostrva otisnute u nekoj maloj štampariji negdje u Moldaviji. Zivopisac nečitkog potpisa slikao je dio vode sa čamcima i dio ostrva sapuškamicom.

U nakićenim medaljonima sa lijeve i desne strane poklopca bile su slike rumunskog kralja i ru-munske kraljice. Na sredini kutije u nešto manjem medaljonu zivopisac je ovjekovječio i guvernera ostrva Haki Beja, hazreti. Kralj i kraljica bili su u gala odorama sa hermelinom, sa mnogo lenti, ordenja, perja, adičara, krstova, brkova i đerdana.

Bili su toržestveni kao palanački glumci pred za-vjesom nekog dječijeg pozorišta.

Blagorodni guverner malog dunavskog ostrva Haki Bej, hazreti, mnogo je sličio na slavnog pjevača Saljapina, samo je na glavi umjesto cilindra imao svijetlocrveni fes misirskog oblika i na fesu polumjesec i zvijezdu. Bio je "a' firanga" obučen u modri redengot sa jednim jedinim odlikovanjem neodređenog stepena, ranga i porijekla. Možda uvaženi guverner Haki Bej, hazreti, nikada u životu ni u svojoj upravnoj karijeri nije bio ni odlikovan, ah mu je nepoznati slikar prikačio na kaput neki ukras, veoma nalik na odlikovanje, kako bi izgledao iole prikladan u društvu krunisanih glava jednog ogranka slavne kuće Hoencolerna na rumunskom prijestolju. Možda gaje, ipak, dekorisao rumunski dvor za predano i silno zauzimanje da se Turci sa Adakalea na plebiscitu izjasne za kraljevinu Rumuniju. Tajnu toga odlikovanja, nažalost, životo-pisac je zauvijek odnio sa sobom u hladni grob.

Mnogo kasnije pred nekim beogradskim bios-kopom gledao sam slike jednog mađarskog filma o doživljajima i pustolovinama dunavskih lađara.

Na slikama se lijepo vidjelo kako čuveni glumac Javor Pal juri neku zgodnu bulu po tijesnim sokacima Adakalea, a njega opet gone neki Turci sa turbanima i sa čibucima.

Još jednom sam u nekom starom udžbeniku historije vidio sliku Adakalea, ali bila je nejasna i nečitljiva. Jedva su se nazirale konture tvrđave, drveća i male džamije u sredini ostrva.

Vrijeme je potislo iz sjećanja sva tri lika iz kitnjastih medaljona, čuvenog glumca Javora Pala, njegovu bulu u šalvarama i Turke urokljivih pogleda. Ostala je samo nejasna i maglovita slika dalekog ostrva na Dunavu.

Danas se odjednom vratilo sve iz dubokog zaborava...

Bio je maglovit septembarski dan.

Dunav je još od Golupca počeo da mijenja ćud i boju. Bivao je sve tamniji i miran kao dobroćudno jezero u ramu neke staklorezačke radnje.

Bliže rumunskoj nego našoj obali kao usidren nevidljivim lengerima i sindžirima odjednom se ukazao basnoslovni ratni brod neviđen na svijetu.

Njegove palube bile su od tvrdog kamena sa ležištima za teške topove. Kapetanski toranj i kabine bile su prostrane i okrugle sa puškarnicama na sve četiri strane svijeta. Njegov dimnjak bio je vitak i bijel i na vrhu zašiljen kao neka džinovska pisaljka koja po oglasima vijekovima ispisuje nečitljivi brodski dnevnik. Tvrde palube obrasle u zelenilo od dugog sidrenja ljubomorno su čuvale unutrašnjost broda od radoznalih pogleda dunavskih putnika i namjernika. Pramac džinovske lađe sada je skoro sasvim utonuo u vodu i vremenom se pretvorio u sitan iskričav pijesak. Iz jedine vidljive kabine na krmi broda pušio se dim. Ni jarbola, ni zastave na brodu nije bilo.

Stoljećima je ova dunavska ratna galija primala i pozvane i nepozvane mornare i pružala im naizmjenično ili utočište ili smrt. Jednom su matrozi germanskog plemena u smeđim habitima i tonzu-rama na zatioku sedam godina gradili na ruševinama bezbožničkoga rimskog hrama franciskansku bogomolju skromnih razmjera i male ljepote. Potonji mornari u turbanima sa

polumjesecom preoteli su im brod, promijenili na lađi zastavu i u hramu znamenja. Promijenili su i stranu svijeta prema kojoj se u pobožnosti valja okrenuti. Kada su oni na ostacima rimskog kastruma podigli moćne palube i turski neimari dovršili okruglu zapovjednikovu kulu, dovukli kabaste topove i namjestili kumbare

- dali su brodu ime: Adakale.

Još od Golupca pokušavam da mislim na posljednje putovanje Dunavom Aganlije i njegovih jarana Kučuk Alije, starog Foče i Mula Jusufa. I na njihove raspre i svađe sa golubačkim dizdarom.

Aganlija, jedini veseljak među dahijama, rastao se od svog Paleža, u kome je nekada kao mladić vukao uz Savu lađe bogatili bosanskih trgovaca, ih radio kod imućnijih ljudi za oku loše hrane, ali i bio dobar pjevač i rado viđan na svadbama i svetkovinama, nikad se nije sasvim snalazio u razgovorima sa trojicom svojih učenijih kardaša. Od argata pretvorio se u prostog graničara, ali je skoro naprečac postao dahija i visoki janjičarski zapovjednik bez ikakvog znanja i obrazovanja, pa nije razumijevao mnoge zamršene odnose, strane nazive i nepoznate ustanove.

Mučila ga je ta čudna riječ: Heterija koja se u razgovoru često pominjala i šta se sve iza te riječi krije. Pa onda taj otmjeni Grk Riga od Fere za koga govore da je mason i da pjeva ode i himne u slavu i čast Osmana Pazvan-Oglua u kojima moćnog Fočaka sa stolicom u Vidinu što mu Bonapartini oficiri utvrđuju grad, a on liječi sušicu dugim i napornim jahanjem - naziva sivim sokolom snažnih krila pod kojima tutnje zemlje i drhte carevi.

Čuo je, opet, daje i Pazvan-Oglu i sam mason, i to mnogo krupniji i uglađeniji od Grka Rige i da ima mnogo veću i uticajnu Veliku ložu u Vidinu. Aganlija je znao za beogradsku ložu "A1 Koč" u Gornjem gradu, ali nije razumijevao njenu svrhu ni odnose između Turaka, Srba, Grka i Sefarda na tim čudnim i nerazumljivim skupovima. Nije shvaćao ni taj misteriozni ritual o kome je negdje nešto načuo, ni to međusobno poštivanje toliko različitih vjera i zakona kada je na drugoj strani od tolikih janjičara slušao da se sada vodi odlučna bitka

iz-među polumjeseca i krsta i da čak, ako zatreba, moraju zbaciti sa prijestolja i samog Padišaha u Stambolu što se sve više priklanja običajima krsta i polahko, ali uporno uvodi kojekakve novotarije u osmanlijsku carevinu.

Zar je onda trebalo poštediti i Kara Mustafin život kada je i on bio mason, kada je i on bio bliži i prisniji sa mnogim nevjernicima u beogradskom pašaluku - govorio je često Aganliji fanatični Mula Jusuf. Aganlijanije nikada dobro razumijevao ni Mula Jusufa, a pogotovu te učene i čudne ljude iz bijelog svijeta. Znao je samo daje Mula Mustafa najčuveniji među dahijama, iako se okolo pričalo daje bespravno prisvojio titulu Mule koju mu niko od pobožnih i pravovjernih muslimana nikada nije ni priznao. Mula Jusuf jedini je među dahijama znao tečno turski, ili se bar njemu tako činilo, pa mu je valjalo i vjerovati.

Kada je Aganlija, još kao dječak, prvi put došao sa nekim brčanskim begovima i njihovim lađama punih suhих šljiva i ovčijih koža u beogradski liman, silno se začudio i uplašio ljudi potpuno crne kože i kao džam-papir bijelih zuba zavaljenih na min-derluke Atlaginog hana na Limanu.

Tu na beogradskom Limanu, osim velikog hana u koji su svraćali trgovci iz Bosne i Posavine, bilo je i nekoliko kafanica, aščinica i bozadžinica koje su više sličile na polegle potleušice po kojima se skupljaju karakondžule, akrepi i pacovi, nego na prostorije u kojima se sastaju ljudi da uz čibuke ili nargile i kahvu divane raspredajući svoje ili tuđe brige i poslove.

Sve je to nekada bilo i novo, možda i lijepo, ali otkako su počeli neredi u pašaluku i zavladała opšta nesigurnost za ljudski život i za imovinu, svi su digli ruke i od gradnje novog i održavanja postojećeg. Mislilo se: da izvučem još koju paru, ako može iz ovog i ovakvog kakvo je, inače ovoj vladavini nije duga vijeka, pa da vidimo šta će poslije biti i šta nam dalje valja činiti.

Cio kraj oko limana bio je pun svakojake truhleži, zgaženih đeriza, otpadaka, smrada i šugavih pa-sa. Razvaljenim sokacima punim blata ili prašine vukle su se svakojake protuhe pokupljene sa svih

krajeva velike carevine koja je počela da se kruni i sluti svoje skoro raspadanje.

Bilo je po tim sokacima, prolazima i budžacima svakojakog Božijeg naroda. Pored Srba i Turaka bilo je Rumuna, Cigana, Arnauta, Mađara, Čerkeza i nekog nakota koji je kazivao da se ovdje obreo čak iz daleke neke zemlje Buhare. Među tim svijetom bilo je trgovaca, kiridžija, preprodavača, šećerdžija, hamala, lopova, janjičara, derviša, prosjaka i svakojakih besposličara. Mogli su se čuti razni jezici, vidjeti svakakve nošnje, slušati svakojake molitve i psovke. Nekoliko ispijenih i kao vosak žutih došljaka iz nepoznate zemlje Buhare vodili su po hanovima i čajdžinicama desetak odraslih dječaka i nudili ih umjesto žena za uživanje i razne nježnosti među muškarcima, nastranim posjetiocima limana. Bio je to unosan posao, do žena se teško dolazilo, radilo se krišom, dažbine se nisu plaćale, a kome bi ih i platili kada je među haračlijama bilo stalnih mušterija za njihove dječake. Ni janjičari nisu bili ravnodušni prema čarima tih mladića, pa su se s njima često priženjivali, čas pri-udavali, ili istovremeno ijedno i drugo, već prema željama i ukusima.

Ugledan i otmjeniji svijet nije ni navraćao u ovaj kraj bez nužne potrebe i ljute nevolje, kada bi trgovac morao nadgledati utovar ili istovar pris-pjele robe iz Posavine, Bosne ili Vlaške i Moldavije.

Na sokacima nije bilo ženske čeljadi, osimpone-ka stara Ciganka, prosjakinja ili gatara, najčešće i jedno i drugo.

Iz aščinica se širio za nenavikle neopisivo težak miris užeglog loj a, a roj evi muha oko čejreka pečene bravetine bili bi dovoljni da prenesu epidemiju na nekoliko kontinenata i još dva-tri arhipelaga.

Priča se da je u tom strašnom paklu ipak bila ijedna oaza raja. Bila je to visoka kuća sa velikom baščom nekog age Misirlije, ali je i kuća i bašča puna ruža, katmera i zambaka bila zaštićena visokim zidom i teškim kapijama od urokljivih očiju fukare što se oko nje vrzmala i badavadžisala. Misirlija je ovamo doselio iz Ruščuka da pošteno živi i da se pošteno vlada, pošto je u mladosti mnoge kiridžije orobio i mnoge majke u crno zavio. Ovdje je bio bogat i viđen starac koji gaji

cvijeće i obija džamijske pragove. Tako je i tu jedinu oazu raja stvorio čovjek koji je ovamo došao pravo iz pakla.

Ni u ostalim dijelovima grada nije bilo mnogo bolje ni čistije, ah je liman ipak bio kao kakav ogroman slivnik u koji kao da se slijeva sva prljavština odozgo s grada na uzvišici.

Nešto urednije i malo čistije bilo je u Ataginom hanu, ali ni Ataga ne bi baš imao razloga da turban nakrivi. Tu je Aganlija prvi put u životu vidio mnoge stvari za koje dotle nije znao i o kojima dotle nije slušao. Vidio je karavane kamila čiji su goniči bili crni Arapi i teško se sporazumijevali sa domaćim svijetom nekim čudnim riječima punim grlenih glasova. Vidio je i Švabe koje su bile sasvim drugačije obučene od domaćih hrišćana i muslimana. Vidio je i mnogo veće lađe od onih koje je on teglio uz Savu. Čak je u tome jadu i prljavštini vidio nekog posuđa, halata i dijelova namještaja kakvih u njegovom Paležu nije bilo.

I, eto, poslije toliko godina, bježeći zajedno sa svojim kardasima prema Adakaleu i Vidinu, sjetio se Aganlija tih Arapa sa beogradskog limana, njihove neobične nošnje i grlenih glasova i ne sluteći tada da će koju godinu kasnije vidjeti u pašinu konaku na gradu Kara Mustafu iste tamne puti u sličnoj, samo neuporedivo raskošnijoj odjeći.

Niko kao ta tamnoputa ljudina nije janjičare i dahije dovodio do luđačkog bijesa. Mržnja prema njemu prevazilazila je čak i njihovu mržnju prema hrišćanima. Mula Mustafa je govorio da u mason-skoj loži "A1 Koč" na Kalemegdanu Kara Mustafa zajedno sa hrišćanima i sa sefardima kuje potajne planove protiv janjičara, mahom Bošnjaka, u beogradskom pašaluku.

Kara Mustafa je bio čudan i janjičarima potpuno nerazuman čovjek. On je propovijedao slogu i sa-radnju između pravovjernih i nevjernih ne praveći neke velike razlike među njima. Govorilo se da je rođen u nekoj zemlji Mesopotamiji za koju niko živi nije ni čuo; i da u toj udaljenoj pokrajini otomanskog carstva rastu hurme i svakojake druge voćke i poslastice; i da su stanovnici te Mesopotamije krupni i

jaki ljudi crne puti kao i ostali Arapi; i da nisu svi poklonici Muhammedove vjere, nego da među njima ima i hrišćana; i da neki viđeniji i učeniji hrišćani iz Mesopotamije zauzimaju čak i krupne položaje na samoj Visokoj porti.

Mula Jusuf je često pomišljao da je i sam taj Kara Mustafa možda prikriveni hrišćanin, jer kako bi se i zašto bi se tako zalagao za njihova prava u pašaluku i što bi ga oni nazivali ni manje, ni više, nego svojom majkom. Sumnjive su im bile i te česte posjete austrijskog generala iz Zemuna i uopšte to prijateljstvo sa Austrijancima koje se nije moglo sakriti, a Kara Mustafi, izgledalo je janjičarima, nije bilo ni stalo da ga prikriva.

Janjičarima su bole oči i mnoge novotarije koje je počeo da uvodi u konak. Sve im je to više mirisalo na običaje nevjernika, nego na adete pravovjernika.

Pa kad je sve to tako zar nije bolje što prije ga poslati dragom Bogu na istinu, nego ga ostaviti da i dalje ide griješnim putevima koje je sam oda-brao. Dragi Allah je i onako najpravedniji i naj-milostiviji, pa neka mu njegov nepogrješivi sud odredi bilo vječitu vatru i oganj u džehennemu, bilo blaženstva dženneta sa prelijepim djevicama, baklavama, pilavima, kadaifima, gurabijama, cvjetnim perivojima, rajskim pticama i potočićima u kojima mjesto vode protiču boza, limunada, slatko i kiselo mlijeko i sve to obaška.

Stari Fočo, oronuo od pića i svakojakih poroka što je zaradio u mladosti potucajući se i ratujući, tvrdio je neprestano da su svi redom izdali din i vjeru Muhammedovu, da su poprimili adete i načine nevjernika, i da su još samo ostali Bošnjaci kao jedini uspravan direk turske vjere u čitavoj carevini Osmanliji. I, eto, tim Bošnjacima se najmanje vjeruje, pa čak i u Bosni veziri se više uzdaju u Arnaute koje sa kraja svijeta dovlače da ih čuvaju i brane od samih Bošnjaka, većih i pravovjernih muslimana od onih usred Stambola. U Stambolu je ojačala nevjernička stranka, naročito nekakvi fanarioti, i uvukla se do samog padišahovog divana da svojim novcem, savjetima i vještinom okrene carska kola niza stranu. Donose se i spremaju se sve novi i novi zloslutni fermeni koji će, živi bili pa

vidjeli, doći glave i samom sultanu - pokušavao bi da grmi i kune stari Fočo, krezub i dotučen sipnjom, ali mu nije polazilo za rukom.

Kučuk Alija, koga su sveti ratovi protiv nevjernika i svetinje uopšte mnogo manje zaokupljali, odobravao je skoro nevoljno pobožnu zabirnutost Fočinu i Mula Jusufovu, ali su sve njegove misli i namjere bile upravljene prema pljački, nasilju i ratnom plijenu. Dok bi Mula Jusuf grdio i psovao nevaljalce u Stambolu, Kučuk Alija je sanjario kako bi to bilo lijepo da baš on na čelu nekakve velike vojske upadne u taj Stambol i da ga kazni i oglobi kako jedino to on zna i umije. Pritajeno, doduše, u toj zamišljenoj ordiji nije vidio pored sebe ni starog Foču, ni Mula Jusufa, pogotovu Aganliju.

Sve to blago i ta čudesa bilo bi samo njegovo i ničije više. Sve te lijepe Đurđijanke, o kojima se priče pričaju i pjesme pjevaju u carskim i vezirskim haremima, pripale bi njemu. Bile bi njegove i Grkinje dovedene sa Kibrisa, ili iz Moreje. I Jevrejke o čijoj se ljepoti i vatrenosti čudesa pričaju. I Jer-menke... Dalje nije umio da nabraja, i bilo mu je žao.

A tek carske i vezirske hazne i saraji puni zlata i dragoga kamenja!

Kada se on, niko i ništa, mali rastom, nikakvog porijekla, ne zna mu se ni otac ni majka, bez škole i zanata za ovako kratko vrijeme toliko napljačkao, koliko li su tek prigrabili oni što su škole učili i što potiču od slavni i bogatih porodica pri čijem se pomenu iz poštovanja na noge ustaje.

Kada bi sve to bilo njegovo: te silne lađe, ti basnoslovni saraji, arapski atovi, ćupovi dukata i zumurluka - i sam halifa pravovjernih i sve njegove hodže i hadžije mogle bi slobodno i da se pokrste i da u kaluđere i popove odu, ako ih srce kojim slučajem tamo potegne. Ne daje Kučuk Alija pet para za ta Mula Jusufova prenemaganja i strahova-nja za vjeru i njezine svetinje, pogotovu kada zna da je i Mula Jusuf niko i ništa, da je i njegov nauk tanak i neprovjeren i da se i on za kratko vrijeme svoga janjičarstva i dahiluka lijepog blaga dograbio, nikada valjano ne radeći, a još manje čestito ratujući i gaće krvaveći. I njega su mnogo više privlačili teferiči i akšamluci na

Bulbulderu, ili derneći na Dorćolu, rospije, rakija, mezetluci i daire, nego ćitabi, molitva, ramazan i ostala bogougodna djela.

Kao što se stari Fočo samo svojim poodmaklim godinama nametnuo za vođu, tako se i Mula Jusuf svojim pričama o čistoti vjere i znanjem turskog jezika predstavljao kao smjerni bogougodnik, čuvar i tumač Poslanikovih oporuka. Za neuke balije Mula Jusuf mogao je nešto i predstavljati, ali za svakog pravog i čestitog vjernika bio je napast i zbog svojih poroka i zbog svoje osude tih istih poroka kada su ih činili drugi.

Mula Jusuf je odavno bolovao od jedne sra-motne bolesti koju su odnekud nazvali frenta po Francuzima. Naišao je na jednu sredovječnu Ci-ganku još dok je bio sasvim mlad i tek stupio u janjičarski odžak kao jamak i od nje dobio tu opaku boljku. Bilo je to u Taslidži, gdje je nekada bilo mnogo Cigana i gdje se do njihovih žena prilično lahko i za malu naknadu dolazilo. Mlad a i neupućen, bolest je dugo krio i ne znajući daje sada i on sam dalje širi. Kada je počeo da se liječi i onako je bilo kasno, tako da mu svi ti otrovni hapovi koje je gutao, pakleni mehlemi kojima se mazao i trave koje je pio nisu trajnije pomagali.

Vidari koji su Mula Jusufa liječili, uzalud su ga uvjeravali da će bolest poći nabolje, ili da će se bar smiriti.

U priviđenjima koja su ga sve češće spopadala pojavljivale su se užasne strahote pakla i svega što u tom strahovitom ognju čeka griješnike.

Priviđale su mu se ogromne aždahe sa desetine noga u kandžama i plamenom u čeljustima punim šupljih otrovnih zuba naseljenih otrovnim zmijama i svakojakom poganom gamadi. Priviđali su mu se i neki troglavi pijetlovi veliki kao bravi, duge bijele dlake oprljene plamenom, i ptičurine sa dječijom glavom koje su umjesto krila imale buktinje; i veliki smrdljivi mravi dugi po nekoliko aršina svijetlozeleni i glatki kao led; i kandže strašnih spodoba nalik na bačve sa izduženim licima kao zurle i dugim bradama oštrijim od sablje; i neke jako dlakave žene bez usta, ušiju, i ostalih otvora na tijelu koje su se

bestidno ponašale, išle četvo-ronoške, a iz prsiju im tekli potoci usijanog otrova nalik na prljavo i gusto mlijeko.

Prilikom tih priviđanja Mula Jusufa bi oblivao hladan znoj otužnog vonja i on bi grčio i opuštao udove kao da se brani, kao da pokušava da pobjegne, ali ne može, kao da hoće da se sakrije, ali nema gdje, zemlja tvrda, a nebo visoko, ali nema više ni neba, ni zemlje - sve je vatra i nebo i zemlja i voda, gori i sve se približava njemu i već zahvata peševe njegove anterije i nogavice šalvara, pucketa i hoće da ga pretvori u živu buktinju.

Kada bi muke malo popustile i kada bi se polahko vraćao svijesti nemušto bi ivicom suhих i iskrivljenih usta nastavljao ko zna koliko puta započete molitve, sure i dove koje bi mogle da ga od napasti i vatre odbrane, ali bez smisla jasnog značenja i redosljeda.

Strah od neumitne smrti i neizbježnih samrt-ničkih patnji na onome svijetu sve češće i jače je opsjedao i mučio njegov nejaki i blago pomućeni um.

I na ovome putovanju prema Adakaleu i dalje Vidinu dva puta se Mula Jusufu prividalo, pa su mu kardashi, prije svih Aganlija, palili anduz pod nosom i polijevali ga hladnom dunavskom vodom ne bi li mu olakšali muke i što prije ga vratili svijesti.

Kada ne bi pomagao veslačima da još prije akša-ma stignu na Adakale, ili Mula Jusufu da se brže osvijesti, Aganlija se povlačio na usamljeno mjesto na krmi lađe i predavao se uspomenu kao da je odnekud slutio da mu je ovo posljednje putovanje.

Sjećao se Paleža, šljivika i ono nekoliko malehnih raštrkanih kuća koje je poznao i u koje

bi zalazio da nešto pomogne ili uradi za mali ajluk i za tanku fajdu, ili da na svadbama i drugim slav-ljima pored bogate trpeze i dobrog vina zapjeva koliko ga grlo nosi.

Bio se već uveliko proćuo kao dobar pjevač i svirač pa su ga sve češće pozivali i u okolna sela da ih razveseli, kada u Palež bahnuse neki ajani i bivši kapetani iz Zvornika što su morali bježati iz bosanskog vilajeta zbog strogosti tamošnjeg vezira i nagovoriše Aganliju da se upiše ujanjičarski odžak.

Prije prelaska bosanskih ajana u beogradski pašaluk, u Paležu se uglavnom živjelo i mirno i spokojno. Ali, ubrzo po njihovom dolasku prilike se naglo počele mijenjati i odnosi među ljudima mu-titi.

Navikli na surovost, kavgu i nasilje svake vrste, bosanski ajani oslobođeni straha i obraza udariše po vilajetu poreze, globe i svakojake namete izazivajući kod svijeta istovremeno i veliki strah, ali i prikriveni gnjev.

Kao da su bili odavno zaboravili kako su žestoko i krvavo platili svoje postupke skupljajući po Sarajevu i Tuzli janjičarske buljuke, ajani i propali kapetani nastaviše svoj opaki zanat i u Srbiji.

Aganlija je, doduše, nekoliko puta pokušavao da im se isprieči i suprotstavi uzimajući u zaštitu ponekog domaćina i poznanika, ali ubrzo shvati da tako sam sebi radi o glavi i silno se uplaši, pa diže ruke od svega i predade se piću, pjesmi i orgijama.

Ni znanje, ni junaštvo, ni surovost nisu imali nikakvog značajnog udjela u njegovom docnijem brzom usponu i naglom napredovanju do starješine, čak i do dahije.

Rovašni i skloni piću i besposličarenju ajani su ga sa sobom vukli da ih zabavlja, da im pjeva, i u saz udara.

Tako je, eto, Aganlija skoro neprimjetno i ne-objašnjivo u onom metežu i dugim pijankama postao neodvojivi dio najodabranijeg i najužeg janjičarskog kruga, koji se uskoro bez njega nije mogao ni zamisliti.

Aganlija je znao i skupljao mnogo bezobraznih šala i pitalica, a junaci tih šala bih su mahom poslovi između Ciganina i Ciganke, između hodže i ho-džinice, popa i popadije, kaluđera i koze.

Vjerovatno da je u povijesti i prije njega bilo veseljaka, pjevača i zabavljača koji su i još dalje i više dogurali uz ljude na vlasti, pa su tako i oni na neki način postali vlast.

Nešto kasnije su Aganliju od ajana preuzeli stari Fočo i Kučuk Alija, pošto im je već dodijao i do-zlogrdio Alija Gušanac, dobar pjevač, ah i velika prznica, inadžija i tvrdica.

Pred starim Fočom su novi janjičari i zakletvu položili. Došao je u Palež da susretne neke svoje stare poznanike Bošnjake.

Aganlija se i sada sjeća odlomaka te zakletve koju su novi janjičari riječ po riječ ponavljah za starcem Fočom. Bilo mu je sve to pomalo sada smiješno na ovoj ukletoj lađi sa tri bespomoćna bjegunca i nekoliko vjernih momaka za koje se ipak ne bi zakleo da ih u teškom trenutku na Božiju milost neće ostaviti. Skoro nesvjesno počeo je poluglasno da ponavlja riječi zakletve: "O janjičari, vi dobro znate da je čovjek došao na ovaj svijet da svojim djelima zasluži onaj drugi život. Dobro znate jer vas od malih noga poučavaju da niko lakše ni jeftinije ne zasluži džennet od onih koji u ratu padnu od nevjerničke ruke. U ratu poginuli šehidi za nagradu u raj odlaze odmah, ne čekajući sudnji dan, jer su njihovi grijesi njihovom smrću oprosteni i milostivi Allah ne traži da za njih polažu račune! U bitkama su cijelog dana otvorena rajska vrata i svakome od vas slobodno je da uđe kroz njih, ako mu Allah bude milostiv i dade mu zvanje šehida!... Prvo sebi, pa onda i vama, od Boga molim da se više ne vratimo iz boja, već da se naše duše, ako je to moguće i imadnemo sreće, još danas nađu u džennetu za junake vjere... Kome Allah ne udijeli svoju milost i ostavi ga u životu, znači da taj nije ni zaslužio njegovu milost, a takav nije više potreban ni janjičarskom odžaku!... Stoga, svaki koji se iz boja vrati biće isključen iz odžaka i protjeran iz janjičarskih redova da uzme preslicu i da sa babama vunu prede... Kao i uvijek, naravno, da će biti izuzeti osvjedočene gazije, koji bar jednu neprijateljsku glavu donesu ili teških rana dopadnu!

Doviđenja u džennetu! Allah, je Allah, jek dur Allah!..." Ratni poklič na kraju zakletve ponavljali su nekoliko puta sve brže i silovitije dok Fočo ne dade znak da prestanu i da u džematu klanjaju namaz.

U kratkoj obuci koju je Aganlija poslije prošao, naučio je da na čelu svih janjičara stoji krkbin kolaga i daje njegovo sjedište u glavnom janjičarskom odžaku u Stambolu. Brzo je napredovao od jamaka do

odobaše, sahandžibaše i čorbadžije, da na kraju dogura do jednog od četvorice dahija u beogradskom pašaluku.

Istini za volju i on je nekoliko puta okrvavio ruke nad nevinom čeljadi, ali se tješio da je na neki način morao opravdati povjerenje koje su mu ukazivali stariji i tako samome sebi pomoći da iz Paleža pređe u odžak na beogradskoj tabiji.

U beogradskom odžaku preživio je svoje najljepše dane sa janjičarima Bošnjacima i krdžalijama iz istočne Rumelije. U Beogradu je upoznao mnoge nove ljude s kojima je iz noći u noć drugovao: Derviš agu Muzafaciju, deli Kadriju Arnautina, Mustafu bašu Vidinliju, Kondu Krdžaliju, Tokadžiju Valjevca, odobašu Dumana Budimliju, Adem čauša Potura, Petra Tataroglua i mnoge druge. Išli bi sa teferiča na teferič, iz lova u lov i sa pijanke na pijanku. Aganlija nije znao ko sve to plaća, iako je slutio da iza svih tih objesti ima nečijeg znoja, teške težačke muke i rumene krvi. Mislio je da su pjevači i zabavljači Bogom dani ljudi i da oni nikada i ni pred kim neće odgovarati. Njihovo je da uvesele i raspolože one koji vladaju i da se, ako ti propadnu, ponude novim vlastima i gospodarima.

Ali, Aganlija nije bio samo pjevač i zabavljač, on je bio u isto vrijeme i vlast, najviša vlast, vlast koja je propadala i nije bilo druge da joj se ne-kažnjeno ponudi, nego je morao sa svojim jaranima bježati negdje dalje u bijeli svijet, gdje ga niko ne poznaje i gdje nikome neće račune polagati.

Uto se pred dahijama pojavi Adakale.

Već se hvatao mrak, tako daje ostrvo izgledalo skoro nestvarno lebdeći između dvije tame, tame vode i tame nebe.

Iza pocrnjelih krošanja drveća nazirao se bedem i po koji dimnjak i krov. Jedina svijetla vertikala u predjelu bila je oniska bijelo okrečena munara iza zidina.

Nebom su se tiho oglašavale prve zvijezde kao prijatni dječiji glasovi.

Redžepaga, komandant tvrđave i malog garnizona na Adakaleu, bio je već juče obaviješten o dolasku dahija. Izvjestio ga je Dizdar iz Golupca po jednom povjerljivom čovjeku. Redžepaga je tako imao dovoljno vremena da čitavu noć i jedan dan razmišlja što mu valja u ovom trenutku preduzimati i činiti.

Vezivalo gaje prijateljstvo sa dahijama, dijelio je njihovo mišljenje, pred njima istupao kao odmetnik od cara i Stambola kolebajući se još između Beograda i Vidina, između dahija i Pazvan-Oglua, ali nikako između njih s jedne, i Stambola s druge strane. Pomišljao je i o nekoj svojoj samostalnosti pod labavim pokroviteljstvom Vidina, ali kada je saznao šta se dogodilo sa dahijama u Beogradu, osjetio je veliki strah od kazne koja bi i njega mogla snaći od Sultana i njegove sile, pa je odmah počeo kovati plan kako da se najbolje izvuče iz čuda koje ga je iznenada snašlo.

Pomišljao je da nagovara dahije da se pokaju i carskoj vlasti predaju, a carska vlast je i milostiva i razložna pa će njihovo pokajanje prihvatiti i kaznu im ublažiti, ili ih sasvim osloboditi. Oni su se na kraju krajeva borili za din i tursku vjeru kako su najbolje znali i umjeli i, ako su ponekad i griješili i pretjerivali, neka se nađe malo nade, milosti i razumijevanja kod Svijetlog Padišaha, i oni će se vratiti sa krivog na pravi put i opet služiti svog cara kako on bude želio i naređivao.

Jutros se Redžepaga naglo predomislio. Zar ih nije bolje jednostavno izručiti, nego ih nagovarati da se predaju?! Njegovi pokušaji da ih nagovori da se predaju mogu ih propasti ili ne doprijeti ni do čijih ušiju. To ne bi koristilo njegovoj namjeri da se pred carem što prije opere i opravda. Ako ih izruči, čuće se i razumjeće se kao izraz vjernosti halifu i domu Osmanlija njihovog odanog komandanta.

Odlučio je zato da dahije lijepo primi i ugosti kako ne bi izazvao ni tračak sumnje u svoje namjere i staro prijateljstvo prema njima. O svemu je već bio obavijestio i ustanike s onu stranu Dunava.

Čim je ugledao svjetiljke na dahijskim lađama, Redžepaga siđe s kule i sa trojicom svojih momaka ode prema malom pristaništu

okrenutom moldav-skoj obali. U tišini nad rijekom već su se razaznavali glasovi dahija i njihove pratnje.

Lađe su pristajale.

Redžepaga podiže obje ruke i viknu dobrodošli-cu putnicima: "Hoš geldn! Hoš geldn, arkadašlar!"

- "Sefa geldn, sefa geldn, arkadašlar!" - odgovoriše prispjeli putnici. Na kopno prvi kroči stari Mehmed aga Fočo. Za njim sa lađe siđoše Mula Jusuf, Kučuk Alija i Aganlija, posljednji.

Pošto stari Fočo nazva selam Redžepagi i njegovoj pratnji, srdačno se izgrliše i izljubiše. Fočo je bio visok i koščat starac, ali se izgubi u zagrljaju Redžepaginom, višem od njega za glavu i mnogo krupnijem.

Redžepagin maternji jezik bio je rumunski, ali je pored rumunskog dobro govorio i turski i grčki.

Srpski je nešto natucao, tako da je složenije misli kazivao na turskom, a Mula Jusuf bi ostalim dahijama prevodio.

Redžepagin otac bio je Rumun iz veoma ugledne hrišćanske kuće koja je održavala bliske veze sa rumunskim plemstvom fanariotskog porijekla kneževima Kuzama i Kantakuzenima. Otac mu je umro mlad, a majka mu se ubrzo preudala u Rumeliju za jednog bogatog Turčina koji je dolazio u Vlašku i u Moldaviju često trgovačkim poslovima. Kao mladić, pošto je prethodno prešao na islam, stupio je u Tatar Pazardžiku u janjičarski odžak kao mlad jamak.

Proveo je kratko vrijeme u Stambolu, zatim u Anadoliji i učestvovao je u nekoliko krvavih gušenja pobuna arapskih beduinskih plemena u Siriji i istočnoj Palestini. Neredovno je napredovao i za-ostajao je u usponu za svojim vršnjacima. Jedan od razloga za to svakako je bila lahko uočljiva razlika i nesrazmjera između njegovog krupnog sta-sa i naizgled velike snage s jedne, i istovremeno grdnog kukavičluka, s druge strane. Vojne i osvajanja manje su ga privlačile od gušenja

buna i obračuna sa slabo naoružanim, ili čak golorukim buntovnicima. Tako je postupao kad god je mogao i po cijenu manjeg ratnog plijena, bržeg napredovanja i svakojake druge pljačke i nasilja. Klima, naročito suh pustinjski vazduh u Siriji, nije mu prijala, pa odluči da napusti janjičarski odžak i pređe u Perziju, da stupi u šahovu vojsku u Isfahanu.

Jermenina koji je potajno skupljao plaćenike za šahovu vojsku preko noći nestade zajedno sa novcem, kao da je u zemlju propao. Redžepagi ne bi druge, nego da nakon izvjesnog vremena ode u Aksarajski janjičarski odžak i tamo stupi u bektašijski derviški red.

U dervišku tekiju uveo gaje ugledni bektašijski šeih Tahir Dede Afgan. On mu je docnije svojim vezama među dervišima u Stambolu dosta pomogao u njegovom blagom usponu i napredovanju.

Tahir Dede Afgan bio je veliki vjerski fanatik i mnogo više pažnje posvećivao je bivšim hrišćanima preobraćenim u islam u prvom koljenu ili neposredno, nego muslimanima čija je loza bila du-gačka i koji ne pamte kada su njihovi preci postali muslimani. Činilo mu se da mora mnogo više vremena proći i mnogo više pažnje posvetiti da se hrišćanski duh i običaji potpuno izbrišu iz svijesti novih poturčenjaka. Smatrao je da čini najbogou-godnije djelo ako ne žali vremena ni truda da uporno i kad god mu se ukaže za to prilika potire u njihovim dušama makar nevidljive i drugom svijetu neuočljive slojeve hrišćanskog nauka. Pomagao im je na sve načine, nadziravao njihov vjerski život i obavljanje vjerskih dužnosti, hvalio njihove postupke kod moćnih ljudi i strepio da se ne pokaju, ili da ne uvide kako prelaskom u islam nisu dobili ono i onoliko koliko su očekivali.

Tahir Dede Afgan osjetio je to još dok je bio u prizrenskom vilajetu kada je obilazio Gorane na Sar-planini i neka arnautska plemena u okolini Đakovice. Mnogi poturčenjaci ne samo da se nisu strogo držali muslimanskih vjerskih zakona, nego su krišom u kućama zadržali mnoga hrišćanska znamenja i mnoge hrišćanske običaje i praznike.

Nikada nisu prekidali veze, čak ni rodbinske odnose sa plemenicima koji su ostali u staroj vjeri. Prelaskom u novu vjeru nisu prestali biti solidarni sa nevjernicima kao zemljacima, prijateljima, komšijama i bliskim rođacima. U tome je Tahir Dede Afgan vidio veliku opasnost, jer je njegov svijet bio podijeljen kao sabljom presječen: na muslimane, i na one koji to nisu. Veliki i neprobojni zid dijeli ta dva svijeta i između njih nema i ne smije biti nikakvog razumijevanja, trpeljivosti i približavanja. Nije priznavao ni rase, ni narode, ni plemena. Nije bio zadovoljan što halif pravovjernih ima samo vrhovnu vlast nad muslimanima ma gdje oni živjeli na svijetu nego je sanjario o zajedničkoj državi svih pravovjernih, ujedinjenih i pod svjetovnom vlašću. Male islamske zemlje i emirati izloženi su, po njegovom mišljenju, neprekidnoj opasnosti od prepređenih nevjernika od kojih se sami ne mogu i ne umiju odbraniti. Treba ih zato stalno držati na oku da im se u slučaju opasnosti pritekne u pomoć, ali bolje bi ih bilo odmah natjerati da svoje granice utope u jedinstvenu i veliku carevinu pravovjernih nad kojom nikada ne bi sunce zalazilo.

Učio je da musliman ima samo tri dužnosti: potpunu pokornost Božijoj volji, molitvu, rad i rat.

Vrijeme koje ne provede na molitvi treba provesti na radu, a vrijeme koje ne provede na radu treba posvetiti svome oružju. Govorio je da se u vjeru uvuklo mnogo nevjerničkog uticaja i da se vjera mora očistiti i vratiti na učenje kakvo je imala u doba četvorice prvih halifa.

Redžepaga se trudio da se i on istakne kao fanatik, pa je prema hrišćanima postupao surovo i bezobzirno što mu je podizalo ugled kod Tahir Dede. To je Redžepagi pomoglo da pređe u Stambol. Tamo je uskoro postao redovan posjetilac sum-njivih čajdžinica u prljavom i ružnom dijelu Stambola, u Tophani, gdje je malo pomalo sa alkohola prelazio na droge. Uzimao je nargile sa pojačanim dodatkom droga i padao u prijatno stanje obamrlosti i ukočenosti predajući se nerazgovijetnim, ali lijepim snovima. Po tim čajdžinicama skupljalo se dosta krupnih janjičara, i ljudi koji su više bili naklonjeni milovanju sa muškarcima, nego odnosima sa ženama.

I Redžepaga je odavno imao tu sklonost stečenu prvo među Arapima, poslije među Grcima, pa su mu dani provedeni u Tophani ostali u najprijatnijoj uspomeni. Tu je upoznao i mnoge fine i uglađene Stambolije čuvene po svome obra-zovanju, manirima i porocima. Među njima bilo je bogatih posjednika, visokih činovnika, vještih trgovaca i pjesnika. Ti pjesnici bi u određenim večerima uz nargile i zeleni čaj sa Magreba recitovali stihove posvećene svojim dilberima, ili mladićima koji su bili uzor i oličenje njihove ljubavi, čežnje i pohote.

Gonjenja koja je s vremena na vrijeme predu-zimao stambolski valija da bi rastjerao ova gnijezda grij eha bila su uzaludna pošto su svi karakoli odavna bili podmićeni i tako od goniča pretvoreni u saučesnike.

U čajdžinicama na Tophani počeo je, ustvari, uspon Redžepagin. Preko intimnih odnosa sa ne-kolicinom uticajnih ljudi otvorio se put njegovom napredovanju. Postao je u glavnom janjičarskom odžaku pomoćnik komandanta intendenture, odnosno odjeljenja ratnog plijena, a poslije je bilo sve lakše, uspješnije i berićetnije.

Sve mu je nestvarnije i smješnije bilo propo-vjedanje Tahir Dede o svijetu koji je kao sabljom podijeljen kad je i u vrlini i u poroku kome se već uveliko predaje i uživa najlakše naći ujedinjene ljude različitih rasa, vjera, porijekla i godina. Turci, Grci, Đurđijanci, Arapi i Jermeni sa kojima je provodio noći u milovanjima bili su mu mnogo bliži, razumljiviji i draži od zatucanih derviša što su ogo-lili život i sveli ga na puko određivanje nekakvog pravog i žigosanja nekakvog krivog puta. Činilo mu se da samo vrhovi i dno društva znaju šta rade i da svi ostali između te dvije sorte podliježu fa-natizovanju, lahkovjernosti i strpljivom ropskom čekanju da se stanje poboljša i da se stvari srede bilo na ovom gore, bilo na onom drugom, boljem svijetu.

Poslije jedne veće pronevjere u glavnom janjičarskom odžaku u koju je bio umiješan i on, i koja umalo nije bila otkrivena, Redžepaga je morao otići iz Stambola i preći u Kazanlik da tamo sačeka svoju dalju sudbinu.

Međutim, nije bilo tako vruće i opasno kao što je njemu izgledalo, ili bar koliko se on bio uplašio, pa mu uskoro prijatelji izradiše mjesto komandanta tvrđave i garnizona na Adakaleu.

Na putu za Adakale zadržao se nekoliko dana u Vidinu i tu bio primljen kod čuvenog Osman paše Pazvan-Oglua. Silno gaje zbunilo bogato uređenje pašinog konaka koji je po prostranstvu, namještaju, vrtovima i šadrvanima više sličio na sul-tanske saraje, nego na konak jednog udaljenog pašaluka. I sam Pazvan-Oglu okružen svitom svojih zemljaka Bošnjaka i grupom savjetnika Bonapar-tinih oficira ostavio je dubok utisak na Redžepagu.

Osman paša ga je primio u prostranoj i svijetloj odžakliji ukrašenoj skupocjenim oružjem po zidovima i persijskim ćilimima po podu. Od mermernog odžaka i na jednu i na drugu stranu ivicom velike odžaklije pružali su se minderluci zastrti tamno zelenom čohom bogato izvezenom zlatom po ska-darskom uzoru. Jedna strana odaje bila je sva u staklu sa vratima na sredini kroz koja se izlazilo u vrt.

Pazvan-Oglu bio je čovjek omanjeg rasta, ali skladno građen tako da se činio mnogo viši i krupniji, nego što je stvarno bio, blijedog lica uokvirenog riđom njegovanom bradom i očiju svjetlucavih i vlažnih od vatre kojom ga je mučila i iscrpljivala njegova opaka sušica.

Za ručkom na kome ga je zadržao, Redžepaga se silno iznenadio kad je vidio da se u konaku objeđuje "a la franga" za stolom pokrivenim velikim bijelim čaršafom i sa stolicama sa strane, a ne "a la turka" sa sofrom i na šiltama. U razgovorima za vrijeme ručka pričalo se o Bonoparti, o prilikama u turskom carstvu, o tajnom buntovnom udruženju "Heteriji" i o pjesniku Rigi od Fere, odnosno Rigaš

Fereos Konstandinos Andonios Kirizija, koga je Pazvan-Oglu upoznao dok je još bio u službi kod rumunskog vojvode i za koga je imao samo najljepše riječi, što je govorilo o njihovom međusob-nom dubokom poštovanju i dugogodišnjem prija-teljstvu.

Godinama je Redžepaga održavao svoje tajne veze sa Vidinom vj ešto krijući pred Pazvan-Ogluom svoje veze sa Stambolom. I ko zna koliko bi to trajalo i kako bi se sve svršilo da nije došlo do iznenadne propasti beogradskih dahija i sloma odmetničkih namjera i planova.

Sada je valjalo raditi brzo i djelom pokazati svoju privrženost i odanost Visokoj porti, a istovremeno i bezdušnost i bezobzirnost prema njenim protivnicima, buntovnicima i neprijateljima. Ako bi ubijanje prepustio srpskim ustanicima ispao bi, činilo mu se, nekako čistiji i mirniji pred samim sobom. To su, na kraju krajeva njihovi stari računi, a njegovo je da iz tih računa izvuče što više koristi i nagrade za sebe.

Idući sa dahijama prema gostinskoj kući, musa-firhani na drugoj obali ostrva, Redžepaga je topeći se od domaćinske ljubaznosti istovremeno pomišljao da mu je samo providenje poslalo ove nezvane goste, inače njegove stare prijatelje, da njihovim životima u ovom mutnom vremenu i zemanu opere svaku sumnju koja bi mogla pasti na njega.

Momcima koji su pratili dahije, Redžepaga je odredio konak na donjem kraju ostrva u jednoj prostranoj kući daleko od musafirhane.

Pošto su uzeli abdest i zajednički klanjali akšam predvođeni Mula Jusufom u molitvi, dahije i njihov domaćin pređoše u drugu odaju u kojoj je bila prostrta bogata sofra.

Aganlija je prvi put bio ovdje, pa zamoli do-maćina, da ne prijanjaju odmah za jelo i piće, nego da malo prohodaju i protegnu noge utrnule od duga sjedenja na lađi. Zamoli ga da razgledaju Adu, njenu tvrđavu, i malu ali bogatu čaršiju. Aganlijin prijedlog Kučuk Alija jedva dočeka, a ni ostali se ne usprotiviše.

Napolju je bila svijetla i topla rana noć.

Dok su išli prema džamiji stari Fočo im je pričao o svom prvom kratkom boravku na Adakaleu.

Bilo je to ravno prije osamnaest godina: 1196. godine, po Hidžri, ili 1782. po hrišćanskom računu.

Odmah po hvatanju i smrti čuvene sarajevske braće 1 odmetnika Morića u Žutoj tabiji iz Sarajeva uteče i njihov jaran odobaša Halil Potur sa nekoliko njihovih pristaša u beogradski pašaluk.

Bošnjaci razviše svoje bajrake u selu Madžaru kod Beograda i skupiše u okolini nekoliko stotina janjičara. Ubrzo se žestoko osiliše i krenuše u svakojake zulume ne samo prema hrišćanima, nego počеше i muslimane kinjiti i od njih uzimati svakojake namete i globe. Malo prijetnjom, malo mi-tom pridobiše i beogradskog muftiju i janjičarskog zapovjednika Osmanagu, tako da nikakve žalbe ni muslimanske, a kamoli hrišćanske nisu pomagale.

Paša je o tome nešto i znao, a za nešto se pravio i da ne zna.

Kada odobaša Halil diže ustanak i htjede da svrgne beogradskog pašu i sebe proglasi za muha-fiza spremi se hadži-Mosto da mu odgovori i sa deli Ahmedom i Zećom počе skupljati vojsku na Potura. Oni krenu prema Beogradu i strahovito po-tuku odobašu Halila i njegove pristaše. Halil pobježe, ali ga brzo uhvatiše blizu Majdanpeka, po-sjekoše i njegovu glavu pokloniše beogradskom paši. Tada bi udavljeno desetorica njihovih jamaka, a muftija i Osmanaga odoše u progonstvo. Svaki vojnik na hadži-Mostinoj strani dobi petnaest groša, a paša je očekivao veliko priznanje i nagradu od Stambola.

Mene odrediše, nastavi Fočo da sa četvoricom momaka sprovedem muftiju i Osmanagu na Adakale. Bilo je hladno, Ramazan i na Adakale sti-gosmo prvi dan Bajrama. Dućani su bili zatvoreni, svijet se zavukao u kuće i ja ništa čestito ne vidjeh, a valjalo je što prije grabiti natrag kući uz Dunav.

Slušao sam kasnije daje taj muftija ubrzo umro i daje Osmanaga pobjegao u Besarabiju, tamo našao neku bogatu trgovkinju, zbog njenog imanja i novca, a koliko sam ga ja poznavao više u inat Turcima, pokrstio se i pred popovima u crkvi vjenčao s trgov-kinjom.

Slušajući Fočinu priču došli su pred veliku, ali nelijepu i neskladnu džamiju. Ona je prvobitno bila crkva i gradila se za vladavine cara Leopolda. Kada su Turci uzeli ostrvo samo su poskidali krstove, iznutra okrečili crkvu, sklonili oltar i prema jugu iskopali malo udubljenje za mihrab. Tako je zgrada zadržala duguljasti oblik crkve uz koju je podignuta kamena, ali po visini neodgovarajuća munara. Vremenom su je kitili i zastirali skupocjenim pokrovi-ma, pa im se učinilo da su je sami iz temelja podigli.

Za svakog stranca bogomolja je zadržala svoja dva lica koja se nisu mogla sakriti. Na prvi pogled bila je to džamija, ali bi se polahko pred očima na jednu stranu odvajala crkva bez krsta i zvonika, a na drugu munara bez džamije. Mislili su, valjda, ako su na zidine koje su im ostale od hrišćana dodali svoje pa im to dobro služi, zašto na bogomolju koju su gradili neprijatelji njihove vjere ne bi dodali dio svoje bogomolje, pa će bogomolja opet služiti njihovoj vjeri. Nikad se ne zna koliko će se ko održati i ostati, pa nije uputno ni bacati se u velike troškove i gradnje koje lahko mogu sutra drugome biti od koristi, a njima samo pusta šteta i zijan.

Džamija je između dvije molitve bila pusta.

Redžepaga je na to pomišljao još prije polaska u šetnju i jedino je želio da se do slijedeće molitve vrate u musafirhanu i da ih ko ne primijeti.

Od džamije dahije sa Redžepagom krenuše prema čaršiji. Pošto siđoše niz nekoliko stepenika pred njima se u svijetloj noći otvori srce naselja i čaršije koje se inače sa vode nije moglo vidjeti od visokih zidina i gustih krošnji drveća. Aganlija je imao utisak, nalik na ushićenje koje bi osjetio kada bi dobro pokrivena i zakukuljena žena kojoj se ispod feredže ne vide ni godine, ni tijelo, ni lice, ni oči, naglo zbacila feredžu i pokazala se mlada, gola, bujna, lijepa "sa bedrima kao labudovi."

Kao i svuda na Istoku lijepe i dragocjene stvari morale su se čuvati na skrovitom mjestu valjano obezbijeđenom mnogim preprekama od zavidljivih i urokljivih očiju prostaka i stranaca kako ne bi izazivale

njihovu zavist, mržnju i pohlepu. Bile su pristupačne samo njihovom gospodaru što ih je stekao ili od drugog oteo i njegovom najpovjerljivijem krugu prijatelja koji su kao i on takvu, ili sličnu, dragocjenost posjedovali, pa nisu imali mnogo neispunjenih želja i bili gladnih očiju u životu.

Adakale je bilo na krajnjem sjeveru toga Istoka koji se već uveliko krunio i raspadao u smradu i svakovrsnoj podmitljivosti, neredu, nevjerstvu, iz-daji i zločinu koji ni mudraci, ni dobronamjerni upravljači, ni čestiti i hrabri ljudi, ni veliki do-brotvori, ni pjesnici nisu mogli spasti od kukavnog propadanja i ostalo kao krupan i mirisan cvijet u prljavoj kosi stare gubave prosjakinje pred vratima nekog hrama u kojem satane slave i veličaju Boga.

Sve je to, možda, izgledalo i zanosnije i ljepše u ovoj svehloj noći punoj prigušenih šumova i mirisa. Nazirali su se bokori ruža isprepletenih nad osmanlucima i poviše kapija i pendžera. Naslućivao se i žubor česme koja je mogla biti i naprijed i pozadi, i lijevo i desno od njih, ili je nije ni bilo, ali se ona ovdje sama po sebi podrazumijevala kao što se podrazumijeva dobar junak na dobrom konju.

Kuće su bile čiste i bijele, bogato izvezene oko prozora i ispod streha, tako da se činilo da tu i ne žive ljudi koji se bave nekim teškim i ozbiljnim poslovima, nego svijet koji se zabavlja i živi od radosti i zadovoljstva. Skupljena pod krošnjama ogromnih stabala kestenova i visokih jablanova, izgledala su kao gomila šarenih uskršnjih jaja na zelenom poslužavniku ostrva. Poneko svjetlo u prozoru i desetak čaršijskih fenjera opominjali su na neku tihu svečanost koja kao da ovdje nikad i ne prestaje.

Kada prodoše kroz veliku kapiju zakoračiše na krupne kamene kvadrate kojima je čaršija bila popločana. I s jedne i s druge strane redali su se dućani zatvoreni drvenim ćefencima i poneka ma-

gaza zamandaljena teškim gvozdenim kapcima. Od glavnog sokaka granali su se prolazi i uličice i stvarali lavirint u kome se čovjek prijatno osjećao i u kome se ni dijete ne može izgubiti.

Redžepaga je svojim gostima pokazivao dućane tufegdžija, u kojima se prodavalo oružje, radionice bičagdžija, gdje su se kovali jatagani i male dućane u kojima se prodavalo ražino ulje i razni slatkiši od ražinih latica, zatim rahatlokumi, bademi u šećera i prodavalo suho grožđe, nekoliko sorti baklava, gurabije i tatlije. U susjednoj veoma

uzanoj ulici bile su svakojake prodavnice natrpane espapom koji je dolazio Dunavom i sa Istoka i sa Zapada.

Sve je bilo uredno i čisto i po pločniku još je bilo vode kojom je ulica polivena u smiraj dana.

Da bi izbjegao kafanu nad Dunavom u kojoj je u ovo doba moglo još biti gostiju, Redžepaga skrenu prema dragoj strani ostrva i provede svoje goste pored skromnog turbeta derviškog šeiha Miskin-babe u kome su i danju i noću gorjele svijeće.

Pored Đul-babe u Budimu i Salki-babe u Vidinu, Miskin-baba bio je najčuveniji i najugledniji derviš na Dunavu. Rodio se u Samarkandu u vladarskoj kući emira Buhare kao posljednji izdanak kuće Samanaida i od malih nogu bio je okružen pažnjom i nježnošću svoje okoline. Na dvora je dobio prvo obrazovanje od učitelja Persijanca, Afgana i Arapa.

Rastao je u igri, lovu, jahanju, učenju i zabavi.

Bio je među prvim mačevaocima svoje postojbine ali i rado viđen i među učenijim svijetom. Nekako poslije navršenog punoljetstva otišao je u Hindustan da tamo dalje nastavi svoje upoznavanje filozofije.

Bio je odmah primljen u društvo mudrih ljudi, koji su ga uputili u tajne učenja Joga i upoznali ga sa rasuđivanjem filozofa Santija. Pokušavao je da pomiri i dovede u sklad islamski misticizam, u koji je već uveliko bio ušao, sa novom naukom u koju se radoznalo upuštao. Pronalazio je neke dodirne tačke koje je namjerno preuveličavao da se nekako održi na sredini između dva velika misticizma. Nekada nadaleko čuven sa svoje darežljivosti, svjesno se počeo odricati svakog sjaja i jedne po jedne nepotrebne i nekorisne stvari, dok se nije odrekao i emirskog dostojanstva u Buhari.

Putovao je svijetom kao smjerni i pobožni putnik primajući milostinju i spavajući pred džamijama i tekijama. Kao vodič kamila ili momak

kod kiridži-ja prešao je Beludžistan, došao do Buhare, a odatle preko Mesopotamije, Sirije i Kurdistana stigao u Anadoliju, gdje je namjeravao da se posveti poučavanju mladeži po medresama. Oštre anadolske zime, na koje nije mogao da se navikne, natjeraše ga da krene dalje i tako je na kraju svojih dugih lutanja jednoga dana došao u Beograd. Ni u Beogradu ne nađe mir koji je tražio, pošto ga uskoro po dolasku kod beogradskog paše opanjka ugledni derviški šeih Mustafa kako sanćim širi jeres i islamu tuđu nauku. Morao se što prije ukloniti, pa pođe niz Dunav i zaustavi se na Adakaleu, procjenjujući da je u jednom uskom pojasu oko Adakalea najprijatnija klima na koju je u svojim dugim lutanjima naišao. Na desnoj obali Dunava podiže dervišku tekiju u kojoj je obavljao zikr, ali je stanovao na Adi, skupljajući i njegujući ljekovito bilje i liječeći bolesnike. Svijet je izdaleka dolazio da kod njega potraži utjehe, lijeka i savjeta. Stekao je veliki ugled i kod Srba i kod Turaka, i kod Vlaha, i kod Mađara.

Bavio se i njegovanjem i kalemljenjem voća, pronalaženjem novih sorti i ukrštanjem. Drugovao je sa hafus-alijem i pod kraj života otkrio je plemenitu sortu grožđa koju je nazvao adakalka.

Prije njega je Adakale bilo surovo i golo vojno uporište na isturenom mjestu sudara polumjeseca i krsta - iza njega je ostala mirišljava bašta puna cvijeća, plodova i ptica pjevačica.

Prolazeći pored Miskin-babinog turbeta, Redžepaga nije imao šta da kaže svojim gostima, osim da je to grob nekog travara i čudaka kome svijet po navici i u svome neznanju i prazno vjernosti i danju i noću pali svijeće. Kučuk Alija se grohotom nasmija i nazva ga ugursuzom i pezevenkom u svojoj nesposobnosti da razumije i shvati išta na svijetu što nije njegova neposredna korist i fajda.

Ko je tada mogao slutiti prolazeći pored velike bašče i pored konaka da će skoro pola vijeka kasnije u toj kamenoj kući punoj velikih prozora, poslije kratkotrajne pobjede u Pešti i poraza kod Vilagoša, provoditi sumorne dane veliki mađarski buntovnik Košut Lajoš!? Utekao je od austrijskog cara i ruskih kozaka da ga od Habzburga zaštite Osmanlije i dozvole mu da sa Ade ode u Stambol.

Poslije šetnje Redžepagu i njegove goste čekala je sofrā. Bilo je pečene bravetine, bureka, pilava, čimbura, bamje, svakojakih salata i velika, još vruća i pod sačem pečena, pogača. Redžepagini momci unesoše bardake sa rakijom i čibuke. Starom Foči, koji nije mario šljivovicu, Redžepaga ponudi bardak stare kavadarske mastike i starac se kao dijete obradova. Dahije ni u putu nisu oskudijevale u hrani i piću, ali ih ovako bogata sofrā i Redžepagina pažnja, ipak, prijatno iznenadi. Takve gozbe i đā-konije nisu se spremale za svakoga i svakog dana.

Osim toga, domaćin je za svoje goste imao mnogo lijepih riječi, naročito uvažavajući njihovu nepo-slušnost i nepopustljivost prema Porti.

Dahije su bile teške pijanice, ali se odavno nisu ovako dobro osjećale pored rakije, koja ih je onako umorne i naglo opustošene brzo uspavljivala i hvatala. Stari Fočo bio je već klonuo. Oborio je glavu na prsa i na mahove nešto nerazumljivo mumlao.

Mula Jusuf natjera Aganliju da pjeva. Aganlijin glas prolamao se musafirhanom. Kućuk Alija se izvrnuo na minderluk i ležeći se nalijevao. Mula Jusuf kolutao je očima kao da će pasti u svoja bolesna prvidjenja. Redžepaga je bio uznemiren, ali je to vješto prikrivao, iako više nije bilo potrebe da to čini. I Aganlija je sve više kunjao, pa je sa pjesme polahko prelazio na zijevanje.

Redžepaga izađe, pređe avliju, pope se na kulu i zapali veliki fenjer, što je bio ugovoreni znak sa ustanicima na drugoj obali Dunava.

Ne prođe dugo vremena i začu se lagahan šum vesala. Stojković je sa ustanicima polahko prilazio obali. Dogovoriše se da bez velike nužde ne upo-trebljavaju vatreno oružje, kako ne bi dizali nepotrebnu galamu i uzbunili svijet.

Redžepaga osta pred vratima, a ustanici sa isuka-nim handžarima upadoše u musafirhanu.

Noževi su se zabadali u prsa i utrobe dahija takvom brzinom da nisu imali vremena ni da se pomaknu, a kamoli da se brane.

Jedino je Aganlija već ranjen bacao prema napadačima dijelove namještaja i posuđe i štitio se izvrnutom sinijom. Kada se povukao do praga i leđima otvorio vrata, prestravljeni Redžepaga zabode mu nož u leđa i Aganlija pade na koljena.

Snažnim udarcem u kičmu i jednim zamahom handžara Redžepaga mu odrubi glavu. Glava odletje i pade među isprolijevanu rakiju i ostatke razbacane hrane.

Bilo je to u noći između 24. i 25. juna.

Bilo je to godine 1804.

BIOGRAFIJA

BIBLIOGRAFIJA

LITERATURA

BIOGRAFIJA

Zulfikar Zuko Džumhur, putopisac, slikar i karikaturista rođenje u Konjicu 24.9.1920. godine. Potiče iz stare ugledne ulemanske porodice. Otac mu je Ab-duselam i majka Vasvija rođena Rufo. Osnovnu školu i nižu gimnaziju je završio u Beogradu, gdje mu je otac radio kao imam, a višu gimnaziju u Sarajevu 1939.

Počeo je studirati pravo, ali je prešao na likovnu aka-demiju i završio je u klasi Petra Dobrovića. Prve crteže je objavio u *Narodnoj armiji* 1947, a od tada saraduje kao karikaturista i ilustrator u *Ježu*, *Borbi*, *Vetrenjači*, *Politici*, *Oslobođenju*, reviji *Danas*, *NIN-u* kao stalni saradnik i urednik. Objavio je više od 10.000 karikatura.

Napisao je scenarije za više kratkih i tri za igrane fil-move. Uradio je 35 scenografija za pozorište, a posljednjih deset godina radio je na

sarajevskoj televiziji kao pisac scenarija i voditelj serija emisije *Hodoljublje*.

Umro je u Herceg Novom, a ukopan u rodnom Konjicu, 29.11.1989. godine.

BIBLIOGRAFIJA

1. NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI, Svjetlost, Sarajevo, 1958.
2. PISMA IZ AZIJE, Prva književna komuna, Mostar, 1973.
3. HODOLJUBLJA, Znanje, Zagreb, 1982.
4. PUTOVANJE BIJELOM LAĐOM, Sarajevo, 1982.
5. IZABRANA DJELA ZUKE DŽUMHURA, 1-7

(Nekrolog jednoj čaršiji, Pisma iz Azije, Putovanje bijelom lađom, Hodoljublja, Pisma iz Afrike i Evrope, Stogodišnje priče, Adakale).

LITERATURA

1. A.: *Z(uko) Dž(umhur) - Nekrolog jednoj čaršiji*, Politika, Beograd, 7.12.1958.
2. Anonim: *Preseli Zuko*, Preporod, Sarajevo, XX/1989, 24/3164, 20.
3. Andrić, Ivo: *Predgovor u: Zuko Džumhur: Nekrolog jednoj čaršiji*, Svjetlost, Sarajevo, 1958, 7-9.
4. Badžak, Edhem: *Na vijest o smrti Zuke Džumhur a*, Oslobođenje, Sarajevo, XLVI/1989, 14888, 15.
5. Bulatović, B.: *Zuko Džumhur*, Vjesnik, Zagreb, 15.2.1959.
6. Cvijetić, Ljubomir: *Tragom slutnje u: Rasprave i kritike*, Čakavski sabor, Split, 1978.

7. Cvijetić, Ljubomir: *Zuko Džumhur - Pisma iz Azije*, Mostar, 1973. Odjek, Sarajevo, XXVII/1974, 14, 16.
8. Džafić, Rizo: *Zuko Džumhur - Hodoljublja*, Zagreb, 1982. Provincija, 1983, 41, 114-122.
9. Finci, Eli: *Žestoko i pomamno - Sudanija Petra Kočića u dramatizaciji Zuke Džumhura*, Politika, Beograd, 6.5.1964, 16.
10. Handžić, Izet: *Zuko Džumhur - Pisma iz Azije*, Mostar, 1973. Razvitak, Beograd, IV/1976, 4-5, 58-59.
11. Husić, Džavid: *Savremenici - Z(ulfikar) Dž(umhur)*, Oslobođenje, Sarajevo, 23.3.1958.
12. Jurišić, Jakov: *Slike sa Istoka, nad putopisima Zuke Džumhura*, Odjek, Sarajevo, XXXVIII/1985, 6, 13-
-14.
13. Kapor, Momo: *Ko se boji Zuke Džumhura*, Izraz, Sarajevo, K/1965, 10, 984-97.
14. Kapor, Momo: *Predgovor u: Zuko Džumhur: Hodoljublja*, Zagreb, 1982.
15. Karamehmedović, Muhamed: *Pjesnik crteža i riječi (Zuko Džumhur 1921-1989)*, Odjek, Sarajevo, XLII/1989, 24,7.
16. Majstorović, S.: *(Zuko) Džumhur*, NIN, Beograd, 7.8.1955, 240.
17. Maksimović, M.: *Džumhurevi putopisi*, Ilustrovana politika, Beograd, 17.2.1959.
18. Milić, Z.: *(Zuko) Džumhur*, Književne novine, Beograd, 15.2.1955.
19. Mirko vić, M.: *(Zuko) Džumhur*, Mladost, Beograd, 22.2.1959.

20. Musabegović, Jasmina: *Putopisna proza (Zuke Džumhura)*, Izraz, Sarajevo, XXIX/1984, 6, 454-459.

21. Pero vić, Sreten: *Putopisna poezija Zulfikara Džumhura*, Slovo Gorčina, Stolac, 1983, 11, 34-35.

22. Pero vić, Sreten: *San i java jednog svijeta (o pu-topisnoj prozi Zuke Džumhura)*, Pobjeda, Titograd, XXXIX, 6333, 23.7.1983.

23. Perva, Bajro: *Sa dženaze Zulfikar Zuke Džumhura*, Preporod, Sarajevo, XX/1989, 977.

24. Prohić, Eleonora: *Zuko Džumhur - Pisma iz Azije*, Mostar, 1973, Izraz, Sarajevo, XIX/1975, 6, 814-

-816.

25. Protić, M.: *Zuko Džumhur-Nekrologjednoj čaršiji*, Sarajevo, 1958. NIN, Beograd, 16.8.1959.

26. Ređep, Draško: *Zuko Džumhur - Nekrolog jednoj čaršiji*, Sarajevo, 1958. Letopis Matice srpske, N.

Sad, CXXXV/1959, CCCLXXXIII/3, 289-291.

27. Savković, Nada: *Zukina umetnička lukavstva*, Dnevnik, Novi Sad, XLV, 14640, 2.7.1987.

28. Stojanović, Radoslav: *Zuko Džumhur-Hodoljublja*, Zagreb, 1982. Jedinstvo, Priština, XXXVIII, 155, (29.6.1982).

29. Sop, Ivan: *Vedri Orijent (Uz putopisnu prozu Zuke Džumhura)*, Književne novine, Beograd, XXVI, 464, (1.6.1974).

30. Tahmišćić, Husein: *Zuko Džumhur - Nekrolog jednoj čaršiji*, Sarajevo, 1958. Oslobođenje, Sarajevo, 3.3.1959.

31. Tanasković, Darko: *Zuko Džumhur - Pisma iz Azije*, Savremenik, XX/1974, 8-9, 817-818.

32. Tošović, Risto: *Nekrolog jednoj čaršiji*, Politika, Beograd, 22.2.1959.
33. Trifković, Risto: *Putovima gospodnjim... autosto-pom*, Izraz, Sarajevo, III/1959, 4, 422-429.
34. Trifković, Risto: *Pisma iz Azije*, Mostar, 1974. Oslobođenje, Sarajevo, XXXI, 9274, (30.3.1974).
35. Tenžera, Veselko: *Zuko Džumhur - Pisma iz Azije*, Mostar, 1974. Vjesnik, Zagreb, XXXV, 9719, (9. i 10.6.1974).
36. Vlačić, Milan: *Zuko Džumhur - Hodoljublja*, Zagreb, 1982. NIN, Beograd, 1982, 1649, 37.
37. Vojvodić, R.: *Putovanje u svet, Z. Džumhur - Nekrolog jednoj čaršiji*, Sarajevo, 1958, Književne novine, Beograd, 13.2.1959.
38. Z. I. (Zeljko Ivanković): *Zuko Džumhur - Hodoljublja*, Zagreb, 1982. Lica, Sarajevo, X/1982, 4-6, 117-118.

Priredio

Mustafa ĆEMAN

NAPOMENA

U izboru tekstova Zulfikara Zuke Džumhura *Putopisi* sve tekstove koji su u ranijim izdanjima pisani ekavski, priređivač je dosljedno ijekavizirao, a prema zahtjevu samoga autora. Ovaj zahtjev Džumhur je iska-zao priređivaču, baš kao i Aliji Isakoviću i Ivanu Lovrenoviću, redaktorima i priređivačima knjige putopisa u ediciji "Savremena književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u 50 knjiga", Svjetlost, Sarajevo, 1984/1985, knjiga 50, Putopisi (izbor), str.537.

Smatrao sam potrebnim da u izbor putopisa *Nekrolog jednoj čaršiji* uvrstim i putopise *Pustolovina vremena*, *Od jegulje do žabljih bataka* i *Album fratara, pčela i konduktera*, s obzirom na činjenicu daje

Džumhur već u prvom i kasnijim izdanjima uvrstio u njega putopis iz Počitelja *Grad zelene brade*.

Uvrstio sam u *Putopise* također i prozu *Adakale*, iako sam svjestan da, strogo uzevši, ona samo graniči s putopisom.

F. R.

SADRŽAJ

F a h r a d i n R i z v a n b e g o v i ć : **PJESNIK ZELENE BRADE** . . . 5

Zuko Džumhur: PUTOPISI

NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI

Grad zelene brade 19

Juksek-Kaldrma 23

Kasaba na granici 28

April na Sirkedžiju 33

Osveta mrtvih sultana 37

Nekrolog jednoj čaršiji 43

Džambaz-tepe 59

Galija pod ćeramidom 64

Putovanje po besmislu 73

Zapisi pod gorom 81

Trube u Jerihonu 91

Pijesak i zvijezde 97

Pustolovina vremena 102

Od jegulje do žabljih bataka 109

Album fratara, pčela i konduktera 113

PISMA IZ AZIJE

AFGANISTAN

Put u Bamijan 123

Mrtva voda Amurdarija 129

Ni raj, ni kraj putovanja 135

Čarobna visoravan 141

Hiljadu i jedna tuga 148

Tako je govorila Žuta Kamila 154

Palme i prangije 160

Kolij evka Arij evaca 167

Kajzer i tri bezbožne paše 172

Prah, pepeo i zvijezde 178

ARIJANA

Lanjski snijeg u Teheranu 187

Na persijskom bitpazaru 194

Visoka škola marifetluka 199

Pusto carsko 204

Jermenska Đulfa 210

Vrijeme pjesnika i davnih junaka 217

Dolina plodnog polumjeseca 223

Sluginog sluge sluga 229

Bronzani konjanik u Isfahanu 237

Na grobu Hafizovom 243

Ananas sa slatkom od ruža 250

Oproštaj od cvijetnog Širaza 258

Pirinač i zvijezde 264

PISMA IZ AFRIKE

MAROKO

Kajzer Viljem i kajzerica 275

Oдох ja u Marakeš 280

Čistači obuće 285

Maestro Vinston 290

I nikad, nikad više 295

Pohod u Karauin 300

Kod dva kralja 305

ALŽIR

E1 Ned 313

Groblja 314

Sahara 315

Kazba 316

HODOLJUBLJA

Figueras jedne noći 319

Hram Antonija Gaudija 324

Milostiva gospa Saragosa 329

Francisko Goja Lucientes 334

Silni aga Zuloaga 339

U odajama El Eskorijala 344

Alkazar 350

Ugašene vatre 357

Bila je svadba 362

Oдох ja u Sevilju 368

Na slici don Diega 373

A D A K A L E

Adakale 381

BIOGRAFIJA, BIBLIOGRAFIJA, LITERATURA 419

Napomena

426

Zuko Džumhur

PUTOPISI

Izdavač

Bošnjačka zajednica kulture

Izdavačko preduzeće "Preporod"

Sarajevo

Branilaca Sarajeva 30

Za izdavača

MUNIB MAGLAJLIĆ

Tehnički urednik

MURIZ REDŽOVIĆ

Lektor

BEHIJA VRANIĆ

Korektor

MERSIJA ĆEHIĆ

Računarska priprema

AMIR ŠPICA

Štampa

???

Za štampariju

???

Štampano u 3 000 primjeraka

1997.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

886.4-992

UDK 886.4.09 Džumhur, Z.

012 Džumhur, Z.

DŽUMHUR, Zuko

Putopisi / Zuko Džumhur ; [priredio Fahrudin Rizvanbegović]. - Sarajevo : Bošnjačka zajednica kulture, IP "Preporod", 1997. - 426 str. : ilustr. ; 21 cm. - (Bošnjačka književnost u 100 knjiga ; 57)

Pjesnik zelene brade; str. 5-16. - Biografija: str. 421. - Bibliografija

/ priredio Mustafa Ceman: str. 422-425. - Napomena / F. R.: str. 426.

ISBN 9958-820-02-1

Na osnovu Mišljenja Ministarstva obrazovanja, kulture i sporta, Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, broj: 02-413-383/96, od 21.1.1996. godine, a prema članu 19, tačka 12, stav 2. Zakona o porezu na promet proizvoda i usluga ("Službeni list R BiH", broj 5/95 i 9/95), djela edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga* su proizvod na čiji se promet ne plaća porez na promet proizvoda i usluga.

Table of Contents

[Start](#)